

ՀՀ ՍՓԻՒՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱՎ Յ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵՉՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Երեւան-2016

ՀՀ ՍՓԻԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

**ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

Յ. ՉՈԼԱՔԵԱՆ, Ա. ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ (ՖԶՆԿՋԵԱՆ)

**ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ**

Երեւան 2016

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ
Գ 870

**Կը տպագրուի ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի
ինստիտուտի գիտական խորհուրդի որոշումով**

**Կը հրատարակուի
ՀՀ Սփիւռքի նախարարութեան դրամաշնորհով**

Յակոբ Չուլաքեան, Արսէն Այտընեանի Քերականութիւնը եւ
Ժամանակակից Արեւմտահայերէնը

Անի Ֆիշենկճեան (Ֆշնկջեան), Եդուարդ Տասնապետեան, «Քե-
րականութիւն»։ Լեւոն Շանթ, «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայե-
րէնի»

Գ 870 ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.- Եր.: Ասողիկ, 2016.- 160 էջ:

Գիրքը նուիրուած է արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան պատ-
մութեան: Արդի արեւմտահայերէնի համեմատութեամբ կը ներկայացուի հ.
Արսէն Այտընեանի Քերականութիւնը, որ աշխարհաբար հայերէնի առաջին
համապարփակ ուսումնասիրութիւնն է: Ան մեծ ազդեցութիւն ունեցած է արեւ-
մտահայերէնի դպրոցական դասագիրքերու պատրաստութեան մէջ: Գիրքին
մէջ տեղ կը գտնեն նաեւ Ե. Տասնապետեանի «Քերականութեան» եւ Լեւոն
Շանթի «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի» շարքի ներկայացումը:

Յաւելուած բաժինին մէջ զետեղուած է Լիբանան եւ Եգիպտոս լոյս
տեսած արեւմտահայերէնի գրաճանաչութեան, ընթերցանութեան ու քերա-
կանութեան դասագիրքերու եւ ուղեցոյցներու երկու ցանկ:

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 978-9939-50-341-7

© ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառեանի անվան լեզվի ինստիտուտ, 2016

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Հ. Արսէն Այտընեան իր «Քննական Քերականութիւն Աշխարհաբար Լեզուի» կոթողային գործով նկատուած է նոր հայերէնի քերականութեան հայրը: Այդ գիրքը հիմնարար դեր ունեցած է ընդհանրապէս հայ լեզուաբանական միտքի զարգացման եւ մասնաւորաբար, արեւմտահայերէնի առաջին խոր ու բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնը ըլլալով, իրերայաջորդ քերականներուն ուղեցոյց հանդիսանալու տեսակէտէն: Ան անուրանալի հետք ձգած է արեւմտահայ գրական լեզուի զարգացման մէջ: Իրմէ ետք լեզուի նոր դրսետրումները անհրաժեշտաբար ներկայացուած են նոր քերականութիւններով: Ինչպէս արեւմտահայ, այդպէս ալ սփիւռքահայ իրականութեան մէջ քիչ չեն անոնք, որոնք դպրոցական անձուկ քերականութիւններու ծիրէն դուրս ելլելով՝ զբաղած են գրական հայերէնի այլեայլ կողմերու քննութեամբ: Բառարանները, ուղղագրական ուղեցոյցները, միջին ու բարձրագոյն կարգերու դասագիրքերը, մամուլի մէջ ցրուած կամ առանձին հրատարակութիւններու արժանացած աշխատասիրութիւնները պատկառելի գրականութիւն մը կը ներկայացնեն:

Լեզուի պատմութեան համար կարեւոր է այդ աշխատասիրութիւններու վերընթերցումը: Անոնց քննութիւնը կարեւոր է տեսնելու համար, թէ նախ՝ ինչ հանգրուաններէ անցած է արեւմտահայ քերականական միտքը, ինչպիսի՛ շղթայ մը կը ներկայացնէ քերականագիտական ըմբռնումներու եւ եզրոյթներու փոփոխութիւնը, իսկ երկրորդ՝ թէ արեւմտահայերէնը ցարդ ինչ փոխակերպումներ կրած է լեզուի բոլոր

համակարգերուն մէջ, զարգացման ինչպիսի՛ միտումներ ունեցած է եւ ունի ներկայիս:

Այսպիսի յետադարձ ակնարկը, այսինքն՝ արեւմտահայերէնի ուսումնասիրութեան անցած ճանապարհի քննութիւնը, կը կարծենք, ապահով կռուան մը կը հանդիսանայ արեւմտահայերէնի քննական համապարփակ ուսումնասիրութեան մը համար, որ անհրաժեշտութիւն մըն է արդէն:

Յ. Չոլաքեան

3. Չոլաքեան

Ա. ԱՅՏԸՆԵԱՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ

Աշխարհաբարը, իբրև աշխարհիկ հայերէն, գրաբարի կամ գրական հայերէնի կողքին արդէն կար միջին դարերու ընթացքին ու գրական փորձի ենթարկուելով հանդերձ՝ չէր կրցած հասնիլ կոտ ու քերականօրէն կանոնակարգուած լեզուի մը մակարդակին, նախ՝ որովհետև պաշտօնական գրական լեզուն գրաբարն էր, երկրորդ, որ աշխարհաբարը հետևողականօրէն կիրարկութեան մէջ մնալու քաղաքական, կրթական ու գրական պայմաններէն զուրկ էր: Լեզուի պատմութեամբ զբաղողները արեւմտահայերէնի կազմաւորման սկիզբը կը դիտեն 17-րդ դարը ու ելլելով գրաւոր յուշարձաններու համեմատութենէն, կարելի է ըսել, որ ան նոյն միջին դարերու աշխարհաբար հայերէնի շարունակութիւնն էր՝ լեզուի զարգացման հետեանքով ստեղծուած մասնակի տարբերութիւններով: Ան որքան տարբեր էր անկի վաղ շրջանի գրաւոր յուշարձաններէն, այնքան ալ տարբեր էր 19-դ դարու առաջին կիսուն իրագործուող գրականէն, բայց իր գլխաւոր յատկանիշներով կը մնար նոյնը՝ տեղ-տեղ տարբեր աղերսներ ունենալով գրաբարի ու յատկապէս հայերէնի «կը» բարբառախումբի տարբեր խօսուածքներուն հետ:

19-րդ դարուն գրական հրապարակէն գրաբարի արձանագրած նահանջը արդէն կը թելադրէր աշխարհաբարի կանոնակարգման անհրաժեշտութիւնը: Ատոր մէջ յատկապէս մեծ էր մամուլի դերը, որ նոր երեւոյթ էր մեր կեանքին մէջ, եւ որովհետև ան էր, որ ամէնէն առաջ շահագրգռուած էր ժողովուրդին հասնելու եւ անոր հասկնալի ըլլալու անհրաժեշտութեամբ, յատկապէս հրապարագրութեան մէջ ի գործ կը դնէր անկի գտուած աշխարհաբար մը, քան գրական-գեղարուեստական գործերու մէջ: Եւ ատիկա նոյնիսկ այն մարդոց գրչին տակ, որոնք գրաբարը գրական լեզու պահելու նկրտումներ ունէին:

Ասոր հետ մեկտեղ՝ հրապարակային քննարկումներու մէջ հարց կը դառնան աշխարհաբարը կանոնակարգելու, անոր քերականութիւնը ամրագրելու, բառամթերքը հարստացնելու ու մաքրելու, թրքաբանութիւններէ ձերբազատելու հարցերը, ինչպէս մտատրական շրջանակներու, այդպէս ալ մամուլի եւ առանձին հրատարակութիւններու մէջ, որոնց մէջ ցցուն երեւոյթ մըն էր Նահապետ Ռուսինեանի Ուղղախօսութիւնը (Կ. Պոլիս, 1851):

Սակայն լեզուի կանոնակարգման հարցերը բնականաբար չէին կրնար լուծումի մը յանգիլ նախասիրութիւններու յղացքներով: Հոն անհրաժեշտ էին լեզուական ու քերականական գիտելիքներու խոր հմտութիւն, գրական հրապարակի հետ անմիջական աղերս, խօսակցական լեզուի տարբեր շերտերու ծանօթութիւն ու մանաւանդ գրաբարի քաջատեղեակութիւն, բայց նոր գրական լեզուի յաղթանակին եւ անոր անհրաժեշտութեան հաւատացող միտք ու ըմբռնում:

Այդ անձը հ. Արսէն Այտընեանն էր:

Հայր Արսէն Այտընեան (1825-1902) ծնած է Կ. Պոլսոյ Բերաթաղամասին մէջ: Թաղային վարժարանէն ետք իր կրթութիւնը կը շարունակէ Վիեննայի Մխիթարեան վանքին մէջ ու կ'ընդունի հոգևոր կոչում: Գիտէր շարք մը լեզուներ՝ լատիներէն, իտալերէն, ֆրանսերէն, թրքերէն, արաբերէն, անգլերէն, գերմաներէն, ապա պարսկերէն, յունարէն, սանսկրիտ: Կը տիրապետէր գրաբարին ու աշխարհաբարին: Գրաբարի թարգմանած է շատ գործեր: Ունի բանասիրական գործեր ու լեզուաբանական յօդուածներ: Քսան տարի ծառայած է հայ դպրոցին՝ Վիեննա, Կ. Պոլիս, Զմիւռնիա: 1886-ին ընտրուած է Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան արքահայր:

Հ. Արսէն Այտընեանի վաստակին գլխաւոր ու ծանրակշիռ բաժինը հայերէնագիտութեան կը վերաբերի: Աշխատութիւններ հրատարակած է գրաբարի ու աշխարհաբարի մասին: Ան իր գլուխ-գործոցը՝ «Քննական Քերականութիւն Աշխարհաբար Լեզուի» ուսումնասիրութիւնը, կը հրատարակէ 1866-ին, Վիեննա: Այս Գիրքը վաստօրէն հայ նոր քերականական մտքի

հիմնաքարը եւ արեւմտահայ աշխարհաբարի առաջին լուրջ ուսումնասիրութիւնը կը նկատուի: Ունի երկու գլխաւոր բաժիններ՝ Նախաշաւիղ եւ Քերականութիւն, որուն կը յաջորդէ նաեւ Յաւելուած մը: Նախաշաւիղին մէջ հեղինակը կ'արծարծէ լեզուաբանական տեսական հարցեր, կու տայ գրաբար հայերէնի զարգացման շրջանները, անոր փոխարէն աշխարհաբար լեզուն զարգացնելու եւ գրական լեզու դարձնելու հարցերը: Այտընեան հայոց լեզուի պատմութեան ուսումնասիրութեան հիմնադիրն է:

Քերականութեան մէջ գրաւոր ու բանաւոր առատ նիւթի հիման վրայ կը ներկայացնէ աշխարհաբարի քերականութիւնը, մատնանշելով գրաբարածէ, «մաքուր գրուածոց», «ընտանեկան» եւ «ռամիկ լեզուու», «հասարակօրէն» ընդունուած եւ «տաճկական» ոճով տարրերը: Ան փաստօրէն կը ներկայացնէ արեւմտահայերէնի առաջին քննական քերականութիւնը:

1867-ին լոյս կ'ընծայէ իր այդ աշխատութեան ամփոփումը՝ «Արդի Հայերէնի Համառօտ Քերականութիւն» վերնագրով:

1883-ին Բ. տպագրութեան կ'արժանացնէ իր կոթողային գործը՝ «Քերականութիւն Աշխարհաբար Կամ Արդի Հայերէն Լեզուի», որուն յառաջաբանին մէջ կը գրէ. «Ժամանակիս պիտոյից համեմատ՝ ասկէ յառաջ ընդարձակ եւ քննական քերականութիւն մ'ի ի պէտս ուսուցչացն եւ բանասիրացն հրատարակելէն ետքը՝ հիմայ նոյն գործոյն զուտ քերականութեան մասը կը փութանք հայերէնասէր ուսանողներու առանձինն ընծայեցընել՝ միայն բանասիրական, պատմական եւ երկրորդական կարգի տեղեկութիւնները դուրս թողլով, որ հասարակութեան հարկաւոր չեն»: Քերականութիւնը ունի երկու բաժին՝ «Բառ կամ մասանց բանի կազմութիւնը» եւ «Խօսք կամ բառերու համաձայնութիւն»: Քերականութիւնը ամբողջացուցած է նաեւ Ուղղագրութիւն, Տրոհութիւն եւ Տաղաչափութիւն բաժինով: Յաւելուածին մէջ կու տայ «Գրաբար հայերէն լեզուի համառօտ սկզբունք» աշխատութիւնը, որ նպատակ ունի «ոչ միայն գրաբարի հմտութիւն տալու, այլ նաեւ նոյն իսկ աշխարհաբար լեզուի ծանօթութիւնը կատարելագործելու համար»:

Այդ Յաւելուածը իրօք անհրաժեշտ կը դառնայ Այտընեանի քերականութիւնը ըմբռնելու, որովհետեւ ան աշխարհաբարի քերականական շատ ձեւեր կը բխեցնէ գրաբարէն, ինչպէս նախդրի տրական եւ նախդրի ներգոյական հոլովները եւ այլն: Քերականական լուծում բաժնին մէջ կու տայ գրաբարի եւ աշխարհաբարի քերականական լուծման կերպերը:

Այս հրատարակութիւնը իրաւամբ կարելի է կոչել աշխարհաբարի քերականութեան առաջին համապարփակ դասագիրքը, որ երկար տասնամեակներ ու մինչեւ օրս ուղեցոյցի դեր կը կատարէ: Յետագայ մեր բոլոր դասագիրքերը ձեռով մը անոր սեղմ տարբերակը կը հանդիսանան, քերականագիտական ու լեզուական տարրերու պարբերական բարեփոխութիւններով:

Մեր այս ընդարձակ ակնարկը նկատի ունի այս հրատարակութեան երկու գլխաւոր մասերը, նոր արտայայտութեամբ, աշխարհաբարի ձեւաբանութիւնն ու շարահիւսութիւնը: Մենք համառօտ կերպով վերաշարադրած ենք Այտընեանի քերականական դրոյթները, ապա աստղանիշով մը տուած արդի աշխարհաբարի մէջ այդ երեւոյթներուն փոփոխութիւնները, քերականագիտական մօտեցումներու եւ եզրոյթներու տարբերութիւնը:

ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԳԻՐ, ԽՕՍՔ, ՄԱՍՈՒՆՔ-ԲԱՆԻ (էջ 1-2)

Ըստ Այտընեանի՝ քերականությունը «արուեստ մըն է, որ կը տրվեցնէ լեզու մը նախ ուղիղ հասկընալ, ապա անսխալ խօսիլ կամ գրել»:

Հայերէնը երկու տեսակ է. *գրաբար*, որ հիմա չի խօսուիր, բայց կը գրուի. *նոր հայերէն*, *աշխարհաբար* կամ *արդի հայերէն*, որ կը խօսուի ու կը գրուի: Խօսուող ու չգրուող խօսուածքը կամ բառը կը կոչուի *նամկօրէն* կամ *նամկական*:

Գիրը խօսուած կամ գրուած խօսքին սկզբնական արմատն է: Գիրէ կը շինուի վանկը, վանկէն՝ բառը:

Հայերէնը ունի 38 գիր: Չայնաւոր գիրերն են ութը՝ *ա, ե, է, ը, ի, ո, լ, օ*: Բաղաձայնը առանց ձայնաւոր գիրի չ'արտասանուիր. մնացեալ գիրերը բաղաձայններ են՝ 32 գիր:

Բառի մը մէջ որքան ձայնաւոր կայ՝ այդքան վանկ կայ: Մէկ վանկանի բառը *միավանկ* է, իսկ միւսերը՝ *բազմավանկ*:

Երկու ձայնաւորներ մէկ վանկի մէջ *երկբարբառ* կը կոչուին. երկբարբառներ են *աւ, եւ, իւ, ու, եա*:

Բառը միտք մը կամ նշանակութիւն մը կ'արտայայտէ:

Բառերը քովէ քով *խօսք* մը կը ձեւացնեն. այս պատճառով բառը կը կոչուի *մասն-բանի*:

Քերականությունը երկու մաս ունի՝ բառի կանոններ եւ խօսքի կազմութեան կանոններ:

*Այտընեան Քերականութիւն հայերէն լեզուի ուսումնասիրութեան *Նախագիտելիք* կոչուած այս բաժնին մէջ *աշխարհաբար*, *նոր հայերէն*, *արդի հայերէն* արտայայտութիւններով նկատի ունի արեւմտահայերէնը, առանց այդ եզրոյթը գործածելու: Ան կը զանազանէ նաեւ աշխարհաբարի ոչ գրական տարբերակ մըն ալ, զոր կը կոչէ *նամկական* կամ *նամկօրէն*: Սա խօսակցական հայերէնն է, որուն երբեմն կու տայ «ընտանեկան» անունը:

Այտրնեանէն ետք արեւմտահայերէնի քերականութեան նուիրուած բոլոր ձեռնարկներն ալ յետագային պահած են նոյն անուանումը՝ *հայերէն, արդի հայերէն, աշխարհաբար*:

Պէտք է նշել նաեւ, որ Այտրնեան *գիր* եզրոյթին մէջ կը մէկտեղէ հնչիւն եւ տառ հասկացութիւնները, երբ կ'ըսէ «Գիրը խօսուած կամ գրուած խօսքին սկզբնական արմատն է»: Ասոնց տարբերակումը հայ քերականութեան մէջ կ'երեւի աւելի ուշ: Ան *ւ* գիրը ձայնաւոր համարելով՝ նկատի ունի *ու* ձայնաւոր հնչիւնը:

Մասունք-բանի եզրոյթը շատ աւելի ուշ ժամանակներու մէջ փոխարինուած է *խօսքի մասեր* եզրոյթով:

Այտրնեան «բառի կանոններ» ըսելով նկատի ունի քերականութեան ձեւաբանութեան, իսկ «խօսքի կազմութեան կանոններ» ըսելով՝ շարահիւսութեան բաժինները:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ ԲԱՌ ԿԱՄ ՄԱՍԱՆՑ_ԲԱՆԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ (էջ 3)

Այտրնեան թերուող խօսքի մասերը կը կոչէ *փոփոխականք*, իսկ անթեր խօսքի մասերը՝ *անփոփոխք*:

Այսպէս՝ ըստ Այտրնեանի՝ խօսքի մասերը ութը հատ են.

- *փոփոխականք՝ անուն, դերանուն, բայ, դերբայ.*
- *անփոփոխք՝ մակբայ, նախադրութիւն, շաղկապ, միջարկութիւն:*

Փոփոխական խօսքի մասերու փոփոխութիւններն են՝ թիւ, հոլով եւ հոլովում կամ խոնարհում: Այտրնեան հոս չի յիշեր յօդառութեան կամ գոյականի առման քերականական կարգը, որուն սակայն հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ:

Թիւը կ'ըլլայ *եզակի՝ քաղաք, տեսայ*, եւ *յոգնակի՝ քաղաքներ, տեսանք*:

Անունի ու դերանունի «ետքի» փոփոխութիւնը կը կոչուի հոլով, իսկ բայերունը՝ խոնարհում:

*Խօսքի մասերու այս պատկերը երկար ատեն կը տիրապետէր մեր քերականութեան մէջ: Անուն խօսքի մասին մէջ կը մտնէին գոյական անուն, ածական անուն, թուական անուն կարգերը, նոր ըմբռնումով՝ գոյականը, ածականն ու թուականը, որոնք առանձին խօսքի մասեր կը նկատուին արդի քերականութեան մէջ, իսկ դերբայը կը մտնէ բայ խօսքի մասին մէջ: Յետագային քերականները առանձնացուցին նաեւ եղանակաորիչ բառեր կամ վերաբերական խօսքի մասը: Նախադրութիւն խօսքի մասը կոչուեցաւ կապ, իսկ միջարկութիւնը՝ ձայնարկութիւն:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ ԱՆՈՒՆ (Էջ 4-16)

Այտընեան *անուն* խօսքի մասին մէջ կը դնէ գոյականն ու անձականը, իսկ անոնց ենթախումբերը կը նկատէ յատուկ, թուական եւ մասնական անունները: Անունը կ'ունենայ թիւ, հոլով եւ հոլովում:

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա.

ԱՆՈՒԱՆ ԹԻԻԸ, ՀՈԼՈՎՆ ՈՒ ՀՈԼՈՎՄՈՒՆՔԸ

ԹԻԻ. Միավանկ անունները՝ *եր*, իսկ բազմավանկ անունները՝ *ներ* առնելով յոգնակի կը կազմեն. *ծառ*՝ *ծառեր*, *բլուր*՝ *բլուրներ*: Տրուած օրինակներէն կ'երեւի, որ մէկուկէս վանկանի բառերն ալ բազմավանկ կը նկատէ. *ասարդ*՝ *ասարդներ*, *ոսկր*՝ *ոսկրներ*:

Յոգնակիի կազմութեան ատեն բառավերջի անձայն յ-ն կը ջնջուի. *տղայ*՝ *տղաներ*, *ճամբայ*՝ *ճամբաներ*: Այտընեան կը յայտնէ, որ ոմանք բառավերջի յ-ն կը պահեն գրաբարի ոճով՝ *տղայներ*:

ՀՈԼՈՎ.- Հոլովները վեց հատ են՝ ուղղական, հայցական, սեռական, տրական, բացառական, գործիական:

ՀՈԼՈՎՈՒՄ.- Անուններու «կերպ կերպ հոլովելը կը կոչուի անուանց հոլովումն»: Հոլովումը եզակի սեռականէն կ'որոշուի. կան *կանոնատր* եւ *անկանոն* հոլովումներ:

Կանոնատր հոլովումը չորս տեսակ է.

Ա. հոլովում՝ ի. *ծառ*, *ծառի*, *ծառէ*, *ծառով*. անուններուն մեծ մասը առաջին հոլովման կը պատկանին:

Բ. հոլովում՝ ու. *մարդ*՝ *մարդու*, *մարդէ*, *մարդով*: Այս հոլովումին մէջ կը մտնեն.

1) եր եւ ներ մասնիկներով բոլոր յոգնակիները՝ *ծերեր*, *ծերերու*, *ծերերէ*, *ծերերով*.

2) մեծ մասամբ միավանկ բառեր՝ *ձի*, *դի*, *հեղ*, *մարդ*, *արեւ*, *խենթ*, *ծով*, *պառաւ*, *շահ*, *ժամ*, *դար*, *հայ*, *գլուխ*, *էջ*, *արջ*, *տղայ*:

Այս բառերէն շատերը Ա. հոլովումին պէս կրնան հոլովուիլ. *ժամ՝ ժամի, արեւ՝ արեւի, շահ՝ շահի.*

3) բային աներեւոյթը՝ *տեսնել, տեսնելու, տեսնելի, տեսնելով:*

Գ. Հոլովում՝ ւան. *օր, օրւան, օրընէ, օրով:* Այս հոլովումին կ'ենթարկուին ժամանակ ցոյց տուող բառերը. *այտն՝ այտնւան, ժամանակ՝ ժամանակւան, փարի՝ փարւան, ամիս՝ ամսւան, շաբաթ՝ շաբթւան, սուրու՝ սուրւան:* Ասոր կ'ենթարկուի նաեւ *մահ-մահւան* բառը:

Կը գրուի նաեւ ուան՝ *գիշերուան, ամառուան, ու-ով:*

Այս հոլովման չեն ենթարկուիր շարք մը ժամանակ ցոյց տուող բառեր. *հեղ՝ հեղու, ժամ՝ ժամու, դար՝ դարու, թույլ՝ թույլի, վայրկեան՝ վայրկեանի, գարուն՝ գարնան, աշուն՝ աշնան:*

Ուան հոլովման բառերը կրնան այլ հոլովումներու ենթարկուիլ. *օր՝ օրի, օրէ, ամիս՝ ամսոյն, ամսէ, շաբաթ՝ շաբթու, շաբաթէն, փարի՝ փարու, անգամ՝ այս անգամուն:*

Դ. հոլովում՝ եան, ան. *տէրութիւն՝ տէրութեան, տէրութենէ, տէրութեամբ:* Այս հոլովումին կ'ենթարկուին ութին ածանցով բառերը, նաեւ շարք մը այլ բառեր, «որոնց հոլովները քիչ քիչ զարտուղութիւններ ունին», ինչպէս *ծնունդ՝ ծննդեան, ժողովուրդ՝ ժողովրդեան, կործանում՝ կործանման, խաւարում՝ խաւարման, անուն՝ անուան, էրիկ՝ էրկան, էրկանէ, կնիկ՝ կնկան, կնկանէ, աղջիկ՝ աղջկան, աղջկանէ, լեռ՝ լեռան, լեռնէ, դուռ՝ դռան, դռնէ, փուն՝ փան, փրնէ, շուն՝ շան, շրնէ, ձուկ՝ ձկան, ձրկէ:*

Ութին ածանցով յոգնակին շատ անգամ կ'ըլլայ գրաբարաձեւ *զօրութիւնք՝ զօրութեանց:*

Լեռ եւ *դուռ* անուններու յոգնակին ն-ի յաւելում մը կ'ունենայ՝ *լեռներ, դռներ:*

Այս խումբի բառերն ալ կրնան երբեմն Ա. կանոնաւոր հոլովման ենթարկուիլ. ինչպէս՝ *անուամբ* կամ *անունով, փամբ* կամ *փրնով, ծնկան* կամ *ծնկի վրայ, արեան* կամ *արհինի:*

* Դ. հոլովումին մէջ ներկայացուած բառերը, մեծ մասով հոլովական նոյն պատկերը պահելով հանդերձ, նոր քերական-

ներու կողմէ կը խմբաւորուին երեք տարբեր հոլովումներու մէջ. իւ>եա ներքին հոլովում. *քաջութիւն՝ քաջութեան, արին՝ արեան*, ու>ա ներքին հոլովում՝ *տուն՝ տան, շուն՝ շան. ան արարաքին հոլովում. ամառ՝ ամռան, կործանում՝ կործանման*:

Անկանոն կամ **զարտուղի** հոլովումներ. Այտրնեան *կէս զարտուղիք* կը կոչէ այն հոլովումները, որոնք կանոնաւորներէն քիչ կը տարբերին, իսկ բոլորովին տարբերները՝ *բուն զարտուղիք*:

Կէս զարտուղի են.

- Ի-ով վերջացող բազմական կառերը՝ *հոգի, հոգոյ, հոգիէ, հոգով*. այսպէս են *որդի, գինի, թշնամի, բարի, կենդանի, ձիթենի, դրացի, աթենացի, դրսեցի, տեղացի*: Ասոր հակառակ՝ կանոնաւոր կերպով կը հոլովուին օտար բառերը՝ *էֆէսոսի, Թիվուլի*: Մեծ սխալ է գրել *Թիվուլիի*:

- Եզակի եւ յոգնակի հայցականի գ-ն. օր.՝ մեր բանակն *գթշնամին* ցրուեց:

- Ք-ով յոգնակի անունները սեռականն ու տրականը կը կազմեն *ից, ոց, ուց, սնց* մասնիկներով, իսկ բացառականն ու գործիականը՝ սեռականի հիմքի վրայ *մէ* եւ *մով* աւելցնելով. *ժառաք՝ ժառաքից, ժառաքիցմէ, ժառաներով, հայք՝ հայոց, հայոցմէ, հայոցմով, յոյք՝ յունաց, յունացմէ, յունացմով*. նոյնն են *տղարք՝ տղոց, տղոցմէ, տղոցմով, պահք՝ պահոց, դարք՝ դարուց*:

- Ոչ արմատական ք-ով գոյականները երկու կերպ կը հոլովուին. իբրեւ յոգնակի՝ գրաբարի պէս. *ձեռք՝ ձեռաց, գիրք՝ գրոց, ուրք՝ ուրից, զէնք՝ զինուց*, իբրեւ աշխարհաբար եզակի՝ Ա. կանոնաւոր հոլովումով. *ձեռք՝ ձեռքի, գիրք՝ գրքի, ուրք՝ ուրքի, զէնք՝ զէնքի*, ասոնց յոգնակին՝ *ձեռքեր, գրքեր, ուրքեր, զէնքեր*:

- Ոչ արմատական ք-ով բառեր ալ կան, որ գրաբարի պէս չեն հոլովուիր՝ *տոկունք, աշունք, կեցուածք, բանուածք*:

- Անուններէն ոմանք յոգնակի հոլովումին մէջ զարտուղի են, *կտոր* եւ *տեղ* բառերուն յոգնակին՝ *կտորուանք, տեղուանք*,

նսկր՝ նսկրփանք, ձի՝ ձիանք: Ասոնց սեռականը՝ *ձիանց*: Կ'ըստի նաեւ *կրորներ, նսկրներ, ձիեր*:

- *Եղբայր, քոյր, կնիկ, փէր, շուն* բառերուն յոգնակին երբեմն այլաձեւ են՝ *եղբրփրփք, քրորփրփք* կամ *քրորփրփք, կնկփրփք, փէրորփրփք, շնորփրփք*: Ասոնց հոլովումը կ'ըլլայ *կնկփրոց, կնկփրոցմէ, կնկփրոցմով*:

- *Մարդ* բառի յոգնակին *մարդիկ՝ մարդկան, մարդկանէ, մարդկանք*. կամ կրկին յոգնակի՝ *մարդիկներ, մարդիկներու* եւ այլն: Բուն *մարդեր* ձեւը քիչ կը գործածուի:

- Մարմնի գոյգ անդամներուն յոգնակին կը կազմուի *ուրներ* մասնիկով. *ուրք՝ ուրուրներ, մասր՝ մասրուրներ, աչք՝ աչուրներ, յօնք՝ յօնքուրներ*, երբեմն նաեւ *ձեռքեր, ուրքեր* եւ այլն:

- Ա. հոլովման անուններէն ոմանց սեռականը կրնայ ըլլալ գրաբարի ձեւով. *մարմին՝ մարմնոյ, մարմինք՝ մարմնոց, գեպ՝ գեպոյ, գեպոց, լուսին՝ լուսնոյ*. ոմանց ալ գործիականը՝ *իք, օք, ուլք* ձեւով, *ժախիք՝ ժախքով, աղօթիք՝ աղօթքով, մեղօք՝ մեղքով* եւ այլն:

* Նշենք որ Այտընեանի վերը նշած կէս զարտուղի բոլոր հոլովումները գրեթէ ամբողջութեամբ վերացած են արդի արեւմտահայերէնէ. այսպէս՝

- Ի-ով վերջաւորող բոլոր բառերը կ'ենթարկուին *ի* ընդհանրական հոլովումին. *հոգի՝ հոգիի, որդի՝ որդիի, թշնամի՝ թշնամիի. հոգւոյն, որդւոյն, թշնամւոյն* ձեւերը հնարքանութիւններ են ու կրնան պատահիլ ոճաւորման նպատակներով միայն:

Գրաբարի զ նախդիրը ամբողջապէս վերացած է գոյականի հայցական հոլովէն. դարձեալ, միայն ոճաւորումի նպատակով կրնայ հանդիպիլ *Աստուած* բառին հետ՝ «զԱստուած պաշտէ»:

- *Ից, ոց, ուց, սնց* սեռական-տրական հոլովումին ենթարկուող *ք* յոգնակերտով բոլոր բառերը յոգնակի կ'ունենան եր-ով կամ ներ-ով, ու կ'ենթարկուին *ու* հոլովումին. *ծառաներ՝ ծառաներու, հայեր՝ հայերու, յոյներ՝ յոյներու*: Որոշ կապակցութիւններու մէջ միայն կը մնան գրաբարաձեւ սեռական-

տրականները՝ *հայոց պատմություն, յունաց եկեղեցի, թարգմանչաց փոս, փիկնանց յանձնասիրումք, բարի վարուց վկայագիր, պահոց կերակուրներ* եւ այլն: *Կին՝ կիներ-կանայք, փիկին՝ փիկիններ-փիկնայք* բառերու գրաբարաձեւ յոգնակիները ոճաւորումի համար կը գործածուին ու կը պահեն նաեւ հին հոլովաձեւերը՝ *կանանց, փիկնանց*: Նոր հայերէսին մէջ ք-ն իբրեւ յոգնակերտ կը գիտակցուի միայն *տղաք* բառի պարագային, որ կը հոլովուի *տղոց, տղոցմէ, տղոցմով* շարքով: Կայ նաեւ *ծնողք-ծնողաց* բառի պարագան: *Մարդիկ* բառը՝ մարդոց, մարդոցմէ, մարդոցմով: Տեղացիութիւն ցոյց տուող բառերը յոգնակի կը կազմեն կրկնակ ձեւով. *գիւղացի՝ գիւղացիներ, գիւղացիք*, սեռականը՝ *գիւղացիներու-գիւղացոց*: Երկրորդ ձեւը քիչ կը հանդիպի:

- Միւս յոգնակի ձեւերը՝ *տեղուանք, կտորուանք, ձիանք, եղբրտիք, քորուրտաք* եւ այլն, դուրս մղուած են արդի արեւմտահայերէսէ, նաեւ անոնց սեռական-տրական ձեւերը. կանոնաւոր ձեւեր են *տեղեր՝ տեղերու, ձիեր՝ ձիերու, քոյրեր՝ քոյրերու*:

- *Մարդ* բառին յոգնակին արդի արեւմտահայերէսի մէջ կրկնաձեւ է. *մարդ՝ մարդեր, մարդիկ*. հոլովումի պարագային ունինք նաեւ *մարդերու-մարդոց, մարդերէ-մարդոցմէ, մարդերով-մարդոցմով* կրկնաձեւութիւնները:

- Միւս բոլոր պարագաներուն ք-ն ածանց է արդի արեւմտահայերէսի մէջ ու այդ բառերը արդէն կը գիտակցուին իբրեւ եզակի, կը հոլովուին միայն ի հոլովումով՝ *ձեռք ձեռքի, ձեռքէ, ձեռքով*:

- *Ուրներ* յոգնակերտը դարձեալ դուրս մղուած է գրական արեւմտահայերէսէն. *ձեռքեր* եւ ոչ *ձեռուրեր, ոտքեր* եւ ոչ *ոտուրներ*: Ամէն պարագայի, իբրեւ ոճաւորում հանդիպելու պարագային՝ կը հոլովուի կանոնաւոր ձեւով. *ոտուրներ, ոտուրներու, ոտուրներէ, ոտուրներով*:

- Գրաբարաձեւ *ոյ* հոլովումի բառերը անցեր են ի հոլովումին. *մարմին՝ մարմնի/մարմնիս, գեպ՝ գետի, լուսին՝*

լուսնի/լուսինի, յոյս՝ յոյսի, լոյս՝ լոյսի եւ այլն: Կը գործէ *Պոլիս՝ Պոլսոյ, սէր՝ սիրոյ, մամուլ՝ մամլոյ* բառերու պարագային. միւս պարագաները կրնան *ի* հոլովումի կողքին հանդիպիլ միայն ոճաւորումի նպատակով: *Ոյ* հոլովման ամէնէն կայուն շարքը իա-ով վերջացող տեղի յատուկ անուններն են. *Իգալիս՝ Իգալիոյ*:

- *Ծախիւք, մեղօք* ձեռի գրաբարածե գործիականները բոլորովին դուրս մղուած են գրական արեւմտահայերէնէ. կայ միայն *ընտանեօք* բառածերը, որ ունի նաեւ *ընտանիքով* կանոնաւոր ձեւն ալ:

Քուն զարտուղի հոլովումներն են.

- *Հայր՝ հօր, հօրմէ, հօրմով* կամ *հայրով*, գրաբարածե գործիականը՝ *հարք*, նոյն ձեւով՝ *մայր* եւ *եղբայր* բառերը:

- Սեռականը՝ ոջ, *տէր՝ տիրոջ, տիրոջմէ, տիրոջմով*. նոյն ձեւով *քոյր, տալ, ներ*, երբեմն՝ *ընկեր* բառերը:

Տէր բառի յոգնակին՝ *տէրեր*, նաեւ գրաբարածե՝ *տեսարք, տէրանց, կին՝ կանայք, կանանց, կանանցմէ*:

Այր բառը եզակի հոլովում չունի. եթէ *ամուսին* իմաստով ըլլայ՝ կը փոխարինուի *երիկ* բառով՝ *երկան, երկանէ*, այլապէս՝ *երիկ մարդ, երիկ մարդու, երիկ մարդէ*:

- *Օր* բառը գրաբարի նման կը հոլովուի՝ *աւուր, օրէ, օրով*. յոգն.՝ *աւուրք՝ աւուրց, օրերէ, օրերով*:

- *Աստուած, զԱստուած, Աստուծմէ, Աստուծով* կամ *Աստուծմով*.

- *Կայսր, կայսեր, կայսրմէ*, յոգնակի սեռականը.՝ *կայսերաց*:

* Այտընեանի բուն զարտուղի հոլովումները արդի արեւմտահայերէնի քերականութեան մէջ գլխաւորաբար կը զետեղուին ներքին հոլովումներուն մէջ.

- Այ>օ հոլովում, որ նոյն պատկերը ունի: Կարելի է ըսել, որ Այտընեանի նշած գործիական հոլովի *հայրով, մայրով, եղբայրով* ձեւերը ներկայիս տիրական ձեւեր են:

- Ոչ ներքին հոլովումի պատկերը գրեթե նոյնն է. տիրական է *տեր, ընկեր, քոյր, ներ, փայ, աներ, փագր* բառերու պարագային, բայց նկատելի է, բացի առաջին երեք բառերէն, միւսերը կը հոլովուին նաեւ *ի* հոլովումով:

- Ե ներքին հոլովումին կ'ենթարկուին միայն *կայսր-կայսեր, կայսրէ, կայսրով, դուստր՝ դստեր, դուստրէ, դուստրով*. կրնան հոլովուին նաեւ *ի* հասարակ հոլովումով:

- *Աստուած* բառը կը պահէ իր զարտուղի հոլովումը:

- *Օր* եւ *օրեր* արդէն թօթափած են գրաբարի հետքերը՝ *օր-օրի/օրուան-օրէ, օրով, օրեր-օրերու-օրերէ-օրերով*:

Աննախդիր հոլովներ. Գրաբարի մէջ *զ* եւ *ի* կամ *յ* նախդիրները կը մասնակցէին կարգ մը հոլովներու կազմութեան: «Արդի լեզուին մէջ նախդիրները բոլորովին դուրս ինկած են»: Այտընեան աննախդիր հոլով կը կոչէ անոնք, որ գրաբարի նախդիրները լքած են:

ա.- Աննախդիր է հայցական հոլովը, *զ* չունի. ուղղականի կը նմանի. օր.՝ սա *գիրքը* կարդա:

բ.- Աննախդիր տրական՝ ուղղականի ձեով, հայցական. օր.՝ Բոնաւորի *ձեռք* ինկայ: Մեր *վրանք* հրաւիրեցինք:

գ.- Աննախդիր ներգոյական՝ ուղղականի ձեով, հայցական. *Դուք սա փեղը նսրեցէք*:

դ. Աննախնդիր ներգոյական՝ տրականի ձեով. օր.՝ *Արեւին* չհասաւ: *Տղայութեանս* դժուարաւ կը սորվէի:

ե. Աննախդիր բացառական՝ տրականի ձեով. օր.՝ *Շփոթելուն*՝ լեզուն կապուեցաւ (գր.՝ *ի* շփոթելոյն): *Գրոց* խօսիլ՝ (գր.՝ *Ի* գրոց խօսիլ):

Այտընեան կը դաւանի կոչական հոլով մը եւս. օր.՝ Որդեակ, Աստուծմէ վախցիր: «Կոչականն աննախդիր հոլով չէ. միայն թէ սորվողն միտք առնելու է որ ուղղական չկարծէ»:

* Արդի քերականութեան մէջ «աննախդիր հոլովներ» անուանումը չկայ: Այտընեանի նշած ուղղականի ձեով հայցականը կը կոչուի պարզապէս հայցական, ուղղականի ձեով տրականը՝ հայցական, տրականի ձեով ներգոյականը՝

տրական: Այս հոլովները կ'որոշուին շարահիսսական պաշտօնի համաձայն: Կոչականը նախադասութեան անդամ չի համարուիր. կոչական անունը միշտ ուղղական հոլովով դրուած կ'ըլլայ:

Պէտք է նշել, որ տրականի ձեով աննախդիր բացառականը արդի արեւմտահայերէնի մէջ կ'արտայայտուի այլ հոլովներով կամ կապական դարձուածքով՝ *Շփոթուելով լեզուն կապուեցաւ, շփոթուելու արեւն, շփոթուելուն պէս լեզուն կապուեցաւ*, նոյնիսկ՝ բացառական հոլովով իբրեւ պատճառի պարագայ. *Շփոթուելէն լեզուն կապուեցաւ*, կամ իբրեւ վերաբերութեան անտողակի խնդիր՝ *Գիրքերէն խօսիլ* (գր.՝ Ի գրոց խօսիլ):

Ձայնատրներու «*կորուսմանք եւ փոփոխմանք հոլովմունք*» բաժնին մէջ Այտընեան կը թուէ հոլովումի ստեւն տեղի ունեցած ձայնատրներու եւ երկբարբառներու կորուստի եւ հնչինափոխութեան բոլոր պարագաները.

Ա-ի կորուստ կ'ունենան. *քաղաք՝ քաղքի, բերան՝ բերնի, պատաւ՝ պատուու, շարաթ՝ շարթուան, զաւակ՝ զակի, տղայ՝ տղու, ճամբայ՝ ճամբու, փեսայ՝ փեսի, Աստուած՝ Աստուծոյ եւ այլն:*

Ի-ի կորուստ. *երկիր՝ երկրի, գետին՝ գերնի, գիծ՝ գծի, քիթ՝ քթի, կաղին՝ կաղնի, Դաւիթ՝ Դաւթի, սիրտ՝ սրտի, մոխիր՝ մոխրի, գիր՝ գրի, գիրք՝ գրքի, միս՝ մսի, մարմին՝ մարմնի-մարմնոյ, անկողին՝ անկողնի-անկողնոյ, ամիս՝ ամսոյ, ամնուան եւ այլն:*

ՈՒ-ի կորուստ. *օգուր՝ օգրի, հարուար՝ հարարի, ջուր՝ ջրի, թուղթ՝ թղթի, պտուղ՝ պտղի, սուրք՝ սրքի, կերակուր՝ կերակրի, անասուն՝ անասնոյ, ձուկ՝ ձկան, մուկ՝ մկան, դուռ՝ դրան, փուռ՝ փռան, ուսում՝ ուսման, ժողովուրդ՝ ժողովրդեան:*

Ը կ'աւելցուի կորսուող ձայնատր գիրին տեղ. *ամպարիշտ՝ ամպարըշտի, աղքատ՝ աղքըտի, պատաւ՝ պատւըներ, գլուխ՝ գլխըներ:*

Ե եւ ո ձայնատրները քիչ անգամ կը կորսուին. *թիթեռ՝ թիթոան, սիսեռ՝ սիստան, հոռում՝ հոռմէ, Բարսեղ՝ Բարսղի:*

Հոլովումի ատեն կը հնչինափոխուին.

Է՛ ի. *սէր՝ սիրոյ, հանդէս՝ հանդիսի, էջ՝ իշու.*

Եա՛ Ե. *վայրկեան՝ վայրկենի, պարանեակ՝ պարանեկի, վառեակ՝ վառեկի.*

Ի՛ ու. *հաշիւ՝ հաշուի, հովիւ՝ հովուի, պարիւ՝ պարոտյ.*

Ոյ՛ ու. *յոյս՝ յուսոյ, փոյթ՝ փոյթոյ, սատոյց՝ սատուցի.*

Ի՛ Ե. բայերու իլ վերջաւորութիւնը. *նայիլ՝ նայելու, մարիլ՝ մարելու:*

Դեւ բառը կ'ըլլայ դիւի, դիւաց:

Յոգնակիի ատեն կորուստները հազուադէպ են. *ջուր՝ ջրեր, գիր՝ գրեր, գիրք՝ գրքեր, միս՝ մսեր, թուղթ՝ թղթեր, ծաղիկ՝ ծաղկներ, քաղաք՝ քաղքներ, պառաւ՝ պարուներ:*

Չայնաւորի փոփոխմամբ հոլովումը գրաբարածեւ հոլովներու մէջ կը պատահի. *կոյր՝ կուրի, վայրկեան՝ վայրկենի, կեանք՝ կենաց, սէր՝ սիրոյ, յոյս՝ յուսոյ, աշխարհաբար ձեւին մէջ՝ ոչ. յոյսի, սէրէ, վայրկեանի, կոյրեր, վայրկեաններ:* Ա, ի, է, ոյ, ու–ի «կորուստեան եւ փոփոխման ըսուած կանոնն ամէն անուանց վրայ չի տարածուիր»:

* Արդի արեւմտահայերէնի մէջ նշուած գոյականներէն շատեր արդէն փոխանցուած են *ի* հասարակ հոլովումին, ու, ինչպէս Այտընեան նկատել կու տայ, նոր լեզուին մէջ ձայնաւորները անփոփոխ մնալու հակամէտ են: Այսպէս՝ հոլովումի ատեն անփոփոխ կը մնան *ու, Ե, ո* ձայնաւորները՝ *օգուրի, ջուրի, անասունի, ձուկի, ժողովուրդի, մուկի, դուռի, փուռի, թիթեռի, Բարսեղի, կողովի, ոսկորի*, նոյնպէս յոգնակին՝ *օգուրներ, հարուարներ, անասուններ, ջուրեր, ձուկեր. ժողովուրդներ, թիթեռներ:* Չեն փոխուիր *եա* եւ *ոյ* երկինչինները՝ *վայրկեանի, վայրկեաններ, վառեակի, վառեակներ, յոյսի, յոյսի, սատոյցի, սատոյցներ:* Մնացած են անկման ու փոփոխման հազուադէպ պարագաներ. միայն ա-ի անկում կայ քանի մը բառերու հոլովական ձեւերուն մէջ. *գաւակ՝ գաւակի/գակի, գաւակէ/գակէ. բերան՝ բերանի/բերնի, բերանէ/բերնէ. ճակար՝ ճակարի/ճակրի, ճակարէ/ճակրէ, շարաթ՝ շարթուան/շա-*

*բաթուան, ի-ի անկում՝ գրի/գիրի, սրբի/սիրբի, երկրի, լուսնի, է-ի փոփոփութիւն սէր՝ սիրոյ բառերուն մէջ: Սակայն ինչպէս Այտընեան նկատել կու տայ, միւս հոլովումներուն ենթարկուելու պարագային սղում եւ փոփոխութիւն տեղի կ'ունենան, ինչպէս *ամստ՝ ամուան, աշուն՝ աշնան, քոյր՝ քրոջ, տէր՝ տիրոջ, դուարը՝ դարեր, բայց՝ դուարներ, դուռ՝ դուռի/դռան, մամուլ՝ մամլոյ, Պոլիս՝ Պոլսոյ, ամիս՝ ամնու/ամնոյն, տղայ՝ տղու, ճամբայ՝ ճամբու եւ այլն: Ի հոլովման ենթարկուող ին վերջայանգով քանի մը բառերու ոյ գրաբարածեւ հոլովման պարագային ի-ն կը սղի, ինչպէս՝ *ամուսին՝ ամուսնոյն, անկողին՝ անկողնոյն, մարմին՝ մարմնոյն*, իսկ իւ վերջայանգով բառերու պարագային իւ-ը կը դառնայ ու բաղաձայն. *պարիս՝ պարիսի-պարուի-պարուոյ, հաշի՝ հաշիի-հաշուի-հաշուոյն, թիս՝ թիսի-թուին, հովիս՝ հովիսի-հովուի: Եր* մասնիկով յոգնակի շարք մը բառեր կը շարունակեն գործածուիլ ի հնչիւնի անկումով. *գիր՝ գրեր, գիրք՝ գրքեր, սիրտ՝ սրտեր, բայց ամէն պարագայի՝ նախընտրելի է անփոփոխ պահելը, ինչպէս՝ գիրեր, գիրքեր, սիրտեր, միրգեր, լինտեր: Նոյնն է պարագան այն բարդ բառերուն, որոնց երկրորդ բաղադրիչը միավանկ բառ մըն է, ինչպէս՝ *պարմագիրեր* (պատմական գիրեր), *պարմագիրներ* (պատմութիւն գրողներ): Արեւմտահայերէնը, որոշ գտումներ ունենալով հանդերձ, չէ ձեռքբազատուած հոլովական համակարգի հիսնէն եկող բազմաձեւութենէն ու հնչիւնափոխութեան պարագաներէ:***

Աւանդական ուղղագրութեան մէջ ձայնաւորի հնչիւնափոխութեամբ ստեղծուած *ը* հնչիւնը չի գրուիր:

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ.

ԱՆՈՒԱՆ ՅՕԴԸ (Էջ 17-19)

Յօդերը, ըստ Այտընեանի, կ'ըլլան *որոշեալ* կամ *որոշիչ* եւ *անորոշ*:

Որոշեալ յօդը կրկնակ է., ն՝ *որդի-որդին*, ձայնաւորայանգ բառերու վրայ. ը՝ *մարդ-մարդը*, բաղաձայնայանգ բառերու

վրայ: Անձայն յ-ով վերջացող բառերը ձայնաւորայանգ կը նկատուին. *ծառայ՝ ծառան, տղայ՝ տղան. ծառայն եւ տղայն* գրողներ ալ կան:

- Գործիականը յօդ չի ստանար. չ'ըսուիր *փայտովը զարնել*:

- 3-րդ (ուան) եւ 4-րդ (եան, ան) հոլովումներու միայն ուղղականը եւ հայցականը յօդ կ'առնեն. *օրուան* չորս ժամը, *տէրութեան* գանձը: Սեռականը, տրականը, բացառականը կրնան առնել կամ չառնել: Գրաբարակերպ յոգնակին իր բոլոր ձեւերուն մէջ յօդ չ'առնէր՝ *մարգարէից, բարբարոսաց*:

Անորոշ յօդը՝ *մի* կամ *մը*, անունէն ետք կը դրուի, *փայտ մի* կամ *փայտ մը, փայտէ մը, փայտով մը*:

«Հնչման վայելչութեան համար» էական բայէն եւ *ալ* բառէն առաջ կ'ըլլայ *մըն*. կրնայ կրճատուիլ *մ՛*. *գիր մ՛ալ կ'առնու, զանձ մ՛է, հար մ՛ալ*:

* Այտընեան *ս* եւ *դ* յօդերը կը համարէ դերանուանական յօդեր, այդ պատճառով ալ այս բաժնին մէջ կը քննէ միայն որոշեալ *ն/ը* եւ *անորոշ մը/մըն* յօդերը:

Արդի արեւմտահայերէնի մէջ *անորոշ յօդն է մը կամ մըն* յետադասը: Չի խրախուսուիր յապաւման պարագան: *Մի* նախադաս *անորոշը* այժմ չի գործեր արեւմտահայերէնի մէջ:

Յօդառութեան պարագային արդի լեզուին մէջ անձայն յ-ն երբեք չի գրուիր՝ *ծառայ-ծառան*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ.

ԳՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԱԾԱԿԱՆ (Էջ 20-22)

Անունը երկու տեսակ՝ գոյական եւ ածական:

Ածական անունը կը դրուի գոյականէն առաջ. անփոփոխ կը մնայ թէ եզակի եւ թէ յոգնակի գոյականներուն հետ, չի հոլովուիր, յոգնակի չի կազմեր, յօդ չ'առնէր. *բարձր աշտարակ, բարձր աշտարակէն, բարձր աշտարակներ, բարձր աշտարակներով*:

Ածականին աստիճաններն են **դրական՝** *մեծ, թեթեւ, բարձր, բաղդատական՝* ուրիշի համեմատութեամբ ատլի կամ

պակաս՝ *մեծագոյն, բարձրագոյն*, «հասարակօրէն» *աւելի* մակրայով կը կազմուի, *աւելի մեծ, աւելի բարձր*, կամ *ալ* բառով՝ *ալ աղէկ, ալ աւելի, ալ պատրուական*, եւ գերադրական՝ *ամենամեծ, ամենաբարձր*, սաստկական բառերով՝ *խիստ շատ մարդիկ, խիստ դիրին, պինդ գեղեցիկ*:

* Արդի հայերէնի մէջ *ագոյն* ածանցը գերադրական սատիճանը կը կազմէ՝ *բարձր գագաթ, աւելի բարձր գագաթ, բարձրագոյն գագաթ*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Դ.

ՅԱՏՈՒԿ, ԹՈՒՄԿԱՆ ԵՒ ՄԱՄՆԱԿԱՆ ԱՆՈՒԱՆՔ (Էջ 22-29)

Այտընեան գոյական եւ ածական անուններուն մէջ բառերու երեք եւս խումբ կը դնէ՝ *յայրուկ անուանք, թուական անուանք* եւ *մասնական անուանք*:

Յայրուկ կը կոչէ «որոշեալ անձի կամ տեղոյ մը անունները»: Ոչ յատուկ անունները կը կոչէ *հասարակ անուն*: Այսպէս՝ *Նեղոս* գետ.- *Նեղոս*՝ յատուկ անուն, *գետ*՝ հասարակ անուն: Կան *գոյական յայրուկ* եւ *ածական յայրուկ* անուններ: Օր.՝ *Արարշէտ*՝ գոյական յատուկ անուն է, մինչ Արտաշէսեան բառը ածական յատուկ անուն է *Արարշէսեան պատերազմներ* կապակցութեան մէջ, ինչպէս՝ *Սոկրատեան փիլիսոփայութիւն, Աթենական ճեմարան*:

Յատուկ անուններու հոլովումը ընդհանրապէս հասարակ անուններուն պէս է՝ *Գրիգորի, Յովհաննու, Ափրիկէի, Լիբանանու*: Երրորդ (ուան) եւ չորրորդ (եան, ան) հոլովումներուն տակ գոյական յատուկ անուն չ'երթար: Գրաբարածեւ հոլովումները տիրական են՝ *Տիգրան, զՏիգրան, Տիգրանայ, Տիգրանէ, Տիգրանաւ* կամ *Տիգրանով. Յովհաննէս՝ Յովհաննու, Լիբանան՝ Լիբանանու*: Կան այլ գրաբարածեւ հոլովումներ եւս: Ընտանեկան անունները կ'ենթարկուին առաջին հոլովումին՝ *Յակոբին, Յովհաննէսին*: Իս-ով վերջաւորող տեղի անունները սեռականի մէջ կ'առնեն իոյ. *Սպանիա՝ Սպանիոյ*:

Յատուկ անունները յոգնակի կ'ըլլան «հասարակօրէն»՝ Հայեր, Յոյներ, Ներսէսներ կամ գրաբարի ձեռով՝ *Հայք, Յունաց Պարսիցսէ, Գայիանեանց*:

* Այտընեան յարաբերական ածականներուն մէջ կը տեսնէ յատուկի քերականական կարգը: Նոր հայերէնի մէջ ատիկա ընդունելի է միայն բաղադրեալ յատուկ անուններու իբրեւ բաղադրիչ գործածուելու պարագային՝ *Ազգային Սահակեան Վարժարան, Կեդրոնական Վարժարան, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն*:

Արդի արեւմտահայերէնի մէջ յատուկ անունները կը հոլովուին միայն ի հասարակ հոլովումով, *Տղարան, Տղարանի, Տղարանէ, Տղարանով*: Իսկ վերջաւորող տեղի յատուկ անունները կը մնան հին ձեռով՝ *Սպանիա, Սպանիոյ, թէւ խորթ չէ նաեւ Սպանիայի* հոլովածելը: Պոլիս բառը կը հոլովուի *Պոլսոյ* ձեռով: Յատուկ անուններու այ եւ ոյ հոլովական ձեւերը հնարանութիւններ են *Վան՝ Վանայ, փոխան՝ Վանի, Մուշ՝ Մշոյ, փոխան՝ Մուշի*:

Ազգերու անունները նոր քերականութեան մէջ կ'ըմբռնուին իբրեւ հասարակ անուններ, որոնք կ'ենթարկուին նոր հայերէնի յոգնակիի կազմութեան եւ հոլովման օրէնքներուն, *հայեր, հայերու, հայերէ, հայերով, պարսիկներ, պարսիկներու, պարսիկներէ, պարսիկներով*, ու թօթափած են գրաբարեան յոգնակիի կազմութեան եւ հոլովական ձեւերու հետքերը, թէւ որոշ կապակցութիւններու մէջ տակաւին կը հանդիպինք անոնց յոգնակի սեռական-տրական ձեւերուն՝ *հայոց, պարսից, հրէից* եւ այլն: Հաւաքական անունները կը մնան նոյն ձեռով՝ *Վարդանանք-Վարդանանց, Գայիանեանք-Գայիանեանց* եւ այլն:

Թուական անունը կ'ըլլայ *բացարձակ* կամ *գլխաւոր, դասական, բաշխական*:

Բաճարձակ թուականներու մէջ կու տայ *երեք* կամ *իրեք, եօթը, ութը* կամ *ութ, ինը, տասը*: Տասնաւոր միաւորները ու շաղկապով կցականներ են՝ *տասնումէկ, տասնուերկու...: Տասնաւորներէն վերջինը՝ իննսուն*:

Դասականներուն եւ բաշխականներուն մէջ ուն կը աղի՝ *երեսներորդ, երեսնասկան, քառասներորդ, քառասնասկան, յիսներորդ, յիսնասկան...* միայն յատուկ կազմութիւն ունին *եօթանասներորդ, եօթանասնասկան* թուականները: Ն-ն կը վերականգնի *եօթներորդ, եօթնասկան, իններորդ, իննասկան, տասներորդ, տասնասկան, ութնասկան, (բայց ութերորդ)* թուականներուն մէջ: Բաշխականները կը կազմուին բացարձակի կրկնութեամբ՝ *երեք-երեք*, կամ *սկան* ածանցով՝ *տասնումէկական: Մէկ* եւ *երկու* թուականներու բաշխականները կ'ըլլան *մէյ մէկ* եւ *երկ'երկու*:

Բոլոր թուականները գոյականէն առաջ կը դրուին անփոփոխ ձեւով. հոլովով, թիով ու յօդով չեն համաձայնիր գոյական լրացեալին. *երկու ձեռքով, չորրորդ տարի, տասնասկան կտոր*:

Բոլոր թուականները հաւասարապէս առաջին՝ *Ի* հոլովման տակն են. *չորսի, քանի, հազարի*, բացի *մէկ՝ մէկի* կամ *մէկու* բառէն:

- երկու թուականը յօդ առնելու կամ հոլովուելու ատեն ք կ'ուզէ՝ *երկուք, երկուքի, երկուքէ, երկուքով*:

- *տասնումէկերորդէն* մինչեւ *տասնուիններորդ* շատ անգամ գրաբարածել է՝ *մէտասաներորդ, երկուտասաներորդ, վեշտասաներորդ, եօթնետասաներորդ...*

- Այտընեան *քանի՞* հարցականը թուական կը համարէ. ունի դասական *քաներորդ* կամ *քանիներորդ* եւ բաշխական *քանիկան* ձեւերը:

* Նոր քերականութիւնը թուականը իբրեւ առանձին խօսքի մաս կը ներկայացնէ երկու տեսակով, ***քանասկական թուականներ՝ բացարձակ, բաշխական*** եւ ***կտորակային*** եւ ***դասական թուականներ***:

Արդի արեւմտահայերէնի մէջ տասնաւոր միաւորները կը կազմուին առանց ու շաղկապի՝ *տասնամէկ, տասներկու, տասներեք, տասնչորս...*: Տասնաւորներէն կազմուող դասականներուն եւ բաշխականներուն մէջ ու-ի սղում չի կատարուիր՝ *երեսուներորդ, երեսունասկան, քառասուներորդ, քառասունասկան, եօթանասուներորդ, եօթանասունասկան...*:

Միատրներէն դասական եւ բաշխական թուականներ կազմելու ատեն ն-ի վերականգնումը պարտադիր է միայն *ինը* թուականին՝ *իններորդ, ինսական*, միւս դասականներու պարագային կայ երկձեռութիւն՝ *եօթերորդ-եօթներորդ, փասերորդ-փասներորդ*: Նոր լեզուին մէջ նկատելի է ն-ի լքումի հակամէտութիւն: Տասերորդէն վեր թուականներու դասականը կը կազմուի վերջին բաղադրիչին վրայ *երորդ* ածանցը աւելցնելով՝ *փասամէկերորդ, փասներկուերորդ, փասներեքերորդ, փասնչորսերորդ, փասնհինգերորդ...*:

Մասնական միջակ անուն կ'ըսուին այն բառերը որ «քանակութիւն մը կը նշանակեն առանց թիւն որոշելու»՝ *քանի մը վկայ, ամէնքն հոս են*: Իրականութեան մէջ Այտընեան այս խումբին մէջ կը զետեղէ արդի քերականութեան մէջ դերանուն խօսքի մասին մէջ առանձնացուած անորոշ, որոշեալ, ժխտական, հարցական-յարաբերական, փոխադարձ դերանունները եւ *նոյն, միեւնոյն* ցուցականները: Այտընեան կու տայ անոնց կիրառական առանձնայատկութիւնները, գոյականական եւ ածականական կիրարկութիւնները, հոլովումը:

- *Ոմանք*. կը հոլովուի՝ *ոմանք, ոմանց, ոմանցմէ, ոմանցմով*: Եզակին գրաբար է՝ *ոմն*:

- *Միւս, մէկալ, ուրիշ*: Ունին ածականական եւ գոյականական գործածութիւն: *Մէկալ* բառի յոգնակին երկձեռ է՝ *մէկալնոնք-մէկալները, մէկալնոնց-մէկալներուն, մէկալնոնցմէ-մէկալներէն, մէկալնոնցմով- մէկալներով*:

- *Ամէն*. եզակի ձեռով յոգնակի, ունի ածականական եւ գոյականական գործածութիւն: Կ'ենթարկուի *ու* հոլովման՝ *ամէն, ամէնուն, ամէնէն, ամէնով*: Ունի *ամէնքը* յոգնակի ձեռը:

- *Իրար, իրարու, իրարմէ, իրարմով*: Կայ նաեւ *մէկը զմէկ*, կ'ենթարկուի ու հոլովման:

- *Ինչ*. ունի ածականական եւ գոյականական գործածութիւն. *ինչ սիրտ, ինչ քանի, ինչ քանէ, Ինչ քանով*: Կը հոլովուի՝ *ինչ, ինչու/ինչի, ինչէ, ինչով*. յոգնակին՝ *ինչեր, ինչերու, ինչերէ, ինչերով*:

- *Քանի*, իբրև ածական՝ *քանի մարդ, քանի մարդու*. իբրև գոյական՝ կը հոլովուի, յոգնակի կ'ըլլայ. *քանի՛ք, քանի՛նէրո՛ւ*: *Քանի մը*, իբրև ածական, իսկ իբրև գոյական՝ *մէկ քանին, մէկ քանիին* եւ այլն:

- *Որ*. ածականաբար՝ *որ սիրտը, որ բանը, որ բաները*, իսկ գոյականաբար գործածուելու պարագային ունի հոլովման այս պատկերը՝ *որը, որուն, որմէ/որմէն, որով, որոնք, որոնց, որոնցմէ, որոնցմով*: Յոգնակին յօդ չ'առնէր:

- *Ո՛վ* հարցականը կը գործածուի գոյականաբար, *ո՛վ, որո՛ւն, որմէ՞-որմէ՛ն, որո՞վ* (անսովոր), *որո՞նք, որո՞նց, որոնցմէ՞, որոնցմով*. հայցականը գ կ'առնէ՝ *զո՞վ, զորո՞նք*:

- *Ոչ որ, ոչինչ*, միայն իբրև եզակի ուղղական եւ հայցական:

- *Այս որ, այս ինչ, այս անուն*, ածականաբար եւ գոյականաբար, անհոլով:

- *Իրաքանչիւր, ամէն մէկ*. ածականաբար եւ գոյականաբար՝ յօդով:

- *Նոյն* դերանունը, որ նաեւ իբրև մասնական անուն կը գործածուի: Նոյնն է *միեւնոյն*:

* Արդի գրական արեւմտահայերէսին մէջ այս շարքէն դուրս դրուած է *մէկալ* դերանունը իր բոլոր ձեւերով, փոխարինուած է *միւս* բառով:

Այտընեան չի տար կարգ մը ձեւեր, որոնք կը մնան արդի հայերէսի մէջ իբրև հնաբանութիւն, ինչպէս *իրար* հայցականին *զիրար* ձեւը, զոր կը գործածենք. *որ* յարաբերականին *զոր* եւ *զորս* ձեւերը, որոնք տեղ շինած են արդի գրականին մէջ: *Ով* հարցականի *որմով* գործիականը, որ կը գանազանուի որով-էն անձ ցոյց տուողի երանգով: Այտընեան այդ եւս անսովոր կը նկատէ: Արդի հայերէնը զայն կը փոխարինէ *որ մէկով* ձեւով: *Մէկ զմէկ* դերանունը ներկայիս ունի *մէկզմէկ* կցական ձեւը. քիչ կը գործածուի:

**ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԳ
ԴԵՐԱՆՈՒՆ (Էջ 29-40)**

Դերանունը երկրորդ խօսքի մասն է: Կան *գոյական դերանուններ* եւ *ածական դերանուններ*: Գոյական դերանունները ունին թիւ, հոլով եւ դէմք: Այտրնեան գոյականին եւ դերանունին սահմանումը այսպէս կու տայ. «Գոյականը բանին անունը կու տայ՝ առանց յայտնելու թէ ո՞րն է, իսկ դերանունը կը ցուցնէ թէ ո՞րն է՝ առանց իրին անունը տալու»:

Դերանունները չորս կարգի են՝ *անձնական* կամ *էական*, *ցուցական*, *սրացական*, *յարաբերական*:

Անձնական դերանունները գոյական են.

Ա. դէմք, եզակի. *Ես, զիս (իս, ինծի*)*, *իմ (իմին)*, *ինձի (ինծի)*, *իզմէ (ինէ)*, *իզմով*:

Յոգնակի. *Մենք (մեք)*, *զմեզ (մեզ, մեզի)*, *մեր (մերին)*, *մեզի*, *մեզմէ (մենէ)*, *մեզմով*:

Բ. դէմք, եզակի. *Դուն (դու)*, *զքեզ (քեզ, քեզի)*, *քու (քուկին)*, *քեզմէ (քենէ)*, *քեզմով*:

Յոգնակի. *Դոք, զձեզ (ձեզ, ձեզի)*, *ձեր (ձերին)*, *ձեզի*, *ձեզմէ (ձենէ)*, *ձեզմով*:

Գ. դէմք, եզակի. *Ինքն (ինքը, ինք)*, *զինքն (զինքը, զինք)*, *իրեն*, *իրեն*, *իրմէ (իրմէն)*, *իրմով*:

Յոգնակի. *Իրենք, զիրենք, իրենց, իրենց, իրենցմէ, իրենցմով*:

Այտրնեան Գ. դէմքի համար դերանուն կը համարէ նաեւ *այն*, *անիկա* ցուցականը:

Այտրնեան կը յայտէ, որ անձնական դերանուններուն ուղղականը միւս հոլովներուն հետ կը գործածուի, երբ «նշանակութիւնն ինք իր վրայ կը դառնայ»: Ասիկա փաստօրէն *անդրադարձ դերանունն է ինք իրեն* (կամ ստացականով՝ *ինք իր*), *ինք զինք*, *ինք իրմէ*, *ինք իրմով*. *իրենք իրենց*, *իրենք զիրենք*, *իրենք իրենցմէ*, *իրենք իրենցմով*: Այս երկրորդ դէմքը առաջին եւ երկրորդ դէմքերու եզակիներուն հետ կը միանայ

ստացական յօդերով. *ես զինքս կամ ինք զինքս, ինք զինքդ կամ ինքդ զինքդ, ինք իրենս, ինք իրենդ* (չըսուիր *ես իրենս, դուն իրենդ*):

* Այտընեան Ա. դէմքի հայցական հոլովին կից փակագիծի մէջ տուած է նաեւ *իս եւ ինծի* տրական ձեւերը. նոյնը ըրած է նաեւ անձնական դերանուններու միւս դէմքերուն ու թիւերուն համար: Հայցականի փոխարէն տրական ձեւը համարած է ռամկական հոլով: Այդ ալ ցոյց կու տայ, որ արեւմտահայերէնի խօսակցականին մէջ գոյութիւն ունէր ներգործական բայերու պահանջած սեռի խնդիրի հայցականէն տրականի անցումը. *կը յարգէ զիս-կը յարգէ ինծի*: Այտընեանի այն ակնարկը, որ ատիկա ռամկական ձեւ է, զայն դուրս դրած է գրական լեզուին մէջ մուտք գործել:

Անձնական դերանուններու այս պատկերը արդի արեւմտահայերէնի մէջ ունի յստակ տարբերութիւններ. հմնտ.

Ես, զիս, իմ, ինծի, ինձմէ, ինձմով.

Մենք, մեզ, մեր, մեզի, մեզմէ, մեզմով.

Դուն, քեզ, քու, քեզի, քեզմէ, քեզմով.

Դուք, ձեզ, ձեր, ձեզի, ձեզմէ, ձեզմով.

Ինք, զինք, իր, իրեն, իրմէ, իրմով.

Իրենք, զիրենք, իրենց, իրենց, իրենցմէ, իրենցմով:

Դուրս դրուած են *իմին, մերին, քուկին, ձերին* սեռական, *իզմէ-ինէ, մենէ, քենէ, ձենէ* բացառական, *զմեզ, զքեզ, զձեզ*-հայցական տարբերակներն ու ձեւերը, *դու* տարբերակը եւ այլն: Իս տրական ձեւը կը շարունակուի գործածուիլ որոշ պարագաներու՝ *ըստ իս*:

Գ. դէմքի երկրորդ դերանունը փոխարինուած է *ան-անոնք* ցուցականով:

Անդրադարձ դերանուններէն յարադրատրոնները ներկայիս կը գրուին կցական՝ *ինքզինք, ինքնիր, ինքնիրեն, ինքնիրմէ, ինքնիրմով*:

Ցուցական դերանունները, ըստ Այտընեանի, միշտ երրորդ դէմքի բան մը ցոյց կու տան, բայց երեք որոշ դէմք ունին.

այս՝ Ա. դէմքին մերձաւոր բան մը, այդ՝ Բ. դէմքին մերձաւոր բան մը, այն՝ Գ. դէմքին մերձաւոր բան մը:

Այս, սա, սաի, սահկա կամ սա, սուի, սուիկա, սոյն.

Այդ, սար, սարի, սարիկա կամ դա, դուի, դուիկա, դոյն.

Այն, ան, անի, անիկա կամ նա, նուի, նուիկա, նոյն:

Գոյական են *սաի, սահկա, սարի, սարիկա, անի, անիկա.* ածական են *այս, սա, սա, սոյն, այդ, սար, դա, դոյն, այն, ան, նա, նոյն,* բայց *այս, սա, այդ, դա, այն, նա* շատ անգամ իբրև գոյական ալ կը գործածուին: Ածականաբար գործածուելու պարագային գոյականը որոշիչ յօդ կ'առնէ *այս մարդը, այս ծառերը,* որ կրնայ դիմորոշ յօդով փոխարինուիլ՝ *այս մարդս, այդ ծառերդ:*

Ըստ Այտընեանի՝ գոյական դերանուններու հոլովական պատկերը հետեւեալն է.

Այս (սա, սաի, սահկա), սատր, սակէ (սակից, սատրմէ), սաով. սաոնք, սաոնց, սաոնցմէ, սաոնցմով:

Նոյն ձեւով կը հոլովուին նաև *այդ, սար, սարի, սարիկա. այն, ան, անի, անիկա:*

Ցուցական դերանուններուն հետ Այտընեան կը քննէ նաև *դիմորոշ* կամ *դերանունական* յօդերը՝ *ս, դ, ն:* Ասոնք կը կոչէ *ցուցական,* երբ ցուցական դերանունին տեղը կամ հետը դրուին: Ածականաբար գործածուելու պարագային՝ ցուցական դերանուններուն հետ դրուած գոյականը նաև ցուցական յօդ կ'առնէ՝ *այս մարդս, այն գինին:*

* Արդի արեւմտահայերէնին մէջ արդէն չեն գործեր ցուցական դերանուններու վերի շարքերուն երկրորդ տարբերակային շարքերը իրենց հոլովական բոլոր ձեւերով, բացի *սա* դերանունէն: Աւելի լայն տարածում ունին առաջին տարբերակային շարքէն *այս, սա, սահկա, այդ, սար, սարիկա, այն, ան, անիկա* դերանունները, թէև խօսակցականին մէջ լայնօրէն կը գործածուի նաև *սաի, սարի, անի* շարքը:

Նոյն դերանունը առանձին կը մնայ ու կը գործածուի ածականաբար եւ գոյականաբար՝ *նոյն մարդը, նոյնը, նոյնին, նոյնէն, նոյնով.* նոյնն է նաև *միեւնոյն* բառը՝ իմաստի շեշ-

տադրումով: *Սոյն* դերանունը ունի ածականական կիրառությիւն՝ *այս* նշանակութեամբ. կը գործածուի միայն պաշտօնական գրագրութեան մէջ. կայ նաեւ *այսու* գործիական ձեւը՝ *ասով*:

Արդի արեւմտահայերէնի մէջ դիմորոշ եւ ստացական յօդերու դեր կը կատարեն միայն *ս* եւ *դ*, իսկ *ն* կամ *ը* յօդը՝ որոշիչ յօդի:

Ստացական դերանուն. Այտընեան ստացական դերանունները կը նկատուին անձնական դերանուններու սեռական հոլովածեւերը՝ *իմ, մեր, քու, ձեր, իւր, իրենց*: *Իմ* եւ *քու* ստացականներուն հետ գործածուող գոյականը համապատասխանաբար կը ստանայ *ս* եւ *դ* յօդերը՝ *իմ փունս, քու փունդ*, իսկ միւսերուն պարագային միշտ *ն* կամ *ը*՝ *իւր փունք, մեր փունք, ձեր փունք* եւ այլն: Ստացական դերանունին տեղը կամ հետը դրող յօդերը կը կոչուին ստացական յօդեր՝ *իմ ձեռքս* կամ *ձեռքս*: Ստացական յօդերը կը մնան բոլոր հոլովածեւերուն վրայ: Ստացականութեան իմաստը կրնայ արտայայտուիլ առանց ստացական դերանունի, այսինքն միայն յօդերով՝ *փունս, փունդ*:

Մեր, ձեր, իրենց ստացական դերանուններուն փոխարէն (*մեր փունք, ձեր փունք, իրենց փունք*) գոյականը ստացական կ'ըլլայ *նիս, նիդ, նին* մասնիկներով, որոնք կրնան հոլովուիլ հետեւեալ կերպ՝ *պարտէզնիս, պարտէզնուս, պարտէզնէս, պարտէզնովս*. կրկնակ յոգնակիներ՝ *պարտէզներնիս, պարտէզներնուս, պարտէզներնէս, պարտէզներնովս*: Նոյն յարացոյցով նաեւ *նիդ* եւ *նին*: Այտընեան լաւ կը համարէ կրկնակի յոգնակիներու փոխարէն ըսել *մեր պարտէզները, ձեր պարտէզները, իրենց պարտէզները*: Միավանկ բառերու պարագային գոյականը կը դրուի միշտ յոգնակի, թէեւ թէ՛ եզակի եւ թէ՛ յոգնակի իմաստ կ'արտայայտէ՝ *հայրերնիս, հայրերնուս, հայրերնէս*, գործիականը ունի այլ կառոյց՝ *հայրերովնիս*:

Ստացական դերանունները առանց գոյականի գործածուելու պարագային յօդ կ'առնեն եւ գոյականի պէս կը հոլովուին.

Իմս (իմինս), իմինիս, իմինես, իմինովս.

Իմիններս, իմիններոս, իմիններես, իմիններովս.

Մերը (միրինը), մերինին, մերինես, մերինով.

Մերինները, մերիններուն, մերիններես, մերիններով.

Քուկդ (քուկինդ), քուկինիդ, քուկինեսդ, քուկինովդ.

Քուկիններդ, քուկիններոդ, քուկիններեսդ, քուկիններովդ.

Ձերը (ձերինը), ձերինին, ձերինես, ձերինով.

ձերինները, ձերիններուն, ձերիններես, ձերիններով.

Իրը (իրենը), իրենին, իրենես, իրենով.

Իրենները, իրեններուն, իրեններես, իրեններով.

Իրենցը, իրենցին, իրենցինես, իրենցինով.

Իրենցները, իրենցներուն, իրենցներես, իրենցներով:

Մերինները, ձերինները կը փոխարինուին մերոնք կամ մերինոնք, ձերոնք կամ ձերինոնք ձեւերով:

Ցուցական դերանուններու կամ որեւէ անունի սեռական հոլովէն եւս ստացական կ'ելլէ. *ասոր գիրքը՝ ասորը, անոր րունը՝ անորը*: Գոյականի սեռական հոլովը ստացական կը դառնայ, երբ արտայայտէ լրացեալ գոյականի իմաստն ալ. *մարդուն անունը՝ մարդունը, Սողոմոնի օրերը՝ Դաւթիններէն ատի խաղաղ անցան*: Այսպէս՝ սեռականէ ուղղական եղած են *սոջի րունը՝ սոջինը, սոջինին, սոջինես, սոջինով, սոջի րունները՝ սոջինները, սոջիններուն, սոջիններես, սոջիններով*:

* Արդի քերականութեան մէջ անձնական դերանուններու սեռական հոլովը լրացեալ գոյականին յատկացուցիչի պաշտօն կը զբաղեցնէ, առանց զրկուելու ստացականութեան իմաստէն: Բուն ստացական դերանուններ կը համարուին անձնական դերանուններու սեռական հոլովները, որոնք փոխանուանաբար կ'արտայայտեն լրացեալ գոյականին իմաստը՝ *իմ գիրքս՝ իմն, իմինս, իմ գիրքիս՝ իմինիս, իմ գիրքերովս՝ իմիններովս*:

Մեռական հոլովի գոյականը իր լրացեալ գոյականին իմաստն ալ արտայայտելու պարագային փոխանուանաբար ստացականութեան իմաստ կ'արտայայտէ. *գիրքին վերնագիրը՝ գիրքինը, գիրքին էջերը՝ գիրքինները*:

Յոգնակի ստացականութիւն արտայայտող *նիս, նիդ, նին* շարքը լայնօրէն կը գործածուի խօսակցականին մէջ, բայց չի խրախուսուիր գրականին կողմէ:

Մերոնք կամ *մերինոնք, ձերոնք* կամ *ձերինոնք* եւ ասոնց հոլովական ձեւերը չեն գործեր արդի արեւմտահայերէնի մէջ:

Յարաբերական դերանուն. Յարաբերական դերանունը «քիչ մը յառաջ ըսուածը կը յարաբերէ կամ մէջ կը բերէ»: Որ յարաբերական դերանունին հոլովական պատկերը.

Որ, որու(ն), որմէ(ն), որով, որոնք, որոնց, որոնցմէ, որոնցմով.

Այս դերանունը յօդ կ'առնէ *որ* շաղկապով՝ *որն որ, զորն որ, որուն որ, որմէ որ, որով որ, որոնք որ, որոնց որ...*:

Որ յարաբերականը իբրեւ ածական գործածուելով յօդը կ'երթայ գոյականին, որմէ ետք կու գայ շաղկապը՝ *որ մարդն որ, որ մարդուն որ, որ ձեռքդ որ բռնես, որ կողմերէն որ ժողովես, կամ առանց շաղկապի՝ որ ձեռքդ բռնես...որ կողմերէն բռնես*:

* Արդի արեւմտահայերէնի մէջ *որ* յարաբերականը ունի հոլովման հետեւեալ պատկերը. *որ, զոր (որ), որուն, որմէ, որով (որմով), որոնք (որ), զորս (որ), որոնց, որոնցմէ, որոնցմով*:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԲԱՅ (էջ 41-43)

Բայը երրորդ խօսքի մասն է: Բայերը ըստ սեռի կ'ըլլան *ներգործական, կրատրական, չէզոք*:

Բայի փոփոխությունը *խոնարհում* կը կոչուի: Խոնարհման համար բայը կ'ունենայ *եղանակ, ժամանակ, դեմք, թիւ*:

Բային եղանակներն են *սահմանական, ստորադասական, հրամայական, դերբայ* (Այստեղ եղանակներու թիւր հինգ հատ կը համարէ, բայց կու տայ չորս եղանակ. Չ.):

Ժամանակներն են *ներկայ, անցեալ* (կ'ըլլայ *անցեալ անկարար* եւ *անցեալ կարարեալ*), *ապառնի*:

Դերբայը ունի *աներևոյթ, ընդունելութիւն, անցեալ*:

Բայը ունի չորս լծորդութիւն. Ա՝ *ել, լսել, Բ՝ իլ, սորվիլ, Գ՝ ալ, կարդալ, Դ՝ նալ, մոռնալ*:

Ներգործական եւ չէզոք բայերը կը մտնեն այս չորս լծորդութիւններուն մէջ, իսկ կրատրականները ներգործականներէն միակերպ կազմուելով Բ. լծորդութեան մէջ կը մտնեն:

* Այտընեան յայտնելով թէ լծորդութիւնները աներևոյթ ժամանակին մէջ կ'որոշուին՝ նկատի ունի անոնց խոնարհման տարբերութիւնները, «խոնարհման կերպը», ինչպէս ինք կ'ըսէ. *լսել՝ լս-եցի, սորվիլ՝ սորվ-եցայ, կարդալ՝ կարդ-ացի, մոռնալ՝ մոռ-ցայ*: Այդ պատճառով ալ *ալ*-ով աներևոյթով բայերը երկու լծորդութիւններու մէջ կը բաշխէ՝ *կարդալ՝ կարդ-ացի, մոռնալ՝ մոռ-ցայ*:

* Յետագայ քերականութիւնները լծորդութիւնները կը նոյնացնեն աներևոյթի վերջաւորութիւններուն հետ՝ *ել, իլ, ալ, ուլ*: Այտընեան *ուլ* աներևոյթով բայերը կը նկատէ գրաբար բայերու կը նշէ զարտուղի բայերու շարքին մէջ:

* Նոր քերականները դերբայական շարքը եղանակ չեն համարեր: Այտընեանէն ետք քերականներ ստորադասականէն առանձնացուցին *ըղձական* եղանակը, ապա միացուցին *ըղձական-ստորադասական* եղանակ եզրոյթով, իսկ սահմանական եղանակի բաղադրեալ ապառնին առանձնացուցին *հարկադրական եղանակով*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա.
ԲԱՅԵՐՈՒ ԽՈՆԱՐՀՈՒՄԸ (էջ 41-43)

Այտրնեան նախ կու տայ էական բայի խոնարհման պատկերը: Էական բայը չէզոք բայ է: «Կրկին» բայ է՝ պակասատր եւ ամբողջական:

Պակասատր էական բայը ունի սահմ. եղանակի միայն ներկայ եւ անկատար ժամանակները. *եմ, ես, է, ենք, էք, են. էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին:*

Ըլլալ (տարահիմք) էական բայի խոնարհման պատկերը՝
 Սահմ, ներկայ՝ *կ'ըլլամ, -աս, -այ. -անք, -աք, -ան:*

Սահմ. անկատար. *կ'ըլլայի, -այիր, -ար, -այինք, -այիք, -ային:*

Սահմ. կատարեալ. *եղայ, -ար, -աւ, -անք, -աք, -ան.*

Ստոր. ներկայ. *ըլլամ, -աս, -այ, -անք, -աք, -ան.*

Ստոր. անկատար. *ըլլայի, -այիր, -ար, -այինք, -այիք, -ային:*

Հրամայական. *եղի՛ր, եղէ՛ք:*

Դերբայ. ընդունելութիւն՝ *ըլլող/եղող*, անցեալ՝ *եղած, եղեր*, աներեոյթ՝ *ըլլալ:*

* Արդի արեւմտահայերէնէն դուրս մղուած է ներկայ ընդունելութեան *ըլլող* տարբերակը:

Այտրնեան խոնարհման պատկերին մէջ դերբայներէն կը թուի *աներեոյթը, ընդունելութիւնը* եւ *անցեալ դերբայները*, չի տար ապառնի դերբայը:

Խոնարհումը կ'ըլլայ *կանոնատր* եւ *անկանոն* կամ *զար- փուղի:*

Կանոնատր խոնարհում. Այտրնեան կանոնատր խոնար- հումին համար նախ կու տայ ներգործական եւ չէզոք բայերու չորս լծորդութիւններու խոնարհման պատկերը՝ *լսել, սորվիլ, կարդալ* եւ *մոռնալ* տիպարներով: Նախ կը տրուի խոնարհման պարզ ժամանակներու պատկերը՝ սահմանականի ներկան եւ անկատարը, անցեալ կատարեալը, ստորադասականի ներկան

եւ անկատարը, հրամայականը եւ չորս դերբայներ: Ապառնի ժամանակները, պիտի տեսնենք, Այտընեան բաղադրեալ ժամանակներու մէջ կը դնէ:

* Արեւմտահայերէնի արդի քերականութեան մէջ բայերու աներեւոյթ ձեւերը ոմանց կողմէ կը բաժնուին երկու խումբի՝ *պարզ բայեր եւ սոսկածանցաւոր* բայեր: Երկու խումբերն ալ կը մտնեն կանոնաւոր բայերու խոնարհումին մէջ: Սոսկածանցաւոր բայերը հիմքի եւ վերջաւորութեան միջեւ ունին *ն, են, ան, չ, եւ լ* (նախկին *ն*), որոնք անցեալ կատարեալի եւ հրամայականի մէջ կամ կը կորսուին (*մեռնիլ՝ մեռայ, փախչիլ՝ փախայ, մորնել՝ մորայ, ելլել՝ ելայ, ,*) կամ կը փոխարինուին *ց*-ով (*մոռնալ՝ մոռցայ, հեռանալ՝ հեռացայ*): Այտընեան *ն-ն ց-ի* վերածող սոսկածանցաւոր բայերը կը մտցնէ Բ. լծորդութեան (նալ) կանոնաւոր բայերու շարքին, մինչ արմատական կատարեալ ունեցող սոսկածանցաւորները՝ անկանոն բայերու կէս զարտողիներու շարքին մէջ:

Սահմ. կը լսեմ, -ես, -է, -ենք, -էք, -են.
 ներկայ կը սորվիմ, -իս, -ի, -ինք, -իք, -ին.
 կը կարդամ, -աս, -այ, -անք, -աք, -ան.
 կը մոռնամ, -աս, -այ, -անք, -աք, -ան.

Սահմ. կը լսեի, -էիր, -եր. -էինք, -էիք, էին.
 անկատար կը սորվեի, -էիր, -եր, -էինք, -էիք, -էին.
 կը կարդայի, -այիր, -ար, -այինք, -այիք, -ային.
 կը մոռնայի, -այիր, -ար, -այինք, -այիք, -ային.

Սահմ. լսեցի, -եցիր, -եց, -եցինք, -եցիք, -եցին.
 կատարեալ սորվեցայ, -եցար, -եցաւ, -եցանք, -եցաք, -եցան.
 կարդացի, -ացիր, -աց, -ացինք, -ացիք, -ացին.
 մոռցայ, -ցար, -ցաւ, -ցանք, -ցաք, -ցան:

Ստոր. ներկայ	<i>լսեմ, -ես, -է, -ենք, -էք, -են.</i> <i>սորվիմ, -իս, -ի, -ինք, -իք, -ին.</i> <i>կարդամ, -աս, -այ, -անք, -աք, -ան.</i> <i>մոռնամ, -աս, -այ, -անք, -աք, -ան:</i>
Ստոր. անկատար	<i>լսէի, -էիր, -էր. -էինք, -էիք, էին.</i> <i>սորվէի, -էիր, -էր, -էինք, -էիք, -էին.</i> <i>կարդայի, -այիր, -ար, -այինք, -այիք, -ային.</i> <i>մոռնայի, -այիր, -ար, -այինք, -այիք, ային:</i>
Հրամայական	<i>լսէ՛, լսեցէ՛ք.</i> <i>սորվէ՛, սորվեցէ՛ք.</i> <i>կարդա՛, կարդացէ՛ք.</i> <i>մոռցի՛ր, մոռցէ՛ք:</i>
Դերբայ	<i>ընդունելություն՝ լսող, անցեալ՝ լսած, լսեր,</i> <i>աներեւոյթ՝ լսել.</i> <i>ընդ.՝ սորվող, անցեալ՝ սորված, սորվեր,</i> <i>աներեւոյթ՝ սորվիլ.</i> <i>ընդ.՝ կարդացող, անցեալ՝ կարդացած,</i> <i>կարդացեր, աներեւոյթ՝ կարդալ</i> <i>ընդ.՝ մոռցող, անցեալ՝ մոռցած, մոռցեր,</i> <i>աներեւոյթ՝ մոռնալ:</i>

Այտընեան Բ. լծորդութեան կանոնաւոր բայերու շարքին կը դնէ *նարիլ* բայը՝ *նարեցայ, նարէ՛, նարեցէ՛ք*, իսկ ուլ վերջով երկու բայեր Դ. լծորդութեան տակ՝ *ընթեռնուլ՝ ընթերցայ, ընթերցի՛ր, ընթերցած, զգենուլ՝ զգեցայ, զգեցի՛ր, զգեցած:*

Այտընեան կրատրական բայերու խոնարհման պատկերը առանձին կու տայ, յայտնելով, որ կրատրականը կը կազմուի ներգործական բայերէն՝ աներեւոյթի ել, իլ, ալ, նալ վերջաւորութիւնները ուիլ-ով փոխարինելով. *լսել՝ լսուիլ, սորվիլ՝ սորվուիլ*, միայն թէ Գ. եւ Դ. լծորդութիւններուն կրատրականները կը կազմուին կատարեալի հիմքին վրայ. *կարդալ՝ կար-*

դացուիլ, մոռնալ՝ մոռցուիլ: Բոլոր կրատրականները նոյն կերպ կը խոնարհուին:

Սահմ. ներկայ *կը լսուիմ, -ուիս, -ուի, -ուինք, -ուիք, -ուին.*

Սահմ. անկատար *կը լսուեի, -ուեիր, -ուեր. -ուեինք, -ուեիք, ուեին.*

Սահմ. կատարեալ *լսուեցայ, -ուեցար, -ուեցաւ, -ուեցանք, -ուեցաք, -ուեցան.*

Ստոր. ներկայ *լսուիմ, -ուիս, -ուի, -ուինք, -ուիք, -ուին.*

Ստոր. անկատար *լսուեի, -ուեիր, -ուեր. -ուեինք, -ուեիք, ուեին.*

Հրամայական *լսուէ՛, լսուեցէ՛ք.*

Դերբայ *լստող, անցեալ՝ լսուած, լսուեր,*
 ընդունելութիւն՝ *աներեւոյթ՝ լսուիլ:*

Անկանոն խոնարհմունք. Այտընեան բայական ժամանակները կը կոչէ *կանոնաւոր* եւ *անկանոն*: Կանոնաւոր ժամանակներ կը նկատէ աներեւոյթը, ստորադասական ներկան, անկատարը, սահմանականի ներկան եւ անկատարը:

Անկանոն ժամանակներ կը նկատէ սահմանականի կատարեալը, հրամայականը եւ ապառնին, ընդունելութիւնը՝ *ող*, եւ անցեալ դերբայները՝ *ած* եւ *եր*:

Անկանոն կամ **զարտուղի** բայ կը կոչէ նաեւ այն բայերը, որոնք խոնարհման մէջ զարտուղութիւն մը կը բերեն, ինչպէս՝ *դնել* բային կատարեալը կ'ըլլայ *դրի* եւ ոչ թէ *դրեցի*:

Զարտուղի բայերը կ'ըլլան *զարտուղիք* եւ *կէս զարտուղիք*. կէս զարտուղի բայեր են *նել, նիլ, նալ* վերջաւորութեամբ բայերը, որոնք չորրորդ լծորդութեան պէս կը հոլովուին. «միայն անկանոն ժամանակներու մէջ *նու* գիրը *ցոյի* փոխելու տեղ դուրս կը թողուն»:

Կէս զարտուղի բայեր են՝ *զփնել, փեսնել, պագնել, մփնել, ելլել, ըլլալ, դառնալ, իջնալ, հասնիլ, անցնիլ, մեռնիլ, ծսանիլ, թքնել, հեծնալ, խածնել*. նոյնպէս *չիլ* վերջաւորութեան բայերը,

որոնց չ-ն դուրս կը դրուի՝ *թոչիլ, փախչիլ, փլչիլ, դպչիլ, կպչիլ փակչիլ*:

Սկսիլ, փրթիլ, պրծիլ վերի բայերուն պէս կը խոնարհուին՝ *սկսայ* եւ ոչ *սկսեցայ*. զարտողի կը համարուին նաեւ չորս լծորդութիւններէ դուրս մնացած ու վերջաւորութեամբ քանի մը բայ. *թողուլ՝ թողի* կամ *թողուցի, թո՛ղ, թողուցէ՛ք, թողած* կամ *թողուցած, թողեր* կամ *թողուցեր*, կր.՝ *թողուիլ* կամ *թողուցուիլ*: *Թող փայ* բային մէջ միայն *փայ* բայը կը խոնարհուի: *Աոնուլ* կամ *աոնել, երդնուլ՝ երդուայ, երդուիր, երդուող, երդուած*. կամ *երդուըննայ, երդում ընել*. *գրօնուլ՝ գրօսայ, գրօսիր, գրօնող, գրօսած*. կ'ըլլայ նաեւ *գրօսանայ, գրօսանք ընել*:

Բուն զարտողի բայեր են.

Բերել՝ բերի, -իր, -աւ, -ինք, -իք, -ին. բեր, բերէ՛ք. բերող, բերած, բերեր.

Ըսել՝ ըսի, -իր, -աւ, -ինք, -իք, -ին. ըսէ՛, ըսէ՛ք. ըսող, ըսած, ըսեր.

Ընել՝ ըրի, -րիր, -րաւ, -րինք, -րիք, -րին. ըրէ՛, ըրէ՛ք. ընող, ըրած, ըրեր.

Դնել՝ դրի, -րիր, -րաւ, -րինք, -րիք, -րին. դիր, դրէ՛ք. դնող, դրած, դրեր.

Աոնել՝ աոի, -իր, -աւ, -ինք, -իք, -ին. աո՛ն, աոէ՛ք. աոնող, աոած, աոեր.

Ջարնել՝ զարկի, -կիր, -կաւ, կինք, -իք, -ին. զարկ, զարկէ՛ք. զարնող, զարկած, զարկեր.

Տանիլ՝ փարի, -րիր, -րաւ, -րինք, -րիք, -րին. փար, փարէ՛ք. փանող, փարած, փարեր.

Բանայ՝ բացի, -ցիր, ցաւ, -ցինք, -ցիք, -ցին. բա՛ց, բացէ՛ք. բացող, բացած, բացեր.

Նարիլ՝ նսրայ, -ար, -աւ, -անք, -աք, -ան. նի՛սր, նսրէ՛ք. նսրող, նսրած, նսրեր (ունի նաեւ կանոնաւոր խոնարհում՝ *նսրեցայ, -եցար, -եցաւ, -եցանք, -եցաք, -եցան. նսրէ՛, նսրեցէ՛ք*).

Իյնայ՝ ինկայ, -կար, -կաւ, -կանք, -կաք, -կան. ինկիր, ինկէ՛ք. ինկող, ինկած, ինկեր.

Տալ՝ րուի, -ուիր, -ուա, ուինք, -ուիք, -ուին, րու՛ր, րուե՛ք.
 րոող, րուած, րուեր.

Գալ՝ եկայ, եկար, եկա, եկանք, եկաք, եկան. եկո՛ւր, եկե՛ք.
 եկող, եկած, եկեր.

Երթալ՝ գնացի, գնացիր, գնաց, գնացինք, գնացիք,
 գնացին. գնա՛, գնացե՛ք. գնացող, գնացած, գնացեր (ունի նաեւ՝
 գացի, գացիր, գնաց, գացինք, գացիք, գացին. գնա՛, գացե՛ք.
 գացող, գացած, գացեր):

Ուրել՝ կերայ, կերար, կերա, կերանք, կերաք, կերան. կեր՛,
 կերե՛ք. ուրող, կերած, կերեր:

* Արդի քերականութեան մէջ անկանոն բայերը կը դրուին երեք խումբերու մէջ՝ *զարրոյղի բայեր, րարահիւմք բայեր, պակասատր բայեր*: Այտընեան տարահիւմք բայերը դրած է կէս զարտողի (*ըլլալ՝ եղայ, դառնալ՝ դարձայ.*), զարտողի (*ընել՝ ըրի, դնել՝ դրի, զարնել՝ զարկի, րանիլ՝ րարի, իյնալ՝ ինկայ, րալ՝ րուի, գալ՝ եկայ, երթալ՝ գացի, ուրել՝ կերայ*) բայերու շարքին:

Արդի արեւմտահայերէնի մէջ ել լծորդութեան բայեր են Այտընեանի նշած *իջնալ* եւ *հեծնալ* բայերը՝ *կ'իջնեմ, իջայ, իջիր, կը հեծնեմ, հեծայ, հեծիր*. պարզ բայի վերածուած է *թքնել* բայը՝ *կը թքեմ, թքեցի, թքե՛, նոյնպէս՝ գրաբարի անել* վերջաւորութեամբ բայերը՝ *բուծանել-բուծել, լուծանել-լուծել, մուծանել-մուծել, րարածանել-րարածել, օծանել-օծել*: Քանի մը բայեր կը շարունակեն արմատական հրամայական ունենալ. *ելլել՝ ել կամ ելիր, րեսնել՝ րես, պագնել՝ պագ, խածնել՝ խած*: Ծաննիլ բայը կը համարուի պարզ՝ *ծաննեցաւ*. սովորական է *ծնիլ՝ կը ծնի, ծնաւ, ծնե՛* զարտողի հոլովումով. նոյն ձեւով կ'արտայայտէ ներգործական, չէզոք ու կրատրական իմաստներ:

-Թոչիլ, փահչիլ, փլչիլ, դպչիլ, կպչիլ, փակչիլ բայերը ներկայ ու անկատար ժամանակներուն մէջ ունին երկձեւ խոնարհում՝ *կը թոչիմ/կը թոհմ, կը թոչէի/կը թոէի*. կատարեալի մէջ արմատական՝ *թոայ, թոիր*: Փլչիլ եւ փակչիլ ձեւերը հանդէս

կու գան միշտ առանց չ-ի՝ *կը փլիի, կը փակի*, բայց կը շարունակեն կատարելալի մէջ արմատական մնալ՝ *փլաս, փակաս*: *Դպշիլ/ դպիլ* բայը ունի նաեւ *դպնալ* ձեւը, որ մերժելի կը մնայ: *Հանգչիլ* բայը կը գիտակցուի իբրեւ պարզ բայ՝ *հանգչեցայ, հանգչեցայ, հանգչեցաւ, հանգչի՛ր, հանգչեցէ՛ք*, բայց ունի կատարելալի այլ ձեւ մը եւս՝ *մեռնիլ* իմաստով՝ *հանգայ, հանգար, հանգաւ, հանգիր*: Կայ նաեւ *հանգիլ՝ մարիլ* կանոնաւոր բայը:

Արդի քերականութեան մէջ ոմանք կ'ընդունին արեւմտահայերէնի մէջ գոյատեւող *ուլ* լծորդութիւնը քանի մը բայերու պարագային, ինչպէս *զենուլ, զեղուլ, զգենուլ, զքօնուլ, երդնուլ, ընթեռնուլ*: Յաճախ կարելի է հանդիպիլ ասոնց ներկայ ձեւերուն՝ *կը զենուն, կը զեղուն, կը զգենուն, կը զքօնուն, կ'երդնուն, կ'ընթեռնուն*, բայց այս բայերը նոր հայերէնին մէջ ատելի շատ կը գործեն *զենել, զեղել, զքօնել, ընթերցել* պարզ բայերու ձեւով, *զգենուլ* բայը *զգենալ՝ կը զգենաւ, զգեցայ* սոսկաձանցաւոր ձեւով: *Երդնուլ* բայը փոխարինուած է *երդում ընել* յարադրութեամբ: *Թողուլ* բայի կիրառական ամբողջ դաշտը գրուած է *ձգել* բայը՝ *հոն ձգէ գիրքը, ժառանգ ձգել, ձգել երթալ, ձգէ գնալ*: *Թող* հրամայական նախկին ձեւը այժմ կը գործէ ըղձական բայերուն ընկերացող իբրեւ վերաբերական բառ՝ *թող երթայ, թող գան, թող տեսնեն*:

Պէտք է նկատել տալ, որ արդի արեւմտահայերէնը մերժած է ել լծորդութեան սոսկաձանցաւոր բայերէն ոմանց ալ լծորդութեամբ տարբերակները՝ *գրնալ, իջնալ, ելլալ* եւ այլն: Մերժած է նաեւ *երթալ* տարահիմք բայի անցեալ կատարելալի *գնա-* հիմքը՝ *գնացի*, զայն պահելով միայն հրամայականի մէջ՝ *գնալ*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ.

ՊԱԿԱՍԱԻՈՐ ԵՒ ՄԻԱԴԻՄԻ ԲԱՅԵՐ (էջ 56-58)

Պակասատր բայեր. Այտրնեան կու տայ պակասատր բայերու շարքը, որ կը համընկնի արեւմտահայերէնի արդի վիճակին: Հին լեզուէն ժառանգուած պակասատր բայերը ունին միայն սահմանական եղանակի ներկայ եւ անկատար ժամանակները.

- *Եմ, ես, է, ենք, էք, են. էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին.* կը լրանայ ըլլալ էական բայով:

- *Կամ, կաս, կայ, կանք, կաք, կան. կայի, կայիր, կար, կայինք, կայիք, կային.* կը լրանայ ըլլալ կամ գործուիլ բայով:

- *Ունիմ, ունիս, ունի. ունինք, ունիք, ունին. ունեի, ունեիր, ունէր. ունեինք, ունեիք, ունեին.* կը լրանայ ունենալ կանոնատր բայով:

- *Գիրեմ, գիրես, գիրէ. գիրենք, գիրէք, գիրեն. գիրեի, գիրեիր, գիրէր. գիրեինք, գիրեիք, գիրեին.* կը լրանայ գիրնալ բայով:

Նոր պակասատր բայեր են.

- *Կրնամ, կրնաս, կրնայ, կրնանք, կրնաք, կրնան. կրնայի, կրնայիր, կրնար... կրցի՛ր, կրցէ՛ք. կրցող, կրցած, կրցեր:* Չունի ստորադասական: *Կրնալ* աներեւոյթը կը հոլովուի՝ *կրնալով, չկրնալու:* *Կարենալ.* միայն ստորադասական՝ *կարենամ, կարենաս, կարենայ... :* Այս երկու բայերը կը լրանան *կարող եմ, կարող կ'ըլլամ* բայերով:

- *Կորսուիլ.* կը խոնարհուի կանոնատր խոնարհումով՝ *կորսուեցաւ, կորսուած:* Ունի նաեւ պակասատր խոնարհում մը միայն անկանոն ժամանակներուն մէջ՝ *կորայ, կորար, կորա... կորի՛ր, կորած, կորեր:*

- **Միադիմի** կամ **դիմագուրկ բայեր.** ասոնք միայն եզակի երրորդ դէմք ունին՝ *պէտք է, հարկ է, արժան է, հնար է, մեղք է, կ'օգտէ, հերիք է, բաւ է, ամօթ է* եւ այլն:

- *Պէտք է բայր կրնայ ամէն դէմքի հետ գործածուիլ՝ պէտք եմ երթալ, պէտք ես մընել, պէտք էիր տեղեկանալ...*

Կրաւորականէ առնուած միադիմի բայեր կը համարէ նաեւ *կ'ըսուի թէ, կը լսուի, կը խմուի, խօսուեցաւ, չի խաղացուիր* եւ այլն:

* Արդի արեւմտահայերէնի մէջ բոլորովին խորթ է *պէտք է* բային փոխարէն գործածել Այտընեանի նշած դիմաւոր ձեւերը՝ *պէտք եմ երթալ...*, այլ՝ *պէտք է երթամ*, այդպէս նաեւ *հարկ է օգնեմ, մեղք է յանդիմանես, բաւ է խօսիս, ամօթ է գովես ինքզինքդ եւ այլն*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ. ԲԱՅԱՍԱԿԱՆ ԲԱՅԵՐ (էջ 58-62)

Բացասական բայեր. Այտընեան *բացասական* բայը կը կոչէ նաեւ *ուրացական* կամ *ժխտական*:

Սկիզբէն չ կ'առնեն սահմանականի կատարեալը, ստորադասականի ներկան ու անկատարը, աներեւոյթը եւ ընդունելութիւնը՝ *չլսեցի, չլսեմ, չլսէի, չլսող, չլսած, չլսել*:

Սահմանականի ներկան ու անկատարը ժխտական կը կազմեն «էական բային ժխտականով եւ բային բացասական ձեով»: Բային բացասական ձեւը կը շինուի աներեւոյթին ծայրի լ-ն ր-ի փոխելով՝ *լսեր, սորվիր, կարդար, մոռնար, ուրեմն չեմ լսեր, չես լսեր, չի լսեր. չենք լսեր, չէք լսեր, չեն լսեր*:

Հրամայականին ժխտականը կը կոչուի *արգելական*: Կը կազմուի *մի* բառով եւ բային բացասական ձեովը՝ *մի՛ լսեր, մի՛ մոռնար*, իսկ յոգնակին կը կազմուի *մի* բառով եւ ստորադասական յոգնակիով՝ *մի՛ գրէք, մի՛ մոռնաք*:

Բ. լծորդութեան բայի բացասական *իր* ձեւը անցեալ անկատարի մէջ *եր*-ի կը վերածուի. *չեմ սորվիր, բայց չէի սորվեր, չէիր սորվեր, չէր սորվեր*:

Էական բայի ժխտականը կ'ըլլայ *չեմ, չես, չէ, չենք, չէք, չեն. չէի, չէիր, չէր, չէինք, չէիք, չէին*: Սահմանական եղանակի

ներկայ ժամանակի երրորդ դեմքին մեջ *չէ* ժխտական էականը կը դառնայ *չի*. կը *խաղայ*՝ *չի խաղար*, կը *գողնայ*՝ *չի գողնար*:

Ձայնաւորով սկսող բայերու եզակի Գ. դեմքի պարագային՝ *չի* մասնիկին ի-ն կ'իյնայ, տեղը ապաթարց կը դրուի. *չի իմանար*՝ *չ'իմանար*: Նոյնը կը կատարուի արգելականի մի-ին հետ. *մի իմանար*՝ *մ'իմանար*, *մի ելլէք*՝ *մ'ելլէք*:

Պակասատր բայերուն ժխտականը կը կազմուի բային սկիզբը *չ* աւելցնելով. *են՝ չեն*, *կամ՝ չկամ*, *ունիմ՝ չունիմ*, *գիտեմ՝ չգիտեմ*: Վերջինը ունի նաև *չեմ գիտեր*, *չես գիտեր*, *չի գիտեր*, *չենք գիտեր*, *չէք գիտեր*, *չեն գիտեր*. ուսմկօրէնը ունի *չիտեմ*, *չիտէի*:

Գայ, *տայ*, *լայ* կ'ունենան *չեմ իզար*, *չես իզար*, *չէր իզար* եւ այլն: Ոմանք կը գրեն՝ *չեմ գար*, *չենք տար*:

* Այտընեան սահմանականի ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակներու ժխտականի կազմութիւնը կը բացատրէ «էական բային ժխտականով եւ բային բացասական ձեով», իսկ բացասական ձեին կազմութիւնը կը բացատրէ՝ աներեւոյթին ծայրի ւ-ն ր-ի փոխելով: Այս բացատրութիւնը լիովին կը համապատասխանէ արդի քերականութեան մեջ ժխտական կոչուած դերբային, որ բացի սահմանական եղանակի ներկայ ու անկատար ժամանակներու բաղադրեալ ժխտականը եւ եզակի արգելականը կազմելէ՝ ուրիշ կիրառութիւն չունի: Այտընեան զայն դերբայներու շարքին ալ *չի* դներ, հաւանաբար աներեւոյթին մէկ տարբերակը համարելով:

Արդի արեւմտահայերէն գրականին մեջ չ'արտօնուի արգելականի մի-ին ապաթարցով կրճատունը: *Գետեմ* պակասատր բային ժխտականը բաղադրեալ է՝ *չեմ գիտեր*, *չես գիտեր*, *չի գիտեր*...: Միավանկ բայերու ժխտականը առանց *ի* աճականի կը գործածուի՝ *չեմ գար*, *չես գար*, *չի գար*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ.

ԲԱՅԵՐՈՒ ԱԾԱՆՑՄՈՒՆԲԸ (Էջ 62-66)

Բայերուն ածանցումը.- Այտընեան այստեղ քննութեան առարկայ կը դարձնէ բայածանցները:

Ել, նել, իլ, նիլ, չիլ, ենայ, անայ, նալ ածանցներով կը կազմուին բայերու աներեւոյթները՝ *լսել, մտնել, խօսիլ, հասնիլ, թոչիլ, մօտենայ, հեռանայ, մոռնայ:*

Ուիլ ածանցով ներգործական բայէն կրատրական բայ կը կազմուի. *տեսնել՝ տեսնուիլ, սիրել՝ սիրուիլ, կարդալ՝ կարդացուիլ:*

Շարք մը կրատրականներ պարզապէս գրաբարածն են, իլ-ով կը վերջաւորին՝ *զանազանիլ, բաժանեցաւ, փառաւորեցաւ...*

Շատ անցեալ դերբայներ կրնան առանց *ու* մասնիկին կրատրականի տեղ գործածուիլ, ներգործականի ձեով: Ծաներով *զարդարած* պարտէզ, փոխ.՝ *զարդարուած*, նոր *կոխած* գինի, փոխ.՝ *կոխուած:*

- Շատ ներգործական բայեր կրատրականէն զատ չէզոք ալ ունին:

Ներգործական	չէզոք	կրատրական
<i>Կտրել</i>	<i>կտրիլ</i>	<i>կտրուիլ</i>
<i>Կոտրել</i>	<i>կոտրիլ</i>	<i>կոտրուիլ</i>
<i>Այրել</i>	<i>այրիլ</i>	<i>այրուիլ</i>
<i>Թափել</i>	<i>թափիլ</i>	<i>թափուիլ</i>
<i>Պատրել</i>	<i>պատրիլ</i>	<i>պատրուիլ</i>
<i>Ծռել</i>	<i>ծռիլ</i>	<i>ծռուիլ:</i>

Զէզոքը «չէ թէ ուրիշէն կրել կամ ըլլուիլ, այլ ինք իրմէ ըլլալ մը կը ցուցնէ»:

Ասոնց կրատրականը սովորաբար իբրեւ դիմագուրկ կը գործածուի. օր.՝ ջրոյն մէջը պաղլեղի կտորուանք *կը թափուի*. կրի քարը *կ'այրուի կը մարուի* ու յետոյ կը գործածուի:

Ցընել ածանցով ներգործականէն անցողական բայը կը շինուի: Անցողական բայը ուրիշին բան մը ընել տալ կը նշա-

նակէ. *խմել՝ խմցրնել, գողնալ՝ գողցրնել, մոռնալ՝ մոռցրնել, հաւնիլ՝ հաւնեցրնել, ճանչնալ՝ ճանչցրնել, սորվիլ՝ սորվեցրնել, կարդալ՝ կարդացրնել, ուրել՝ կերցրնել, հասկնալ՝ հասկըցնել:*

Ցրնել ածանցով չէգոք բայը ներգործական կը դառնայ. *մեռնիլ՝ մեռցրնել, լմննալ՝ լմնցրնել, յոգնիլ՝ յոգնեցրնել, կորսուիլ՝ կորսնցրնել, կպչիլ՝ կպցրնել, թոչիլ՝ թոցրնել:*

Ցրնել մասնիկով բայերու անկանոն ժամանակները (կատարելի հիմք) առանձին խոնարհում ունին.

Սահմ. անց. կատարելալ. *լմրնցենել՝ լմրնցուցի, լմրնցուցիր, լմրնցուց. լմրնցուցինք, լմրնցուցիք, լմրնցուցին.*

Հրամայական. *լմրնցո՛ւր, լմրնցուցէ՛ք.*

Ընդունելութիւն՝ *լմրնցընող.*

Անցեալ՝ *լմրնցուցած, լմրնցուցեր:*

Այդպէս նաեւ *մեռցնել՝ մեռցուցի, մեռցո՛ւր, մեռցնող, մեռցուցած, մեռցուցեր. թոցնել՝ թոցուցի, թոցո՛ւր, թոցնող, թոցուցած, թոցուցեր:*

Առանց ց-ի եւս կրնան գործածուիլ՝ *վերուցի, մեռուցած, թոուցեր:*

Առանց ց-ի կատարելալ ունին նաեւ *դարձնել՝ դարձուցի, անցնել՝ անցուցի:*

Գրաբարէ փոխառեալները նոյնպէս առանց ց-ի կը խոնարհուին. *հարուցանել՝ հարուցի, հարուցիր, հարույց. հարո՛ւ, հարուցէք, մարուցանել՝ մարուցի, մարույց, մարո՛ւ:*

Նոյնպէս *հարցրնել՝ հարցուցի, հարցո՛ւր* եւ *ցուցրնել՝ ցուցուցի, ցուցո՛ւր* բայերը:

Ներգործական բայերը անցողական կ'ըլլան աւելի շատ *տալ* բայով՝ *բանալ տալ, գոցել տալ, ընել տալ, վճարել տալ, մաքրել տալ:* Միայն *տալ* բայը կը խոնարհուի՝ *մաքրել տուր:* Անցողական բայերէն *կրկին-անցողական* բայեր ալ կը կազմուին՝ *հասկնալ-հասկցնել-հասկցնել տալ:*

Իլ-ով բայերը *ցրնել* կամ *տալ* առնելու ատեն ի գիրը ե-ի կը փոխեն. *սորվիլ՝ սորվեցնել, խօսիլ՝ խօսել տալ, նայիլ՝ նայել տալ:*

Անցողական բայերուն կրատրականը կ'ըլլայ *ցուիլ, սորվեցնել՝ սորվեցուիլ, կը կերցուի, կը խմցուէր, կը դարձուի, կը մեռցուի, վերցունեցաւ*;

Տալ բայով անցողականները կրատրական կ'ըլլան *տրուիլ* բայով, *սրբել տալ՝ սրբել տրուիլ*։

Ամէն անցողական բայ կրատրական չ'ունենար: Ասոնց կրատրականը կու գայ ներգործականէն՝ *ճանչըցնել-ճանչնալ-ճանչցուիլ. գողցընել-գողնալ-գողցուիլ. կարդացնել-կարդալ-կարդացուիլ*։

- Յընել-ով բայերուն կրատրականը «հասարակօրէն» իբրև միադիմի կը գործածուի՝ թոյն *կը խմցուի, կը մեռցուի*, այսինքն՝ *թոյն կը խմցնեն կը մեռցնեն*։

* Արդի արեւմտահայերէնի մէջ Այտընեանի նշած որոշ պարագաներ արդէն չեն գործեր.

- Գրաբարաձեւ կրատրականները, ասոնք արդէն ներգործական եւ կրատրական կանոնաւոր ձեւեր ունին՝ *զանազանել-զանազանուիլ, բաժնել-բաժնուիլ, փառաւորել-փառաւորուիլ*։

- Ներգործական ձեւով կրատրական անցեալ դերբայները արդի հայերէնի մէջ կը գործածուին անպայման կրատրական ձեւով՝ ծառերով *զարդարուած* պարտէզ, նոր *կոխուած* գինի։

- Այտընեան վերը յիշուած գրաբարաձեւ կրատրականներու շարքէն անկախ՝ ներգործական բայերու ուրիշ շարք մըն ալ կը բերէ, որ կրատրականէն զատ չէգոք ալ ունի՝ *կտրել, կտրիլ, կտրուիլ*։ Ասիկա նոր հայերէնի մէջ յստակ կերպով գրաբարի կրատրականէն դէպի ուիլ կրատրական ձեւի անցման ընթացքն է արեւմտահայերէնի մէջ: Արդարեւ, բաւական շատ են գրաբարաձեւ ել-իլ հակադրութեամբ բայասեռի կազմութեան պարագաները՝ *վառել-վառիլ, ազատել-ազատիլ, այլայլել-այլայլիլ, այրել-այրիլ, արածել-արածիլ, բախել-բախիլ, երկարել-երկարիլ, ընդլայնել-ընդլայնիլ, թափել-թափիլ, թեքել-թեքիլ, խախտել-խախտիլ, խարխլել-խարխլիլ, խոռովել-խոռովիլ, ծիրել-ծիրիլ, ծռել-ծռիլ, կանգնել-կանգնիլ, կոտրել-*

կոտրիչ, կործանել-կործանիչ, կտրել-կտրիչ, հակել-հակիչ, հիծել-հիծիչ, մաշել-մաշիչ, մարել-մարիչ, մրկել-մրկիչ, յենել-յենիչ, շեղել-շեղիչ, շփոթել-շփոթիչ, պատրել-պատրիչ, սպառել-սպառիչ, վատել-վատիչ, տապալել-տապալիչ, տարտղնել-տարտղնիչ, ցրուել-ցրուիչ, փլել-փլիչ, փրթել-փրթիչ եւ այլն: Նկատելի է, որ այս բայերէն շատերը արդէն կրատրականը կը կազմեն ուիլ-ով՝ ստեղծելով եռանդամ բայական շարքեր՝ կտրել, կտրիչ, կտրուիչ, թափել, թափիչ, թափուիչ, պատրել, պատրիչ, պատրուիչ, ազարել, ազարիչ, ազարուիչ եւ այլն: Նկատելի է գրաբարածեւ կրատրականի կամ չէզոք ձեւի նահանջ եւ ուիլ-ով փոխարինում: Յայտնի է, որ նոր հայերէնի մէջ սովորական է կրատրական ձեւին չէզոք իմաստով ալ գործածուիլը, այնպէս որ երբ *ազարուիչ* ձեւը կրնայ իբրեւ չէզոք ալ գործածուիլ՝ աւելորդ կը դառնայ *ազարիչ* ձեւը. *Հայրը տղան ազարեց՝ ներգործական – տղան ազարուեցաւ իր կողմէն՝ կրատրական, տղան բանտէն ազարուեցաւ՝ չէզոք*: Կրատրականներէն ոմանք արդէն ունին ուիլ-ով տարբերակներ եւս, որոնք, որքան ալ մերժուած ըլլան գրականէն, կան. *ազարիչ-ազարուիչ, թափիչ-թափուիչ, կոտրիչ-կոտրուիչ, պատրիչ-պատրուիչ եւ այլն*: Այս անցումը ամէն պարագայի օրինաչափական պէտք է համարել: Բայց ոմանք տակաւին ունին միայն *ել-իլ* ձեւերը ու երբեք չեն գործածուիր ուիլ-ով՝ *վատել-վատիչ, մարել-մարիչ, այրել-այրիչ, փլել-փլիչ, արածել-արածիչ, երկարել-երկարիչ, խոռվել-խոռվիչ, ծիրել-ծիրիչ, ծոել-ծոիչ, կանգնել-կանգնիչ* եւ այլն: Միայն այս բայերուն դերբայները կը նոյնանան խօսքի մէջ. *փլած տունը*. Իր փլած, թէ «փլուած», *վատած լուցկին*. Իմ վատած, թէ «վատուած», եւ բնականաբար ունին այն անպատեհութիւնը ինչի մասին Այտընեան կ'ըսէ գրաբարածեւ կրատրականներու անցեալ դերբայներուն մասին:

Առանց ց-ի *վերուցի, մեռուցած, թոռուցեր* անցողական բայերը փոխարինուած են կանոնաւոր ձեւերով՝ *վերցուցի, մեռցուցած, թոռցուցած*:

Գրաբարի *ուցանել* վերջաւորող բայերը փոխարինուած են պարզ ձեւերով. *հարուցանել՝ հարուցել, մարուցանել՝*

մայրուցել, ապացուցանել՝ ապացուցել, ուսուցանել՝ ուսուցել, կառուցանել՝ կառուցել. զեկուցանել-զեկուցել, ծանուցանել-ծանուցել, յարուցանել-յարուցել, սնուցանել-սնուցել: Ասոնք կը խոնարհուին ել լծորդութեան պարզ բայերուն պէս. հայրուցել՝ հայրուցեցի, հայրուցեցիր, հայրուցեց, հայրուցէ՛, հայրուցեցէ՛ք:

Յուցրնել՝ ցուցո՛ւր բայը անելի տարածուած է գործածել յարադրաւոր ձեւով՝ *ցոյց տալ, ցո՛յց տոր:*

Իլ-ով բայերը *տալ* առնելու ատեն, ի հակադրութիւն անցեալին, ի-ն ե-ի չեն վերածեր. *խօսիլ՝ խօսիլ տալ, նայիլ՝ նայիլ տալ:*

Անանդական ուղղագրութեան մէջ անցողական բայերու ցնել ածանցի *ը* հնչիւնը չի գրուիր՝ *վերցնել, կարդացնել:*

ՅՕԴՈՒԱԾ Ե.

ԲԱՅԵՐՈՒՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԳԻՏԵԼԻՔ (Էջ 66-70)

Բաղադրեալ ժամանակ. պարզ ժամանակները մէկ բառով կը լմննան՝ *տեսնեմ, լսեցի, գործել:*

- Բաղադրեալ ժամանակները կը կազմուին պարզ ժամանակներուն վրայ մէկ կամ երկու բառ անւոյցնելով՝ *լսեր է, տեսած կ'ըլլամ, պիտ'որ իմանայ:*

Սահմանական եղանակի բաղադրեալ ժամանակներ.

- Յարակատար. *տեսած եմ, տեսած ես, տեսած է...:*

- Գերակատար կամ վաղակատար. *տեսած էի, տեսած էիր, տեսած էր...:*

- Կրկին կատարեալ. *տեսած եղայ, տեսած եղար, տեսած եղաւ...:*

- Ապառնի. *պիտի տեսնեմ* կամ *պիտ'որ տեսնեմ, պիտի տեսնես* կամ *պիտ'որ տեսնես:*

- Ապառնի անկատար. *պիտի տեսնէի* կամ *պիտ'որ տեսնէի, պիտի տեսնես* կամ *պիտ'որ տեսնես...:*

- Ապառնի յարակատար. *տեսած պիտի ըլլամ, տեսած պիտի ըլլաս, տեսած պիտի ըլլայ...*

- Ապառնի գերակատար. *տեսած պիտի ըլլայի, տեսած պիտի ըլլայիր...*

- Յարակատար անորոշ. *տեսեր եմ, տեսեր ես, տեսեր է...*

- Գերակատար անորոշ. *տեսեր էի, տեսեր էիր, տեսեր էր...*

- Հարկադրական ներկայ. *տեսնելու եմ, տեսնելու ես, տեսնելու է...*

- Հարկադրական անկատար. *տեսնելու էի, տեսնելու էիր, տեսնելու էր...*

- Հարկադրական կատարեալ. *տեսնելու եղայ, տեսնելու եղար, տեսնելու եղա...*

- Պայմանական յարակատար. *տեսած կ'ըլլամ, տեսած կ'ըլլաս, տեսած կ'ըլլայ...*

- Պայմանական գերակատար. *տեսած կ'ըլլայի, տեսած կ'ըլլայիր, տեսած կ'ըլլար...*

- Պայմանական ապառնի. *տեսնելու կ'ըլլամ, տեսնելու կ'ըլլաս, տեսնելու կ'ըլլայ...*

- Պայմանական ապառնի անկատար. *տեսնելու կ'ըլլայի, տեսնելու կ'ըլլայիր, տեսնելու կ'ըլլար...*

Ստորադասական.

- Յարակատար կամ կատարեալ. *տեսած ըլլամ, տեսած ըլլաս, տեսած ըլլայ...*

- Գերակատար. *տեսած ըլլայի, տեսած ըլլայիր, տեսած ըլլար...*

- Ապառնի. *տեսնելու ըլլամ, տեսնելու ըլլաս, տեսնելու ըլլայ...*

- Ապառնի անկատար. *տեսնելու ըլլայի, տեսնելու ըլլայիր, տեսնելու ըլլար...*

Հրամայական.

- Կատարեալ. *տեսա՛՛ծ եղիր, տեսա՛՛ծ եղէք:*

- Ապառնի. *տեսնելո՛ւ եղիր, տեսնելո՛ւ եղէք...*

Դերբայ

- Աներեւոյթ կատարեալ. *տեսած ըլլալ...*
- Աներեւոյթ ապառնի. *տեսնելու ըլլալ...*

* Այտընեանի մէկտեղած բաղադրեալ ժամանակները յետագայ քերականութիւններու կողմէ խմբուած են երկու կարգի բաղադրեալ ժամանակներու մէջ. ա) բաղադրեալ ժամանակներ. ասոնք կը կազմուին յարակատար, վաղակատար եւ ապառնի դերբայներու եւ պակասատր էական բայի ներկայ եւ անկատար ժամանակներու միջոցով՝ *տեսած եմ, տեսած էի, տեսեր եմ, տեսեր էի, տեսնելու եմ, տեսնելու էի* եւ բ) երկրորդական կարգի բաղադրեալ ժամանակներ, որոնք կը կազմուին յարատակար եւ ապառնի դերբայներու եւ *ըլլալ* տարահինք էական բայի խոնարհման բոլոր ձեւերուն հետ՝ *տեսած կ'ըլլամ, տեսնելու կ'ըլլամ*: Ի դէպ, Այտընեան *տեսնելու* ձեւը չի դասնիր իբրեւ դերբայ, այլ զայն կը նկատէ աներեւոյթի տրական հոլովը:

Այտընեան բաղադրեալ ժամանակներու մէջ կը դնէ բացարձակ եւ անկատար ապառնի ժամանակները, որովհետեւ առաջին բաղադրիչը կը գիտակցուի իբրեւ անկախ բաղադրիչ *սիրի միադիմի բայով կամ սիրի որ, ճիշդ ինչպէս պէտք է տեսնեմ* կամ *պէտք է որ տեսնեմ* կապակցութիւնները: Արդի արեւմտահայերէնի մէջ բոլորովին խամբած է *սիրի* բաղադրիչին բայական նշանակութիւնը ու վերածուած ապառնի ժամանակներու սոսկական ցուցիչի, հետեւաբար *սիրի տեսնեմ, սիրի տեսնէի* բայական ժամանակները դարձած են պարզ ժամանակներ: *Պիրի* ցուցիչը միշտ նախադաս է, միայն ոճական արդարացումով մը կարելի է ըսել *տեսնեմ սիրի*:

Պիր'որ ձեւը բոլորովին դուրս դրուած է:

Արդի քերականութեան մէջ յարակատար ներկայ եւ յարակատար անկատար կը կոչուին *տեսած* դերբայով կազմուած ժամանակները՝ *տեսած եմ, տեսած էի*, իսկ վաղակատար ներկայ եւ վաղակատար անկատար կը կոչուին *տեսեր* դերբայով կազմուած ժամանակները՝ *տեսեր եմ, տեսեր էի*, որովհետեւ անցեալ դերբայները զատորոշուած են իրենց

անուններով, յարակատար՝ *յրեսած*, վաղակատար՝ *յրեսեր*: Ըստ Այտընեանի՝ «ած անցեալով շինուածը կը ցուցնէ, թէ ատեն մը ստուգիւ եղած է գործողութիւնը կամ թէ՛ չեղած չէ»։ *Տունս այրած է*: «Իսկ եր անցեալով կազմուածը կը ցուցնէ, թէ օտարին վկայութեամբը կը խօսուի կամ թէ յառաջ եղած բան մը դէտ հիմա կ'իմացուի»։ *Գեղի րունս այս գիշեր այրեր է*: *Ծնած օրս հայրս մեռեր է*: Կրնան իրարու տեղ գործածուիլ հաւասարապէս:

Այտընեանի հարկադրական ներկայ եւ հարկադրական անկատար բաղադրեալ ժամանակները՝ *յրեսնելու եմ*, *յրեսնելու էի*, յետագայ քերականներու կողմէ կոչուած են սահմանական եղանակի Բ. ապառնի ժամանակներ կամ ոմանք զանոնք առանձնացուցած են իբրեւ հարկադրական եղանակի ժամանակներ:

Բաղադրեալ ժամանակներուն բացասականը

- *Տեսած չեմ* կամ *չեմ տեսած*, *չեմ տեսեր*:
 - *Պիտ'որ չյրեսնեմ*, *չյրեսնեմ պիտի* կամ *չպիտի տեսնեմ*:
 - *Պիտ'որ տեսած չըլլամ*, *չտեսած պիտի ըլլամ*, *պիտի չտեսած ըլլամ* կամ *չպիտի տեսած ըլլամ*:
 - *Չյրեսնելու ըլլար* կամ *յրեսնելու չըլլար*:
 - *Տեսնուած չէի ըլլար*, *չէի տեսնուած ըլլար* կամ *չտեսնուած կ'ըլլայի*:
 - *Տեսած մի' ըլլար*, *տեսնուած մի' ըլլար*:
- Յարակատարն ու գերակատարը *ունիմ* բայով՝ *յրեսած չունիմ*, *դիտած ունիմ*, *եղած չունէիմ*:

* Արդի արեւմտահայերէնի մէջ *պիտի* ցուցիչով կազմուած ժամանակները ժխտականի չ-ն կ'առնեն բային վրայ՝ *պիտի չյրեսնես*։ միայն ոճական արդարացումով մը կարելի է ըսել՝ *չպիտի տեսնեմ*:

Երկրորդական բաղադրեալ ժամանակներու ժխտականի չ-ն կը դրուի միայն էական բային վրայ. *յրեսած չեմ կամ չեմ տեսած*, այդպէս ալ *յրեսած չեմ ըլլար*. *յրեսնելու չեմ ըլլար*:

Ել խումբի պարզ բայերու սահմանական եղանակի ներկայ եւ անցեալ անկատար ժխտական ժամանակները համանունութիւն մը կը ստեղծեն նոյն խումբի բայերու վաղակատար բաղադրեալ ժխտական ձեւերուն հետ.

կը գրեմ՝ *չեմ գրեր*, կը գրես՝ *չես գրեր*, կը գրէ՝ *չի գրեր...*
 գրեր եմ՝ *չեմ գրեր*, գրեր ես՝ *չես գրեր*, գրեր է՝ *չէ գրեր...*
 կը գրէի՝ *չէի գրեր*, կը գրէիր՝ *չէիր գրեր*, կը գրէր՝ *չէր գրեր...*
 գրեր էի՝ *չէի գրեր*, գրեր էիր՝ *չէիր գրեր*, գրեր էր՝ *չէր գրեր...*

Այստեղ միակ հակադրուող տեղը ներկայ ժամանակի եզակի երրորդ դէմքն է, ուր դիմաւոր բաժինը տեղ մը կ'արտայայտուի *չի*, իսկ միւս տեղը՝ *չէ* ձեւով: Ձեռաբանական այս նոյնութիւնը շարահիսական գետնի վրայ եւս չի հակադրուիր շատ անգամ, այսինքն՝ խօսքին արտայայտած միտքով: Օրինակ՝ *պարտականութիւնս չեմ գրեր* նախադասութեան հաստատականը ո՞րն է. *պարտականութիւնս կը գրեմ*, թէ *պարտականութիւնս գրեր եմ*: Հոս օգնութեան կը հասնի խօսքի ընդհանուր իրադրութիւնը, թէ ո՞ր, ինչ պայմաններու մէջ կ'ըսուի այդ խօսքը:

Հաւանաբար այս ալ պատճառ է, որ վաղակատար բաղադրեալ ժխտական ձեւերը հետզհետէ դուրս կը մղուին լեզուէն ու կը փոխարինուին յարակատարի համապատասխան ձեւերով (գրեր եմ՝ չեմ գրած): Նոյնիսկ կարգ մը դասագիրքեր դուրս դրած են զայն խոնարհման աղիսակէն: Բայց լեզուի մէջ անոր գոյութիւնը ուրանալ հնարաւոր չէ: Բոլորովին խորթ է նաեւ դերբայի նախադաս գործածութիւնը՝ *գրեր չեմ*:

Ժամանակ շինող մասնիկներ

Սահմանական ներկայ եւ անկատար ժամանակները կը կազմուին *կը* մասնիկով՝ *կը գրեմ*, ձայնաւորէ առաջ ը-ը կը տղի, ու մասնիկը ապաթարցով կը կցուի բային՝ *կ'աղաչեմ*: *Գալ, փալ, լալ* բայերը այդ ժամանակները կը կազմեն կու մասնիկով՝ *կու գամ, կու գայի*:

Կոր մասնիկը կը ցուցնէ, թէ գործողութիւնը դեռ կը շարունակուի, կամ թէ հիմա ըլլալու է, *կը մեռնի կոր*: Հիմա գրատրի մէջ այդ մասնիկը շատ քիչ կը բանի:

Եղեր բառը կը ցուցնէ, թէ գործողութիւնն օտարին վկայութեամբ կը հաստատուի կամ յառաջ եղած բանը դեռ հիմա կ'իմացուի՝ *կը տեսնէ եղեր, տեսած է եղեր, պիտի տեսնէ եղեր, տեսած պիտի ըլլայ եղեր. տեսնելու է եղեր*: Չ'ըսուիր *տեսաւ եղեր*, այլ՝ տեսած էր եղեր: Չ'ըսուիր *պիտի տեսնէր եղեր*, այլ՝ *տեսած պիտի'որ ըլլար եղեր*:

Նէ մասնիկը *եթէ* եւ *երբ* մակբայներուն իմաստները կ'արտայայտէ. *սոիբ նէ, լսեր ես նէ, չսունէ նէ*: «Մաքուր գրողները շատ չեն յաճախեր»:

Ստորադասականին սկիզբը *թող* բառը տեսակ մը հրամայական կը ձեւանայ՝ *թող մտնէ*, իբր թէ *թող որ մտնէ*: կրնայ յետադաս ըլլալ՝ *մտնէ թող*:

* Արդի արեւմտահայ գրականին մէջ երբեք չեն գործեր խօսակցականին մէջ լայնօրէն գործածուող *կոր* ցուցիչը եւ *նէ* ստորադասական յետադաս շաղկապը:

* *Եղեր* (ըլլալ բայի վաղակատար դերբայը) բառը, ինչպէս Այտընեանն ալ ցոյց կու տայ, վերաբերական բառի արժէք ունի ու խօսողին վերաբերմունքը կ'արտայայտէ ուրիշէ եկած վկայութեան մը մասին: Ան նոր հայերէնի մէջ կրնայ գործածուիլ նաեւ որեւէ բայածեւի հետ հեզնական իմաստ մը արտայայտելով ըսուածին նկատմամբ՝ *տեսաւ եղեր, պիտի տեսնէր եղեր, գրէ՛ եղեր*:

* Յետագայ քերականներէն ոմանք *թող* բառը համարեցին նոյնիսկ ըղձական եղանակի ցուցիչ, որ ճիշդ չէ: Արդի արեւմտահայերէնի մէջ *թող* բառը կրնայ ընկերանալ միայն ստորադասական բայի Գ, դէմքին՝ *թող գայ, թող գան*, ու ինչպէս Այտընեանն ալ ցոյց կու տայ, ան անլի վերաբերական իմաստ մը կ'արտայայտէ:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ
ԴԵՐԲԱՅ (էջ 70-72)

Դերբայը 4-րդ փոփոխական խօսքի մասն է:

Դերբայներն են. **աներեւոյթ՝** *տեսնել, ընդունելութիւն՝ տեսնող, անցեալ՝ տեսած, տեսեր, ապառնի՝ տեսնելիք:*

Վերջին երեքը ոմանք կը կոչեն *ընդունելութիւն ներկայ, ընդունելութիւն անցեալ, ընդունելութիւն ապառնի:*

Դերբայները երկու տեսակ են .

- *Գոյական դերբայ՝* աներեւոյթն ու ապառնին, կը հոլովուին ու յօդ կ'առնեն՝ *տեսնել, տեսնելու, տեսնելէ, տեսնելով, ի հարկին յոգնակի ալ կ'ունենայ՝ գղջալներ, ուրել խմելները:* Ապառնին՝ քու կանուխ *հասնելիքդ* գիտէի:

- *Ածական դերբայ.* ող ընդունելութիւնը՝ *բարկացող մարդ,* կը հոլովուի Ա. հոլովումով. յոգնակին շատ անգամ գրաբար ձեռով կ'ըլլայ *բարկացողք:* Ած անցեալը՝ *յոգնած մարդ,* երբեմն գոյական ալ է. բաղադրեալ ժամանակներ կը կազմէ *եւ՝ եւ ըլլալ* էական բայերով:

- Եր անցեալը միայն բաղադրեալ ժամանակներ կը կազմէ *եւ՝* էական բայով՝ *տեսեր եւ՝ լսեր էի,* եւ ոչ *կ'ըլլամ* բայով:

- *Լիք* ապառնին միշտ գոյական է, յօդ կ'առնէ՝ *ընելիքը չէր գիտեր,* բաղադրեալ ժամանակներ կը կազմէ ունիմ բայով՝ *տեսնելիքչունիւմ:* Ոմանք իբրեւ ածական կը գործածեն՝ *ուրուելիք կերակուր, փոխանակ՝ ուրուելու:*

Աներեւոյթին սեռականը բաղադրեալ ժամանակներ կը կազմէ՝ *տեսնելու եւ՝ տեսնելու էի.* իբրեւ ածական ալ կը գործածուի՝ *բնակելու փուն, տեսնելու բան, չուրուելու կերակուրներ:*

Եալ անցեալը եւ *լի* ապառնին կու գան գրաբարէն՝ *անցեալ փարի, սիրելի բարեկամ:*

* Այտընեան դերբայը բային մէկ եղանակը համարելով կը գտնէ, որ ան առանձին խօսքի մաս պէտք չէ նկատուի, բայց նկատի ունենալով որ ան նաեւ անուն է, յարմար կը գտնէ, որ իբրեւ բայէն ու անունէն անջատ խօսքի մաս՝ անկախ ուսումնասիրուի: Այտընեան դերբայներու կարգին կը համարէ բայանունները, որ գոյական անուններ են, բայց բայի կամ գոյական աներեւոյթի նշանակութիւն ունին՝ *խօսուածք, ընթացք, յոգնութիւն, ուսումն, գարմանք*:

* Արդի քերականութեան մէջ դերբայը կ'իյնայ բայ խօսքի մասին մէջ:

* Արդի քերականութեան մէջ աներեւոյթը նաեւ *անորոշ դերբայ* կը կոչուի, ներկայ ընդունելութիւնը՝ *ներկայ դերբայ*, անցեալ դերբայները՝ *յարակատար դերբայ՝ ած, եւ վաղակատար դերբայ՝ եր*:

* Այտընեան *տեսնելու* ձեւը, որ բաղադրեալ ժամանակներ ալ կը կազմէ, կը նկատէ աներեւոյթի սեռականը, մինչ յետագայ քերականները կը դաւանին երկու ապառնի դերբայ՝ *տեսնելիք, տեսնելու*: Այտընեան խոնարհման աղիւսակին մէջ ապառնի դերբայը չէ դրած:

* *Եսալ* եւ *լի* գրաբարի դերբայները նոր հայերէնի մէջ անկաններ կը համարուին՝ *անցեալ ժամանակներ, սիրելի բարեկամներ*:

ԳԼՈՒԽ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԱԿԲԱՅ (էջ 73-80)

Մակբայը, ըստ Այտընեանի, անփոփոխ խօսքի մաս է, որ բայերուն կամ ածականներուն կամ ուրիշ մակբայի մը կերպը, տեղը, ժամանակը կը բացատրէ: Այտընեան նախ կը յայտնէ, որ մակբայները, ըստ իրենց նշանակութեան, այլ քերականներու կողմէ բաժնուած են տարբեր խումբերու՝ *որակական, քանակական* կամ *չափի, տեղական, ժամանակական, հարցական, տարակրօական, բացասական*, իսկ ինք զանոնք կը ներկայացնէ այլ խումբերու մէջ՝ *բուն մակբայներ, գոյականէ մակբայներ, հոլովեալ մակբայներ, ածականէ մակբայներ, դերանունական մակբայներ*: Ասիկա ըստ կազմութեան բաժանում է:

1.- Բուն մակբայներ, որոնց տակ կը դնէ.

ա.- Որակական մակբայներ՝ *ինչպէս* իմացաւ, *ինչոր* չստկացիր, *հազիւ* մթնցեր էր, *ինչ* ես կեցեր, նաեւ *կամայականայ*, *բնաւ*, *աւելի*, *ա՛լ*, *հարկաւ*, *գրեթէ*, *մեծապէս*, *վերջապէս*, *գաղտնի* եւ այլն:

բ.- Տեղական մակբայներ՝ *նոր* դիմեցին, *ուարի՛* եկաւ, *ուրկէ՛* անցան կամ *ուսկի՛ց*, նաեւ՝ *քովնորի*, *մօտուար*, *ներքուար*, *հեռուար*, *արտաքուար* եւ այլն:

գ.- Ժամանակական մակբայներ՝ *ե՛րբ* տեսար, նաեւ՝ *միշտ*, *ամէն ի ժիր*, *երբեմն*, *երբեք*, *մերթ*, *առայժմ*, *ուշ*, *դեռ*, *կանուիս*, *արդէն*, *նախ*, *յետոյ*, *յաւիտեան* եւ այլն:

դ.- Հարցական, բացասական եւ այլն. *ինչո՞ւ* տխուր ես, *միթէ՛* չէիր խոստացած, *արդեօք* գիտէի՛ն, նաեւ՝ *գուցէ*, *թերեւս*, *այո՛*, *ո՛չ*, *չէ՛*, *հասպմ*, *ո՛չ* *սպաքէն*, *ոչ* *երբեք*, *քաւ լիցի*, *մի՛* տաւիք եւ այլն:

2.- Գոյականէ մակբայներ

ա.- Տեղական մակբայներ. *վեր*, *վերը*, *վերէն*, *վար*, *վարը*, *վարէն*, *ներս*, *ներսը*, *ներսէն*, *դուրս*, *դուրսը*, *դուրսէն*, *առջև*, *առջևէն*, *ետեւ*, *ետեւէն*, *դիմաց*, *դիմացը*, *դիմացէն*, *յառաջ*, *առաջ*, *ետ* եւ այլն: *Տեղ* եւ *դի* գոյական անուններով՝ *այս տեղ*,

այս փեղս, հոս փեղս, սա փեղ, սա փեղէն, հոն փեղէն, ուր փեղ, որ փեղ, ամէն փեղ, այս փեղաց, հոն փեղաց, ամէն դիաց, այս դիաց, ամէն դի եւ այլն:

բ.- Ժամանակական մակբայներ. *այսօր, վաղը, երեկ, հիմա, հիմակ, հենու, սուրու, յառաջ, յառաջուրնէ, ետքը, ետքէն, վերջէն եւ այլն:*

3.- Հոլովեալ մակբայներ

ա.- Որակական մակբայներ. *խալիս, սիրով, փութով, շուրով, դիրաւ, եւելօք, արտորնօք, մէկանց, մէկէն, սրտանց, երեսանց եւ այլն:*

բ.- Տեղական մակբայներ՝ *ներսանց, դրսանց, երեսանց, քովանց, մօտանց, յառաջուց եւ այլն:*

գ.- Ժամանակական մակբայներ՝ *ստեանօք, պզտիկունց, ժամանակաւ, առաջուց, հիմակուց, գիշերանց, առտրուանց, շարունց, ի սկզբանէ եւ այլն, նաեւ քանի մը յոգնակիներ՝ նորերս, մօտերս, անցեալները, ետքերը:*

4.- Ածականէ մակբայներ

ա.- Որակական մակբայներ՝ *խիստ, ամուր, մանր, ծանր, քիչ, պակաս եւ այլն:*

բ.- Ժամանակական մակբայներ՝ *երկար, երկայն, շարունակ, անդադար եւ այլն:*

գ.- Քանակական՝ *որչափ, ինչ չափ, մը յօդով՝ շար մը, քիչ մը, կամացուկ մը, խել մը եւ այլն:*

5.- Դերանունական մակբայներ

ա.- Որակական՝ *այսպէս, այդպէս, այնպէս, սանկ, արանկ, անանկ, սանկ-նանկ, սոյնպէս, դոյնպէս, նոյնպէս:*

բ.- Տեղական. դիմորոշ տեղական մակբայները բացառականին ունին կէ՝ *հոսկէ, հողկէ, հոնկէ, սկէ, դկէ, նկէ*, ցուցական դերանուններու եզակի բացառականն ալ իբրեւ մակբայ կը գործածուի՝ *ասկէ արկէ, անկէ եւ այլն:*

Այտրնեան կ'առանձնացնէ նաեւ կրկնաւոր մակբայներու շարք մը՝ *ստեպ ստեպ, կամաց կամաց, ծուռ ծուռ, ետ ետ, քիչ քիչ, ծանր ծանր, մէկիկ մէկիկ, փեղ փեղ, հալր հալր, վերէն ի*

վար, մէկէն ի մէկ, գլխէ գլուխ, մէջ ընդ մէջ, դէմ առ դէմ, բառ առ բառ, հազի հազ, օրէ օր, հիմնակ ու հիմն եւ այլն:

Մակբայ կը համարէ նաեւ մակբայական կիրառութիւն ունեցող կապական դարձուածքներ, առանձին բառեր եւ *որ ու թէ* շաղկապներով կապակցութիւններ՝ *ասոր վրայ, ըստ ամենայնի, ըստ պատահմանը, չուզելով, իսկօք, կ'ըլլայ որ, չըլլայ թէ, կարծես թէ, քանի որ, մինչեւ որ, այնպէս որ* եւ այլն:

* Արդի քերականութեան մէջ ընդունուած է ըսել, որ մակբայները ցոյց կու տան յատկանիշի յատկանիշ ու ըստ իմաստի կ'ըլլան *ձեռի, ժամանակի, տեղի, չափի*, իսկ մէկէ աւելի իմաստներով գործածուողները՝ *ընդհանրական*. ըստ կազմութեան՝ կ'ըլլան պարզ՝ *արագ, շար*, գոյականակազմ՝ *հայրաբար*, թուականակազմ՝ *երիցս, քառասպարիկ*, ածականակազմ՝ *սգահարար*, մակբայակազմ՝ *արագօրէն, արագ-արագ*, դերանունականակազմ՝ *ամէնուր, ինքնըստինքեան* եւ գրաբարի կամ նոր հայերէնի հոլովական ձեւերու քարացած ձեւեր՝ *խտրի, սիրով, դիրաւ, արտորնօք, մէկանց, մէկէն, սրտանց*: Կան մակբայակերտ ածանցներ՝ *արար, օրէն, ովին* եւ այլն: Այտրնեանի ներկայացումը կը համընկնի արդի պատկերացումին:

Այտրնեան մակբայներու մէջ կը դնէ նաեւ գործողութեան տեղի, ժամանակի, ձեռի ու չափի հարցականները, տեղի ցուցականները, որոնք արդի քերականութեան մէջ կը մտնեն դերանուն խօսքի մասին մէջ, բայց ունին մակբայական կիրառութիւն:

Այտրնեան մակբայներու մէջ կը դնէ վերաբերական բառերը, որոնք արդի քերականութեան մէջ կը մտնեն առանձին խօսքի մասի մէջ, ինչպէս՝ *այո՛, ո՛չ, միթէ, արդեօք, երբեք, հարկաւ* եւ այլն:

* Այտրնեանի նշած շարք մը յարադրաւոր մակբայները ներկայիս կցական բարդութիւններ են *այս տեղ՝ այստեղ*, իսկ կրկնատրները կը գրուին գծիկով՝ *մէկիկ-մէկիկ, տեղ-տեղ, հայր-հայր*:

* Պէտք է նշել, որ Այտընեանի թուած շատ բառեր ներկայիս չեն գործեր արդի գրական արեւմտահայերէնին մէջ, ինչպէս *սանկ, աբանկ, անսանկ, սանկ-նանկ, սոյնպէս, դոյնպէս* ցուցականները, *ներսանց, դրսանց, երեսանց, քովանց, մօբանց, յտաւջուց* տեղական մակբայները, *հոս տեղս, հոն տեղէն, ուր տեղ, որ տեղ, ամէն տեղ, այս տեղաց, հոն տեղաց, ամէն դիաց* եւ այլն:

ԳԼՈՒԽ ՎԵՑԵՐՈՐԳ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ (էջ 81-85)

Նախադրութիւն անփոփոխ խօսքի մասը «գոյականի կամ դերանունի մը իւր բային հետ ունեցած յարաբերութիւնը կը ցուցունէ»: Կը կոչուի նաեւ *հոլովառու*. կ'ըլլայ երեք տեսակ.

1.- Բուն նախադրութիւններ, տրական հոլովով խնդիր կ'առնեն. կ'ըլլան յետադաս եւ նախադաս:

Յետադաս նախադրութիւններ՝ *համար, հետ, դէմ, չափ, հակառակ, համեմատ, մօք, պէս*: Օրինակ՝ *ձեզի չափ, ձեզի դէմ, քեզի համար*:

Նախադաս նախադրութիւններ՝ *տունց, մինչեւ, դէպ ի, փոխանակ*: Օրինակ՝ *տունց մեզի, դէպի անոնց*:

- *իբրեւ, իբր*. ամէն հոլով կ'առնեն՝ իմաստին համաձայն:

- Ի կամ յ նախդիրով շինուած նախադրութիւններ, որոնք բացառական եւ հայցական խնդիրներ կ'առնեն՝ *ի զայր կամ զայր, բաց ի, ի վեր, ի վար, կամ ի վայր, ի բուն, ի գլուխ* եւ այլն. օրինակ՝ *քեզմէ ի զայր, լեռն ի վեր*:

2.- Գոյականէ նախադրութիւններ. կ'առնեն սեռական հոլովով խնդիր. կրնան յօդերով գործածուիլ՝ *տոջեւ, երեւ, վերեւ, ներքեւ, վրայ, տակ, մէջ, քով, դէմ, դիմաց, տեղ, տոջի, երի* եւ այլն. օրինակ՝ *ծովու վրայ, ծառի տակ, ծովուն վրան, ծառին տակը* կամ միայն *ծովուն վրայ, ծառին տակ*:

Այս նախադրություններուն սեռականը յօդ առնելով ստացականներ կը կազմէ, կը հոլովուի Ա. հոլովումով, յոգնակի կ'ունենայ՝ *քաղքին սոջելը, քաղքին սոջելի, քաղքին սոջելէն, քաղքին սոջելով, քաղքին սոջելները, սոջելներուն, սոջելներէն, սոջելներով*:

Գոյականէ առնուած նախադրությունները դիմորոշ եւ ստացական յօդ ալ կ'առնեն՝ *դէմն, քովդ, քովէս, սոջելէդ*:

3.- Մակբայէ նախադրություններ. ասոնք բացառական հոլով խնդիր կ'առնեն՝ *ներս, դուրս, վար, վեր, իվեր, իվար, ասդին, անդին, յառաջ, առաջ, ետեւ, ետքը, հեռուն* եւ այլն: օրինակ՝ *դռնէն ներս, լեռնէն վար*: Կրնան յօդ առնել եւ հոլովուիլ՝ *անսրտդին ներսերն ասպախնած, լեռան անդիի կողմը. մօտ* եւ *հեռ* մակբայները իբրեւ նախադրութիւն տրական խնդիր կ'առնեն՝ *մեզի մօտ, ինծի հեռ, նաեւ սեռական՝ մեր մօտը, իր հեռը*:

* Յետագայ քերականները *նախադրութիւն* եզրոյթը փոխարինեցին *կապ* բառով, որ ճիշդ կերպով կ'արտայայտէ նոր հայերէնի յետադաս եւ նախադաս կապերու ամբողջութիւնը: Ասոնք կապերը կը ներկայացնեն երեք խումբերով՝ *իսկական կապեր, անիսկական կապեր, կապական բառեր*: Այտընեան այստեղ չ'անդրադառնար կապ-գոյական յարաբերութիւններուն, կապերու խնդրատութեան երկակի պարագաներուն (դէպի տուն-դէպի քեզի): Ասոնց հանգամանօրէն կ'անդրադառնայ գիրքին երկրորդ բաժնին մէջ:

ԳԼՈՒԽ ԵՕԹԵՐՈՐԴ ՇԱՂԿԱՊ (էջ 81-85)

Շաղկապ անփոփոխ խօսքի մասը «խօսք խօսքի, կամ բառ բառի հետ կը կապէ»:

Այտընեան գործածական շաղկապները կը թուէ օրինակներով, երբեմն միայն անոնց նախադաս կամ յետադաս գործածութիւնը նշելով.- *եւ, ու, նսեւ, այլ եւ, միանգամայն, ալ* (յետադաս. *դու ալ իմացար*), *կամ, կամ թէ, թէ'... թէ' (թէ' խոսարացաւ եւ թէ կարարեց), թէ' (հասաւ թէ չհասաւ- ոսակօրէն չէ նէ), եթէ, թէ, եթէ որ, թէ որ (պարսկեցէք եթէ գիրէք, կամ թէ որ գիրէք), թէ* (նախադաս. *թէ կը հասնի՝ չեմ գիրէր*), *թէ* (յետադաս. *վճռեց թէ անարժան է*), *որ* (*հրամայեց որ սպաննեն*), *որ* (*եթէ, երբ. դուրս որ ելլես*), *նէ* (*հասաւ նէ*), *բայց, սակայն, եւ սակայն, բայց եւ այնպէս, սակայն եւ այնպէս, ի վերայ այս ամենայնի, այսու ամենայնի, թէ եւ, թէ պէտք, թէպէտք եւ, ոչ թէ, չէ թէ, ոչ միայն, չէ՞ որ, ոչ ապաքէն, այլ հասպա, քան թէ, մանասանդ, առաւել եւս, մանասանդ որ, մանասանդ թէ, իսկ, եւ ոչ, եւ ոչ իսկ, անգամ, նոյն իսկ, արդ, ուստի, իսկ արդ, ուրեմն, ապա ուրեմն, որպէսզի, վասնզի, ինչու որ, որովհետեւ, հասպա, ապա թէ, թէ ոչ, թէ չէ, ապա թէ ոչ, թող թէ, իբր թէ, իբրեւ թէ, որպէս թէ, կարծես թէ, գրեթէ, այսինքն, գոնէ, գէթ, զօր օրինակ:*

Որ բառով տարբեր խօսքի մասերու մէջ մտնող բառեր կը կազմուին. *դերանուն՝ որ, ով որ, որն որ, որը որ*, կը հոլովուին. մակբայ՝ *քանի որ, երբ որ, ուր որ, այնպէս որ, այնչափ որ, մինչեւ որ, իրաւ որ*. շաղկապ՝ *մանասանդ որ, բաւական որ, ինչու որ, թէ որ, եթէ որ, չէ որ:*

* Յետագայ քերականները շաղկապները ըստ իրարու շաղկապուող անդամներու յարաբերութեան՝ կը բաժնեն երկու մեծ խումբերու՝ *համադասական շաղկապներ* եւ *սորոսադասական շաղկապներ*, ապա ըստ կազմութեան՝ կը զանազանն *մենադիր, զուգադիր* ու *կրկնադիր* շաղկապներ:

Այտրնեան այստեղ թէի այս բաժանումները չէ կատարած, բայց տուած է բոլոր տեսակներն ալ, անոնց կիրառութեան անդրադառնալով նաեւ գիրքին երկրորդ բաժնին մէջ:

Այտրնեանի տուած յարադրաւոր շաղկապներէն ոմանք ներկայիս կցական են, ինչպէս՝ *թէեւ, թէպէտ, թէպէտեւ, այլեւ, նոյնիսկ* եւ այլն: Նէ ստորադասական շաղկապը գրականէն դուրս դրուած է:

ԳԼՈՒԽ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՄԻՋԱՐԿՈՒԹԻԻՆ (էջ 87-88)

Միջարկութիւնը անփոփոխ խօսքի մաս է, «որ մարդուն այլ եւ այլ կիրքն ու զգացմունքը կը յայտնէ».

Ուրախութեան. *ո՛հ, ա՛հ:* Օր.՝ *Ո՛հ, ալ երջանիկ եմ ես:*

Ցաւի եւ զղջման. *վա՛յ, վա՛յ, ախո՛ւս, աւա՛ղ, մե՛ղք, քա՛րթ, եղո՛ւկ, մեղա՛յ:* Օր.՝ *վանի ինծի, վայ սիրելի:*

Բաղձանաց. *երանի թէ, ո՛ր է թէ, Աստուած տայ:* Օր. *Ո՛ր է թէ տեսնէի մէյ մը:*

Երանելու. *երանի, երնեկ:* Օր.՝ *Երնե՛կ քեզի:*

Անիծելու. *վայ:* Օր.՝ *Վայ՛ ձեզ ապարամքներ:*

Կոչական. *ո՛, ո՛ւկ, ա՛յ, է՛, հէ՛:* Օր. *Ով թագաւոր:*

Ցուցական. *սհա, սհաւասիկ, սհաւադիկ, աւասիկ, աւադիկ:* Օր. *Ահա՛ տեսէք:*

Զարմացական. *քա՛րթ, հա՛ւպա:*

Խրախուսելու. *հա՛, ա՛ղէ, վա՛շ, քա՛շ, կեցցե՛ս, ապրի՛ս:* Օր.՝ *կեցցե՛ս, որդեակ:*

Ողջունելու. *բարե՛ւ, բարե՛ւ ձեզ, ողջո՛յն:*

Զգուելու. *ո՛հ, զա՛րշ, պի՛ղծ, է՛հ:*

Բարկութիւն. *ա՛յ, հա՛յ:* Օր.՝ *հա՛յ չարագործ:*

* Յետագայ քերականներ միջարկութիւն խօսքի մասը անուանեցին *ձայնարկութիւն*՝ անոր մէջ մտցնելով նաեւ բնաձայնները եւ տարբեր կանչերը:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԽՕՍՔ ԿԱՄ ԲԱՌԵՐՈՒ
ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆ (էջ 89)

Ըստ Այտընեանի «մասանց բանի օրինաւոր գործածութիւնը կամ իրարու քով գալ կապուիլը *շարագրութիւն* կամ *մասանց բանի համաձայնութիւն* կ'անուանուի»: Շարագրութիւնը ունի երեք գլխաւոր մասեր.

- **Բուն համաձայնութիւն**, այսինքն ինչպէ՛ս երկու բառ իրարու հետ պիտի յարմարին կամ համաձայնին:

- **Խնդրառութիւն**, թէ ո՛ր բառը ի՛նչ հոլով կ'ուզէ եւ այդ հոլովը *խնդիր* կը կոչուի:

- **Կիրառութիւն**, այսինքն այլեայլ մասունք-բանի ի՛նչ կերպով գործածելու է, իրենց շարքը, հոլովները, ժամանակները եւ այլն:

Այս երեք պայմաններու կիրառութեամբ կը կազմուի խօսքը:

Խօսքը, որ *նախադասութիւն* ալ կը կոչուի, ունի երեք գլխաւոր մասեր.

- *Մնուն-բայի*, ան որ կ'ընէ կամ կ'ըլլայ.

- *Խնդիր*, ինչ որ անուն-բային կ'ընէ կամ կ'ըլլայ.

- *Բայ` ըրած կամ եղած գործողութիւն*:

Օրինակ՝ *Յովսէփ երազ տեսաւ*:

- Յովսէփ՝ անուն-բայի է.

- Երազ՝ խնդիր է.

- Տեսաւ՝ բայ է:

* Ըստ նոր քերականութեան՝ նախադասութիւնը խօսք է, բայց ամէն խօսք կրնայ մէկէ աւելի նախադասութիւններէ կազմուած ըլլալ. ուրեմն նախադասութիւնը խօսքի ամենափոքր միաւորն է: Այտընեանի ժամանակակից քերականութեան մէջ տակաւին չկային նախադասութեան, իբրեւ խօսքի ամենակարճ միաւորի քերականական տարբերակում, պարզ ու բարդ նախադասութիւն, համադասական եւ ստորադասական նախադասութիւններ, նախադասութեան գլխաւոր եւ երկրոր-

դական անդամներ, բառ եւ շարահիւսական պաշտօն փոխարարերութիւն, շարահիւսական պաշտօն եզրոյթները եւ այլն:

Այտընեան կը դաւանի, որ նախադասութիւնը ունի երեք գլխատր մասեր, ժամանակակից ըմբռնումով պաշտօններ՝ *անուն-բայի, խնդիր եւ բայ*: Հոս *բայ* ձեւաբանական հասկացութիւնը կը նոյնանայ *ստորոգիչ, անուն-բային՝ ենթակայ*, իսկ *խնդիրը՝ լրացում* հասկացութիւններուն հետ. ան թէ՛ բային եւ թէ՛ անունին լրացումներն ու լրացումներու լրացումները *խնդիր* կը կոչէ:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ
ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ (էջ 90)

Համաձայնությունը երկու տեսակ կ'ըլլայ.

- Անուն մը իր բային հետ
- Անուն մը ուրիշ անունին հետ:

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա.
ԱՆՈՒՆ ԲԱՅԻՆ ՀԵՏ (էջ 90-92)

Անուն մը բային հետ երկու եղանակով կը կապուի.

- Իբրեւ անուն-բայի եւ բայ
- Իբրեւ բայ եւ խնդիր:

Այտընեան ենթակայի եւ ստորոգիչի համաձայնութեան պարագաները այսպէս կը ներկայացնէ.

Անուն-բային միշտ ուղղական հոլովով կը դրուի. օր.՝ *յրերեները* հովէն կը շարժին. ջուրի մէջ *ձուկեր* կը լողան:

Բայը անուն-բայիին հետ դէմքով կը համաձայնի. օր.՝ *ես ունիմ, դուն գրասր, դուք ողջ էք:*

Բայը անուն-բայիին հետ թիւով կը համաձայնի. օր.՝ *ես տեսայ, մենք կը խօսինք:*

Շատ եզակիներ մէկ բայի անուն-բայի ըլլալու պարագային՝ բայը յոգնակի կը դրուի. օր.՝ *հայրս եւ եղբայրս զիս կը փնտրեն:*

Այտընեան ռամկօրէնի մէջ անհամաձայնութիւններ ցոյց կու տայ. օր.՝ *հայրս մայրս մտնաւ, ծաղիկներ բուսեր է:* Անհամաձայնութեան պարագաներ կը նկատէ նաեւ «ընտիր գրուածոց մէջ». օր.՝ *Ալ անկէ ետեւ ի սպառ դադրեցաւ հրէից պարարագն ու քահանայութիւնը:*

Եզակի անուն-բային, «թէւ շատ բան մէկէն ցուցնէ», բայը եզակի կը դրուի. օր.՝ *այդ ժողովուրդն որու կը ծառայէ. մեր ընտանիքը պարսպէն դուրս կը բնակէր. ամէն մարդ դուրս ելաւ. չորս օր մնացած էր մտնելուն. երկու ժամ անցաւ. հինգ հոգի ազատեցաւ:*

- Եթէ մէկէ աւելի անուն-բայիներու մէջ մէկը առաջին դէմքի է՝ բայը առաջին դէմք կը դրուի. օր.՝ *մենք, դուք եւ Յուսարոս քերդին մէջն էինք:*

- Եթէ երկրորդ եւ երրորդ դէմքի անուն-բայինք մէկ տեղ գտնուին՝ բայը երկրորդ դէմք կը դրուի. օր.՝ *դուք, Մուշեղն ու Վարդանն որսի ելած էիք*:

Այտընեան բայ եւ խնդիր համաձայնութիւնը առանձին կը քննէ:

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ.

ԱՆՈՒՆ՝ ԱՆՈՒԱՆ ՀԵՏ (էջ 92-95)

Անունի մը ուրիշ անունի մը հետ համաձայնութիւնը կ'ըլլայ երկու տեսակ.

1.- Գոյական գոյականի հետ

Ա.- **Բացայայտիչ եւ բացայայտեալ.** բացայայտիչը այն գոյականն է, որ «ուրիշ գոյականի մը ո՛րն ըլլալը կը բացայայտէ». վերջինը բացայայտեալ կը կոչուի. *զինուոր մարդ, Եփրատ գետ, Հոռմ քաղաք, զինուոր, Եփրատ* եւ *Հոռմ* բացայայտիչ են, իսկ *մարդ, գետ* եւ *քաղաք՝ բացայայտեալ*. այսպէս ալ՝ *գիշեր արեւն, կնիկ մարդ* ու մանաւանդ յատուկ անունները *Դաւիթ թագաւոր, Մուշեղ սպարապետ*:

Բացայայտիչը բացայայտեալէն առաջ կը դրուի ու անփոփոխ կը մնայ. օր.՝ *Եփրատ գետէն անցան*:

Գրաբար ոճով երբեմն բացայայտիչը յետադաս կ'ըլլայ. օր.՝ *եկան հասան մինչեւ ի գետն Եփրատ*:

* Նոր քերականութեան մէջ բացայայտիչը նախադասութեան երկրորդական անդամ է, գոյականական անդամի լրացում, որ ցոյց կու տայ լրացեալին ո՛վ կամ ի՞նչ ըլլալը, բացայայտեալին կը համաձայնի թիով ու դէմքով. *Վարդան Մամիկոնեան՝ Հայոց քանակի սպարապետը, կրցաւ...*, իսկ որոշիչը գոյականական անդամի այն լրացումն է, որը ցոյց կու տայ առարկայի որակական եւ քանակական յատկանիշը. *յուսաւոր երազ*: Այտընեանի բացայայտիչ կոչածը նոր ըմբռնումով կ'իյնայ *որոշիչ* պաշտօնին մէջ: Այտընեան որոշիչը ածական եզրոյթով կը ճանչնայ:

Բ.- Յատկացուցիչ եւ յատկացեալ. Յատկացուցիչը սեռական հոլովով գոյական է, որ ուրիշ գոյականի մը որո՞նք ըլլալը կը ցուցունէ. վերջինը կը կոչուի *յարկացեալ*. **ծովուն եզերք, թոչնոյ ձայն, մարդոս կեանքը:** Յատկացուցիչը յատկացեալէն առաջ կը դրուի: Յետադաս գործածութիւնը գրաբարի յատուկ է՝ *արքութիւն արքոց, թագաւոր թագաւորաց, որդիք Աստուծոյ:*

Եթէ յատկացուցիչը որոշեալ է՝ յատկացեալն ալ պէտք է ստացական յօդ ունենայ՝ *թագաւորին պատուէրը, թոչնոյն բոյնը, մեր ձեռքը, ծովուն եզերքը:*

Եթէ որոշեալ յատկացուցիչը անորոշ յատկացեալ ունենայ՝ պէտք է դրուի այսպէս՝ *ծովուն մէկ խորշէն:*

Եթէ յատկացուցիչը անորոշ է՝ յատկացեալը կրնայ անորոշ կամ որոշեալ ըլլալ՝ *թագաւորի հրաման կամ թագաւորի հրամանը:*

Յատկացուցիչը կրնայ յատկացեալէն ետք ալ դրուիլ, երբ անոնց միջեւ ուրիշ մասն-բանի մտած ըլլայ՝ *ճարն է հարկեր խեղճերուն, ձուկ մը բերին անոյշ ջրի:*

Յետադաս յատկացեալի նախդիրը յատկացուցիչին վրայ կը դրուի. օր.՝ *Մեր գնդերն զթշնամեաց բանակը ձեռքեցին անցան: Կամբիսի սո յեթովպացոց թագաւորն ըրած պարգամաւորութիւնն անպատուեցաւ (գրանակը, առ թագաւորն):*

2.- Ածականը գոյականի հետ

Ածականը գոյականէն առաջ կը դրուի, թիով եւ հոլովով անփոփոխ կը մնայ. *բարձր աշտարակ, ազնիւ գինին, անոյշ ջրեր:* **Ածականը** կրնայ գոյականէն բաժնուած ըլլալ. *այդ բարերը շար ծանր պիտի ըլլան:*

Ածականը յոգնակի կրնայ ըլլալ, երբ առանց գոյականի մնացած ըլլայ. օր.՝ *պրոզոյ կողովին մէջ փրսածներ ալ կային, վայրենիներն արարիչը մեզմէ զարեր է:*

Գրաբարի ոճով ածականը կրնայ յետադաս ըլլալ. *աշխարհ ամենայն, եղբայր սիրելի, Դաւիթ Ճերմակեան* եւ կրնայ հոլովուիլ՝ *Յակոբայ Շնատնեան:*

Կը պատահի գրաբար ոճով ածականի եւ գոյականի համաձայնութիւն. օր.՝ *Մարգարէք հոգնով արքով խօսեցան, Մեծին Ներսէսին օրերն:*

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ
ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆ (Էջ 96)

Ըստ Այտընեանի՝ խնդրատուփինը կը սորվեցնէ, թէ «ո՛ր բառն ինչ խնդիր կ'ուզէ» եւ «խնդիր կ'ըստի այն հոլովն որ գլխատր խօսքին կիսկատար միտքը կ'ամբողջացնէ». օր.՝ ես *ձայն լսեցի. դուն պարտէզ մըսար:*

Ըստ Այտընեանի՝ խնդիրը բային ու անուն-բային պէս խօսքին գլխատր էական մասն է. բայց կան գլխատր խնդիրներ եւ երկրորդական խնդիրներ: *Դուն պարտէզ մըսար* խօսքին մէջ *պարտէզը* գլխատր խնդիր է, իսկ *Դուն մեծ դռնէն դրացոյն պարտէզը մըսար* նախադասութեան մէջ *դրացոյն* բառը երկրորդական խնդիր է *պարտէզ* գլխատր խնդիրին: Նոյն տրամաբանութեամբ՝ բացայայտիչը բացայայտեալին, իսկ ածականը գոյականին խնդիրն է:

Խնդիր կ'առնեն.

- 1.- Բայերը
- 2.- Դերբայները
- 3.- Գոյականները (բացայայտիչ եւ յատկացուցիչ)
- 4.- Ածականները
- 5.- Նախադրութիւնները

* Նոր քերականութեան մէջ խնդիրներն ու պարագաները ստորոգիչին լրացումներն են, իսկ որոշիչը, յատկացուցիչը եւ բացայայտիչը՝ ենթակային կամ գոյականով արտայայտուած որեւէ այլ անդամի լրացումները: *Խնդիր* եզրոյթը Այտընեան կը գործածէ իբրեւ լրացում:

ՅՕԴՈՒԱԾ Ա.

ԲԱՅԵՐՈՒ ԽՆԴԻՐ (Էջ 97-105)

Բայերու խնդիրը կ'ըլլայ երկու տեսակ.

1.- Խնդիր-սեռի, զոր կը պահանջեն ներգործական կամ կրատրական բայերը.

Կային զԱրել սպաննեց - ներգործական խնդիր-սեռի.

Արել Կայինէն սպաննուեցաւ - կրատրական խնդիր-սեռի:

Ներգործական բային խնդիրը հայցական է. օր.՝ *մրրիկը շար ծառեր փրցուց, զԱրտաւազդ Արտաշէս անհծեց:*

Կրատրական բայերուն խնդիրը բացառական է. օր.՝ *շար ծառեր մրրկէն փրցուեցան:*

Եթէ ներգործական բայ մը կրատրական դառնայ՝ ներգործականին անուն-բային կրատրականին բացառական խնդիր-սեռի կ'ըլլայ եւ ներգործականին խնդիր-սեռին կ'ըլլայ կրատրականին անուն-բայի:

Հոռմէացիք զԵրուսաղէմ առին.- խնդիր-սեռի *առին* ներգործական բայի:

Երուսաղէմ հոռմէացոցմէ առնուեցաւ.- խնդիր-սեռի *առնուեցաւ* կրատրական բայի:

Ոմանք միայն ներգործականին հայցականը խնդիր սեռի կ'անուանեն, իսկ ուրիշները միւս հոլովները՝ խնդիր-բնութեան:

Յաղթել, աղաչել, օգնել, սպասել, տիրել, խնայել, հեղուիլ, զարնել, նայիլ եւ այլ ներգործական բայեր տրական հոլովով խնդիր-սեռի կ'առնեն:

Երբեմն չէզոք բայերն ալ նոյն բային արմատը կամ բայանունը հայցական խնդիր-սեռի կ'առնեն. օր.՝ *լաց մը լացաւ, քունդ կը քնանաս, այդպէս նաեւ՝ արին քրտնիլ, կրակ շնչել, երկայն ճամբայ քալել, ես ճամբաս կ'երթամ, ծովեր անցնիլ:*

2.- Խնդիր-բնութեան, որ «խօսքին իմաստին համեմատ որեւէ հոլով կ'ունենայ»:

Ա.- Ուղղական խնդիր-բնութեան կ'առնեն.

- Էական բայերը՝ մարդս *մահկանացու* է. Ռուբէն *թագաւոր* եղաւ:

- *Ըստիլ, կոչուիլ, կարծուիլ, ճանչցուիլ, դրուիլ, ընտրուիլ* եւ ուրիշ կրաւորականներ՝ *արեգակ կոչուիլ, թագաւոր դրուիլ, բարերար ճանչցուիլ, հովի ընտրուիլ, զինուոր գրուիլ*:

- Շատ չէզոք բայեր՝ Յիսուս *աղքատ* ծնաւ, Ղովտ *գերի* ընկաւ, *կրակ* կտրիլ, *պզփիկ* իյնալ. *կաղ* մնալ, *ծաղիկ* կը հոտի, *չորս* *տրամկու* գայ:

Ուղղական խնդիրը եթէ ածական է՝ միշտ եզակի կը մնայ. օր.՝ որոնք են *անարժան*, իսկ եթէ գոյական է՝ եզակի կամ յոգնակի, ըստ իմաստի. օր.՝ ներքոններդ աւելի *պարսաւ* են քան թէ *գովեսար*. այն տեսածներդ Սիրերիոյ *արջեր* են:

Բ.- Հայցական խնդիր-բնութեան կ'առնեն.

- Այն բայերը, որոնց կրաւորականը ուղղական խնդիր-բնութեան կ'ուզէ՝ *ընել, անուանել, ընտրել, դնել տալ* եւ այլն. օր.՝ դուն քու եղբայրդ *հեթանոս* անուաներ ես. զիս իրենց *դատարար* կ'ուզէին դնել. նոյնպէս՝ *թագաւոր դնել, թշնամի կարծել, ծախք ընել, պարտք ունիս, շնորհք ընել* եւ այլն:

Հայցական բնութեան խնդիրը միշտ անորոշ կը մնայ, բայց *կարծել, ենթադրել* բայերուն քով երբեմն ստացական յօդ կ'առնէ. օր.՝ զինքն իր խօսքերէն դատելով *թշնամիս* կարծեցի. զիս նոյն *աւագակը* կարծեր են. գքեզ ալ իրենց *ծառան* կարծեր են:

Գ.- Սեռական հոլովը անուան խնդիր է (յատկացուցիչ յատկացեալ), բացի երկու դէպքէ.

1.- Մէկուն ըլլալը կամ վերաբերիլը ցոյց տալով. օր.՝ բոլոր իր ստացուածքը *տէրութեան* եղաւ:

2.- Տարիք ցոյց տալով. օր.՝ իր որբերէն մէկը հինգ *տարուան* է, մէկալը հագիւ երկու *ամսուան*:

Դ.- Տրական բնութեան խնդիր կ'առնեն այն բայերը, որոնց կը հարցուի *որո՞ւ* կամ *ի՞նչ բանի*. օր.՝ Կիրոս մեծ բարերարութիւն ըրաւ *հրէից*. մահապետներն եկան *Յակոբայ*. գայլը մօտեցաւ *գառնուկին*. *ինծի* եկէք եւ մի՛ երթաք այդ *օտարականներուն*:

Նոյնպէս աներեւոյթի տրականը. օր.՝ *լսելու* եկեր են. այն ահաւոր երեւոյթը *դեանելու* գնացեր էի:

Ըսել (անուանել) բային հայցական խնդիր-սեռիին փոխարէն. օր.՝ այդ տեսակ **գողութեան** յափշտակութիւն կ'ըսեն. ահա **ստոր** խելացութիւն կ'ըսեն:

Քանի մը բայեր՝ *գնել, վաճառել*, յատուկ կերպով տրական հոլովով խնդիր-բնութեան կ'առնեն՝ *հինգ դահեկանի* վաճառել, *հարիւր դահեկանի* գնեցի, ասոր գոյնը *կանաչի* կը զարնէ:

Աննախդիր տրական (հայցական. Չ.) խնդիր-բնութեան կ'առնեն *երթալ, գալ* եւ նմանօրինակ բայեր. օր.՝ Իսահակ իրիկուան դէմ *դաշտ* ելաւ, դարձաւ իւր *վրանը* մտաւ, այդպէս նաեւ՝ *տուն դառնալ, քաղաք մտնել, ծով իյնալ, տուն հրախրել*:

Աննախդիր տրական խնդիր-բնութեան են՝ *ձեռք ձգել, ցոյց տալ, կող տալ, երեսան ելլել, ձեռք տալ, ձեռք առնուլ, փոխ առնուլ, փոխ տալ*:

Նմանութիւն ցոյց տուող բայերը երբեմն նոյնպէս աննախդիր տրական խնդիր կ'առնեն՝ *մոմ* կը նմանի, *թագաւոր* կը նմանի:

Աննախդիր ներգոյական խնդիր բնութեան (հայցական. Չ.) կ'առնեն այն բայերը, որոնց կը հարցուի *հոր, ինչ բանի, էրբ, ինչ արեւ*. օր.՝ ամենէն զարհուրելի գազաններն Ափրիկէի *անասպարները* կը գտնուին. *մէջքը* գօտի ունէր. *ձեռքը* ցուպ կը կրէր. բայց միտքը աւելի յստակ կ'ըլլայ *մէջ* եւ *վրան* նախադրութիւններով՝ *ճակտին վրայ* նիշ մ'ունի, փոխանակ՝ *ճակատը* նիշ մ'ունի:

Ե.- Բացառական խնդիր-բնութեան կ'առնեն այն բայերը, որոնց կը հարցուի *որմէ, ինչ բանէ, որ տեղէ*. օր.՝ *եղբորմէ* լսեցի, *ձեզմէ* առինք, *տանիքէ* ինկեր է, *բանտէ* փախեր են:

Բացառականը պէտք չէ շփոթել խնդիր-սեռի բացառականին հետ.

Բորոտը *Քրիստոսէն* բժշկուեցաւ.-խնդիր-սեռի.

Բորոտն իւր *բորոտութենէն* բժշկուեցաւ.-խնդիր-բնութեան:

Բացառական հոլովով խնդիր-բնութեան կ'առնեն *վախնալ*,

դադարիլ, խափանել, արգիլել, ձանձրանալ եւ այլն. այսպէս՝ պաշտօնէ հրաժարիլ, գերութենէ ազատիլ, աշխատութենէ կամ աշխատելէ մի՛ ձանձրանար:

Զ.- Գործիական հոլով խնդիր-բնութեան կ'առնեն այն բայերը, որոնց կը հարցուի *ինչո՞վ*. օր.՝ ինք իւր *քերնովը* խոստովանեցաւ թէ մահապարտ է. *հրացանով* զարկաւ մեռցուց:

Եթէ անձը գործողութեան միջոցս է՝ գործիական հոլովով կը դրուի. օր.՝ *թարգմանով* խօսեցայ. *ձեզմով* կը պարծի հայրենիքը, իսկ եթէ անձը գործողութեան ընկերն է կամ գործակիցը՝ այն ատեն տրականով *հետք* նախադրութիւնը կ'առնէ. օր.՝ *թարգմանին հետք* խօսեցայ. *ձեզի հետք* եւ ալ կը պարծիմ. *նաւով երթալ* եւ *նաւուն հետք երթալ* տարբեր իմաստ ունին:

* *Խնդիր-սեռի*, խնդիր-բնութեան եզրոյթները յետագային փոխարինուեցան *սեռի խնդիր* եւ *բնութեան խնդիր* անուանումներով, իսկ *անուն-բայի* եզրոյթը՝ *տէր-բայի* եւ վերջապէս *ենթակայ* եզրոյթով:

Արդի քերականութեան մէջ ներգործական բայի խնդիրը կը կոչուի *ուղիղ խնդիր*, իսկ միւս խնդիրները՝ *անուղղակի խնդիրներ*: Այտընեանի նշած բնութեան խնդիրները, բացի հայցական հոլովով պարագաներուն, կը նոյնանան անուղղակի խնդիրներուն հետ:

Նմանութիւն ցոյց տուող բայերը արդի արեւմահայերէնի մէջ կը պահանջեն տրական հոլովով խնդիր՝ *մոմի կը նմանի*, *թագաւորի կը նմանի*, փխկ.՝ Այտընեանի նշած աննախդիր տրական խնդիրին՝ *մոմ* կը նմանի, *թագաւոր* կը նմանի:

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ.

ԴԵՐԲԱՅՆԵՐՈՒ ԽՆԴԻՐ (Էջ 105)

Դերբայները նոյն հոլովով խնդիր կ'առնեն ինչ որ իրենց բայը կը պահանջէ. թոչուն *որսայ*, թոչուն *որսացող*, երթալ *ուզող*, բանտէ *փախչիլ*, բանտէ *փախսած* մարդ, ձեզմէ *առնելիք* չունէի, գլեզ *տեսնելիքս* եկա:

Ընդունելութիւն ներկան եթէ իբրեւ բայ առնուի՝ իր բնական հոլովով խնդիրը կ'ուզէ. *գտիեզերք սրեղծողը, գմեզ փրկողը, ինծի հեղտողները*, իսկ եթէ իբրեւ գոյական առնուի՝ խնդիրը կ'ըլլայ սեռական հոլով յատկացուցիչ եւ ինքը անոր յատկացեալը՝ *տիեզերաց սրեղծողը, մեր փրկողը, իմ հեղտողներս, բայց* երբ իբրեւ ածական առնուի իրեն յաջորդող գոյականին՝ նախընթաց խնդիրը հայցական կ'ըլլայ՝ *պարուղ* բերող ծառ. անտառին մէջ *փայտ* կոտորող գիւղացի:

* Այս ալ կը նշանակէ, որ Այտընեան անկախ գործածութիւն ունեցող դերբայները քննութեան առարկայ կը դարձնէ իրենց բոլոր երեսներով: Ան ցոյց կու տայ դերբայներու *բայական, գոյականական, ածականական* բոլոր յատկութիւնները, կը կատարէ դերբայական կապակցութիւններու ամբողջական վերլուծութիւնը, գլխատր նախադասութեան մէջ ինչ անդամի լրացում ըլլալը, թէեւ իր քերականութեան ծանօթ չեն ստորադաս եւ գլխատր նախադասութիւն, դերբայական դարձուածք, երկրորդական կարգի երկրորդական անդամներ, փոխակերպում եւ այլ քերականական հասկացութիւններ, որոնք յստակ բանաձեւումի կ'ենթարկուին ատելի ուշ:

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ.

**ԱԾԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ԹՈՒԱԿԱՆ ՈՒ ՄԱՄՆԱԿԱՆ
ԱՆՈՒԱՆՑ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ (Էջ 106-108)**

1.- Ածական անուններ

Ածականը ուղղական հոլով խնդիր կը պահանջէ՝ իր չափը կամ աստիճանը ցոյց տուող գոյականէն. վաթսուն *կանգուն* բարձր, քսան *տրամ* ծանր, *միրն մը* հեռու:

Տրական հոլովով խնդիր կ'առնեն՝ *արժանի, օգտակար, նման, մօտ, կարօտ, ծարաւի* եւ այլն. *աշխարհի վնասակար, տեսնելու արժանի, արեան ծարաւի, շարերու արելի, ամէնուն բաղձալի* եւ այլն:

Բացառական հոլովով խնդիր կ'առնեն՝ *հեռու, գուրկ, տարբեր, ազատ, անյոյս, անտես, աներեւոյթ* եւ այլն. *բլրէն հեռու, ասկէ տարբեր, ամէն շնորհէ անմասն, փրկութենէ անյոյս, մեզմէ անձանօթ* եւ այլն, բայց ատելի վայելուչ կ'ըլլայ երբեմն տրական խնդիրը փոխանակ բացառականի՝ *մեզի անձանօթ, աչաց աներեւոյթ, մտաց անըմբռնելի*:

Գործիական հոլովով խնդիր կ'առնեն՝ *լի կամ լիք, լեցուն, կուշտ, երեսելի* եւ այլ ածականներ. *շնորհօք լի, պտղով լեցուն կողով, հացով ջրով կուշտ, քաջութեամբ նշանաւոր*:

Բաղդատական ածականները կան բացառական խնդիր կ'առնեն, կան *քանզ* նախադրութեամբ հայցական՝ *մեզմէ ատելի երջանիկ/քան զմեզ ատելի երջանիկ. մեզմէ երջանկագոյն/քան զմեզ երջանկագոյն. պտուղը ծաղկէն աղէկ է/պտուղը քան զծաղիկը աղէկ է*:

Գերադրական ածականը խնդիր չ'առնէր՝ *ամենապարզ իօսուածք, ամենաստորին բացատրութիւններ, ամենասիրելի բարեկամ*:

Համեմատութեամբ – գերադրականը կը շինուի հասարակ բաղդատականի վրայ ստացական յօդ դնելով եւ *ամէնէն* կամ *քան զամէնը* խնդիր տալով. *ամէնէն ծերագոյնը, ամէնէն*

ընտրիր, ամենէնէ աղքատը կամ ամէնէն աղքատնիդ:

Զուտ տաճկերէն է էն մասնիկը՝ էն ներսը:

2.- Թուական եւ մասնական անուններ

Մասնական անունները բացառական հոլովով խնդիր կ'առնեն. *ձեզմէ, ոմանք, անոնցմէ, ոմանք, մէջերնէն քանի մը հոգի:*

Մասնական բան մը կամ ուրիշ բաժին մը ցոյց տուող բառերը բացառական հոլովով խնդիր կ'առնեն. *քանուորներէն շարերը, ճամբորդներէն երկուքը, այդ զանգուածէն մաս մը:*

Բայց յաճախ սեռական հոլովով կ'առնեն՝ *ճամբորդներուն երկուքը, ձեր եւ ոչ մէկուն կրնամ վարսահիլ:* Մասնականներն ու թուականները ստացական յօդերով կը փոխարինեն սեռական հոլովով խնդիրը. *ամէնքդ հոս էիք. շարերնիս անհոռով մնացինք. մէկերնիդ դուրս ելլէ. ամէն մէկերնիս խորշ մը քաշուած էինք. երկուքնիդ եկաք:*

Շատ անգամ մասնական անուն մը կամ *քիչ մը, խել մը* բառերը «գօրութեամբ կ'իմացուին» բային հետ գործածուած բացառական հոլովով. *օր.՝ սա հացէդ Կորու.այդ գիրքէն ես պունիմ. Կարտէզին ծաղիկներէն քաղեց բերա:*

**ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ
ՄԱՍԱՆՑ ԲԱՆԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆ
ՅՕԴՈՒԱԾ Ա.**

Անուն (էջ 109-123)

Անուան թույն կիրառութիւնը. Թուականին հետ անորոշ գոյականը եզակի է. *որոշումն երկու դասարարի յանձնուեցաւ, թէն յոգնակի ալ կ'ըսուի. որոշումն երկու դասարարներու յանձնուեցաւ, իսկ եթէ որոշեալ է՝ միշտ յոգնակի. երկու ասագակներն առջեւնիս կայնած տեսանք.* չափ ու քանակ ցոյց տուող գոյականները՝ միշտ եզակի. *երեսուն հոգի, վեց անգամ, երկու գաւաթ գինի, ութ ժամ տեսեց:*

Հոլովներու գործածութիւնը

Ուղղական հոլով.- անուն-բային եւ խնդիր բնութեան:

Հայցական հոլով.- խնդիր-սեռի եւ խնդիր-բնութեան.

Աննախդիր տրականը (հայցական. Չ.) շարժում կը ցուցնէ, իսկ ներգոյականը՝ տեղի մը մէջ կամ վրայ դադարում. *պարտէզ մտայ, պարտէզը մնացի:*

Այսպէս կը գործածուին տեղական մակբայներն ալ. *վեր ել, վերը մնաց, ներս նայեցան, ներսը կրուեցան:*

Երկրորդ տեսակ աննախդիր ներգոյականն (տրական. Չ.) ալ կայ, որ ժամանակ ցոյց կու տայ. կէս *գիշերին* դուրս ելաւ. *արեւնին* չի գար. ժամը *վեցին* կ'արթնայ. *ժամանակին* հասաւ: Չ'ըսուիր՝ *ժամանակուան* հասաւ:

Աննախդիր ներգոյական հոլովի տեղ շատ անգամ *հետ, վրայ, մէջ* նախադրութիւնները կը գործածուին. *աղօթքի հետ եղէք, ահուղողի մէջ էի:*

Գոյական անուններու առանց յօդի սեռականէն ածականներ կը կազմուին՝ աստիճան, արժէք, չափ ու տարիք ցոյց տալու համար. յետին *աստիճանի անմտութիւն, երրորդ գծի ազգակցութիւն, բարձրագոյն կարգի ուսումնարաններ.* ասոնք իրենցմէ առաջ ածական մը կ'ունենան:

Բացառական հոլովը կ'արտայայտէ նաեւ գործողութեան մը պատճառը. *գարմանքէն քար դարձաւ.* սրտիս *նեղութենէն* լեզուս կարկեցաւ. շատ *կարդալէն* կուրացեր է:

Բացառականը իբրև ածական կը գործածուի. *փայլեղ* դգալ, *գաճեղ* արձաններ, *հողեղ* ամաններ, *գարիեղ* հաց:

Տրականի ձև աննախդիր բացառականը հասարակօրէն ստացական յօդով աներեւոյթներու եւ ուրիշ ստացական վերջով յոգնակիներու վրայ կը բանի. ըսելիքը *չգիտնայուն* սկսաւ դանդաչել. այնպիսի նենգութիւն *մտքերնուս* ալ չէր անցներ. Կրնանք ըսել՝ *չգիտնայէն*, *մտքերնէն*:

Գործիական հոլովը կ'արտայայտէ *ամբողջը* իմաստը. *տնով տեղով ջնջուեցան*:

Որոշ ժամանակ մը կ'արտայայտէ ժամանակի բառերով. *Տե՛ծն Տիգրանի օրով, մէկ ամիսով բացակայացաւ*: Այդպէս են *տարեւօք*, *ժամանակաւ* բառերը:

Գործիականը ածականի դեր ալ կը կատարէ. *վեց պայտուհանով* ընդարձակ սենեակ մը. անոյշ *հոտով* պտուղներ: Այդպէս ձեւաւորուած են *գինով*, *ուժով*, *համով*, *խելօք*, *շնորհօք* ածականները:

Ածական եւ գոյական. Ասոնք կրնան փոխարինել իրար:

Գոյական անուններ, որ նաեւ ածական են. *սուր* վկայութիւն, *մութ* ատեն, *շուք* տեղումնք, *ծակ* աման մը, *հանգիստ* կէտնք:

Գոյականը ածականի տեղ. *նսկի* աշտանակ մը, *արծաթ* դգալներ, *կաշի* գօտի. չափ ցոյց տուող թուականով մը՝ *գաւաթ մը ջուր*, *երկու կողով* խաղող, *գունդ մը* զօրք:

- Նմանութեանք. *քար* սիրտ, *ցից* ժայռեր, *ծաղիկ* հասակ:

- Ժամանակի գոյականները իրարու վրայ կ'իյնան իբրև ածական եւ գոյական՝ *երեկ գիշեր*, *վաղը կէսօր*, *Շաբաթ սուրու*, *Ուրբաթ իրիկուն*:

- Ածականներ ալ կան որ իբր գոյական կը գործածուին՝ այս գիշերուան *ցուրտը*, ամառուան *տաքը*. առանց գոյականի մնացած ածականն ալ գոյական կ'ըլլայ. *կարմիրը* կրակի նմանութիւն է, *կանաչը* դեղնի եւ կապուտի բաղադրութիւն է. այսպէս՝ ստացականներն ալ յօդ առնելով գոյական կ'ըլլան՝ *իմն*, *քուկդ*, *մարդունը*, *երեկուանը*:

Գալ բառն ալ իբրեւ անական կը դրուի ժամանակի անուններուն վրայ՝ *գալ ամիս, գալ շաբաթ, գալ աշնան*:

Յօդերու գործածութիւնը

Յօդ չեն առներ.

- *Աստուած* բառը:

- Յատուկ անուններու ուղղական հոլովը. *Ներոն* զՀռոմը այրեց. *Աթէնք* իմաստութեան մայրաքաղաք է:

- Հայցական հոլովը «լուսագոյն է առանց յօդի գնախդրի գործածել», *զՅովսէփ* իր եղբարքը վաճառեցին, բայց կ'ըստի նաեւ՝ *Վարազդատ* մէկ ցատկելով *Եփրատ* անցաւ:

- Սեռական ու տրական հոլովները երբեմն յօդ կ'առնեն, երբեմն ոչ. *Արտաշէսի* զօրքը, *Ափրիկէի* անապատները, *Դաւթին* կամ *Դաւթայ* անյիշատարութիւնը:

- Բացառականը սովորաբար յօդով կը գործածուի. Արիստոյն *Դաւթէն* ապստամբեցաւ. իսրայէլացիք *Յորդանանէն* անցան:

- Գործիական հոլովը երբեք յօդ չ'առնէր:

Յօդ չառնող բառերը յօդ կ'առնեն, երբ յատկացուցիչ կամ անական մը ունին. իսրայէլի *Աստուածը*, այն *Աստուածը*, որ կը պաշտէի, Պետրոսի քարոզած *Քրիստոսը*:

Գոյականի յօդը անականի վրայ կը դրուի՝ *Մեծն* Աղեքսանդր, *գեղեցիկն* Արա, *Ագապն* Մասիս:

Յատուկ անունին յետադաս վերադիրը յօդը կ'առնէ, Յովսէփ *գեղեցիկը*, Աշոտ *երկաթը*, Լեւոն *չորրորդին* ժամանակները:

Ընտանեկան լեզուի մէջ յատուկ անունները միշտ յօդով կը գործածուին. *Պետրոսը* գնաց, *Միհրանին* տուի:

- *Եօթը, ութը, ինը, տասը* թուականներուն վրայ յօդ չի դրուիր, այլ իրենց բնական ը վերջատրութիւնը յօդի տեղ կ'անցնի. *վեցն* ու *եօթը հինգէն* անելի է, *ութը չորսին* կրկինն է: Աւելի աղէկ որոշելու համար կ'ըստի *եօթը հարը, ինը հոգին*:

- Ժամանակ ցոյց տուող անունները, թէև որոշեալ ըլլան, առանց յօդի կը մնան. *այս տարի, այս շաբաթ, այս օր, անցած օր, գալ տարի*:

- Երկու նոյնահոլով բառեր, երբ մէկ բառի տեղ կ'առնուին, միայն երկրորդը յօդ կ'առնէ. օր.՝ *աւելի պակասը* չեն հաշուեր, *երթալ գալս* դիտեր են:

Ն յօդը բաղաձայնով վերջաւորող բառի ծայրը կը դրուի, երբ յաջորդ բառը ըլլայ *երբ* եւ *ալ* կամ որեւէ ձայնաւորով սկսող բառ. օր.՝ *մայրն ալ կը հասնի. քարն ու փայտը կրեցինք, ամէնքս վարն էինք*:

Անորոշ յօդը միայն եզակի գոյականին համար է, բայց երբեմն յոգնակի գոյականին վրայ ալ կը դրուի. օր.՝ թռչնոց նման *բաներ մը* կը տեսնուէին, ամէն օր *ձայներ կոհներ մը* կը լսուէին:

Երբեմն ածականի վրայ ալ կը դրուի. օր.՝ ամէնուն աչքին *գարնանայի մը* կ'երեւար. երիտասարդը քսան *տարու մը* կար:

Քանի մը չափ ցոյց տուող ածականներ ալ յօդ կ'առնեն. *շար մը* ցուրտ ջատագովութիւններ.

Առանց յօդի կը դրուին.

- Գիրքի մը գլուխները, մասերուն անունները. *Չորրորդ գլուխ, Ա. մաս, Յտուջարան, Վրիպակներ* եւ այլն:

- Բանի մը մասերը կամ անոնց թուումը. օր.՝ Մարդս *հոգիէ* եւ *մարմնէ* բաղադրեալ է. Հիւսիսային կիսագունդն երեք գլխաւոր ծով ունի՝ *Մտոուցեալ ծով, Արլանտեան ովկիանոս* եւ *Խաղաղական ովկիանոս*:

- «Առակաւոր եւ վճռական խօսքերու մէջ շատ բան առանց յօդի կը դրուի». օր.՝ *խրատ* եւ *յանդիմանութիւն իմաստը* կը համար, *տանջանք* եւ *պարիժ*՝ անմտի համար:

Թուական եւ մասնական անուանց գործածութիւնը

Մէկ թուականին սեռականը կ'ըլլայ *մէկու*, «եթէ շատին մէջէն հատ մը ցուցունեմ». օր.՝ *Վիշապներէն մէկուն մօրեցաւ*. բայց *մէկի* կ'ըլլայ, երբ *մէկ* թիւը նշանակէ. *ամսոյն մէկին հաշինիս կը տեսնենք*:

Բարդութիւններու մէջ միշտ՝ *մէկի. քսանումէկին, տասնումէկին:*

Մէկ թուականը որոշեալ յօդով կ'ըլլայ գոյական մասնական անուն. *մէկը պատասխան տուաւ. մէկերնիդ նաւ մտնէ, ու հասնի ետեւէն:*

Մը յօդով *մէկ* թուականը կը հոլովուի՝ *մէյ մը, մէկու մը, մէկէ մը, ուղղական չունի՝ առի մէյ մը, մէյ մ'ալ կ'ուզէի, փխկ.՝ մէկ մը:*

Մէկը կրնայ ածականով կամ բացայայտիչով օժտուիլ՝ *միասնիտ մէկն էր. սրամիտ մէկու մը կը նմանի. հաւատարիմ մէկէ մը լսեցի:*

Քանի մը տեղ *մը* յօդը կը ջնջուի. *օր առաջ, ամիս ու կէս, կանգուն ու կէս, մարդ մարդու օգնական է, փխկ.՝ օր մը առաջ, ամիս մը ու կէս:*

Մէյ մէկ կը հասկցուի *խրաքանչիւրը, ամէն մէկը. օր.՝ ապրոնք մէյ մէկ գազան են:*

Թուականներու ը-ը ն-ի կը վերածուի ձայնաւորէ առաջ. *եօթն անգամ, ինն ու կէս, բացարձակ թուականներուն վրայ ն ստացականը անոնց «բոլորը մէկանց» նշանակութիւնը կու տայ. երկուքն ալ, հինգերնիդ ալ, չորսէն ալ:*

Բացասական բայերուն քով կը գործածուին *մէկը, մարդ, բան, փոխանակ՝ եւ ոչ մէկը, ոչ ոք, եւ ոչ բան մը, ոչինչ* մասնական անուններով հաստատական բայ դնելու. *մէկը չիմացաւ, բան չկրցաւ խօսիլ, մարդ չի տեսաւ, անիլի ընտիր է՝ ոչ ոք իմացաւ եւ ոչ մէկն իմացաւ:*

ՅՕԴՈՒԱԾ Բ.

ԴԵՐԱՆՈՒԱՆՑ ԴԵՐԱՆՈՒՆԱԿԱՆ ՅՕԴԵՐՈՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ Դերանուններ. (123-127)

- *Ինք (ինք՝ իւր, իրեն, իրաւ, իրմով)* դերանունը խօսքի գլխատր անձը կը ցուցունէ, իսկ *ան (ան՝ զայն, անոր, անկէ, անով)*՝ երկրորդական անձ մը. օր.՝ տեսաւ *իւր* Դոմէտ եղբայրն ու անոր որդիքը. դատախազները *անոնց* քանի մը խօսքէն գուշակեցին թէ *իրենք* վտանգի մէջ են:

Յարաբերական խօսք մը ունի երկու բայ, ուստի երկու նախադասութիւն կ'ունենայ. յարաբերական դերանունը առաջին նախադասութեան մէկ գոյականը կամ դերանունը կը յարաբերէ, յարաբերող բառը կը կոչուի յարաբերեալ: Յարաբերական դերանունը յարաբերեալէն յետադաս է. օր.՝ ***մեղունս միջինը որ չնչին անասիկներ են աշխատասիրութեան օրինակ եղած են. հօրն որ հովիւ չունի գայլերու ճարակ կ'ըլլայ:***

Յարաբերական դերանունը միշտ իր բայէն կամ խնդիրէն նախադաս է. ***կաղնի մ'որուն սպերն անթիւ թոչնոցն դադար եղած է:***

Յարաբերական անուան եզակին՝ ուղղական եւ հայցական հոլովներուն մէջ շատ վայելուչ կերպով յոգնակիի տեղ կը գործածուի. ***վշտերն ու դառնութիւններն որ մինչեւ գերեզման մարդու կ'ընկերանան..., այն տղեղ կապիկներն որ տեսար..., փխկ.՝ որոնք, գորոնք*** ձեւերուն:

Երբ «յարաբերեալը գորութեամբ դրուած է»՝ միշտ կը գործածուի ***որ*** շաղկապով, եզակիի մէջ նախընթաց ն յօդ առնելով՝ ***որն որ, որուն որ***, իսկ յոգնակին առանց յօդի՝ ***որոնք որ, որոնց որ***. օր.՝ ***ընտրէ ա՛ն, որը որ կամքդ կ'ախորժէ:*** Կ'ըսուի ***ով որ***, փոխանակ ըսելու ***այն մարդն որ, որ մարդն որ, որոնք որ:*** Կ'ըսուի ***ինչ որ, փոխանակ՝այն բանն որ, որ բանն որ:***

Խուսափիլ *որ անոր, որ անոնցմէ* տաճկերէն ձեւերէն, փոխանակ՝ *որուն, որոնցմէ* ըսելու: Որ դերանունին եզակի ուղղականն ու հայցականը ստացական յօդով կը նշանակէ՝ «մէկը... մէկը», «ոմանք... ոմանք». օր.՝ *արտորնօք հեծան փախան՝ որը աջ որը ձախ. որը շար է կ'ըսէր որը քիչ*: Ասոր հոլովուածը *մէկ* բառով կ'ըլլայ՝ *մէկէն չորս կ'անուս, մէկէն քառասուն*:

Յարաբերեալը միշտ գոյական անուն մըն է կամ դերանուն մը, բայց երբեմն յարաբերականը ամբողջ խօսք մը կ'արտայայտէ. օր.՝ *եկան ակերեցին մեզի թէ մօրեցանք հայրենեաց, որով վշտերնիս մոռցանք*:

Դերանունական յօդեր

Դերանունական կամ դիմորոշ յօդերը երեք կերպ կը գործածուին.

ա.- անձնական դերանունին տեղ

բ.- ցուցական դերանունին տեղ

գ.- ստացական դերանունին տեղ

Ս, դ, ն յօդերը կ'աւելնան անուններուն վրայ դիմորոշի իմաստ տալով անոնց. *ես գորապերս, լքեալ զինուորքդ, կոչականին վրայ՝ Արարի՛չդ եւ փրկիչ, քա՛ջդ եւ սէզ Տրդար*. կ'աւելնան գոյականին վրայ՝ անոնց տալով ցուցական իմաստ. օր.՝ *օրինակներդ բաւական են զքեզ հաւանեցնելու, կեանքս անցաւոր է, աշխարհիս մեծութիւն պարտանք մըն է, նոյնպէս՝ այսօրուան օրս, ամնոյս վերջերը, շարթուս մէջ*:

Մարդ բառի եզակիին հետ ս յօդը ունի յատուկ երանգ՝ *մարդուս սիրտը խոր ծով մըն է. մարդս տկար է*:

Ստացական յօդերը սովորութիւն եղած է յատկացեալին վրայ դնել. *ձեռքի գաւազանս, փոխ.՝ ձեռքիս գաւազանը, երթալու արենդ, փոխ.՝ երթալուդ արենը*:

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ.
ԲԱՅԵՐՈՒ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ
Բայերու սեռը (127-131)

Կրատրական բայը յաճախ չէզոքի տեղ կը գործածուի. *մարդուն բնատրութիւնը բոլորովին փոխուած է. այդպէս են նաեւ՝ լուսցուիլ, սրբուիլ եւ այլ բայեր. կրատրականը կը գործածուի նաեւ փոխադարձ գործողութիւն ցոյց տալու համար. երկու բանակներն իրարու զարնուեցան. առաջին տեսնուելնուս մէկը զմէկ չճանչցանք:*

Միադիմի կամ դիմագուրկ բայերը կը գործածուին.

ա.- Դիմաւոր ստորադասական բայով. *հարկ է որ երթամ, ամօթ է որ հեթանոս մարդիկ քան զմեզ անելի առաքինի ըլլան:*

բ.- Աներեւոյթ դերբայով՝ *հարկ է ինծի երթալ Հոռմ ալ տեսնել. ամօթ է Աթէնք երթալ եւ պարսապ եր դառնալ. ի զոր է խօսիլ ուր մերիկ ընող չի կայ:*

Բայերուն եղանակներն ու ժամանակները

Սահմանական ներկայ ժամանակը «որոշուած է հիմական անոր գործողութիւնը կամ սովորութիւնը եւ կամ իրին բնութիւնը յայտնելու». *տղաք կը խաղան, ծառերը զարնան կը ծաղկին:*

Սահմանական անկատարը քաղաքավարական երանգով կը գործածուի ներկայի տեղ. *կը ինդրէի որ անյապաղ հասնիս. եւ այդ կարծիքը չէի դատարարտեր:*

Թէական կամ պայմանական խօսքերու մէջ առաջին նախադասութիւնը երբեմն սահմանական, երբեմն ստորադասական բայ կ'առնէ, իսկ երկրորդը՝ սահմանական. *եթէ կը լսէիք, հապա ինչո՞ւ չէիք պատասխաներ. եթէ հոս մնաս, դուն ալ կը տեսնես:*

Եթէ երկրորդ նախադասութիւնը հարցական է՝ բայը ստորադասական կը դրուի. *Եթէ անակնկալ բան չէր, ինչո՞ւ զարմանայի:*

Եթէ, երբ, մինչեւ որ, քանի որ, բաւական որ, միայն թէ, իբր թէ բառերէն ետքը ստորադասական եղանակ կու գայ. *եթէ*

այսպէս մէկը զմէկ խաճապէք՝ րեսէք չըլլայ թէ օր մ'ալ իրարմէ ստրակիք:

Պարզ ստորադասական ժամանակ մը բաւական կ'ըլլայ երբեմն թեական նախադասութիւն մը կազմելու՝ առանց *եթէ, երբ, նէ* անելցնելու. *մեռնելիքս գիտնամ՝ զքեզ չեմ լքաներ:*

Տաճկական ոճ է ստորադասական ներկայի տեղ սահմ. յարակատար գործածել կրկնութեամբ. *ծանօթ եղեր է, օրար եղեր է, անխորի կը մննէ կը րեսնուի. րեսեր է չէ րեսած՝ հոգ չէ, փոխ. րեսնէ թէ չրեսնէ, հոգ չէ:*

Անցեալ անկատարի փոխարէն ներկայ ժամանակ. *խնդրեցի որ իրենք քիչ մը հեռանան. ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ որ իրենք քիչ մը հեռանային*, բայց ասիկա սովորութիւն է:

Ստորադասական կը գործածուի հրամայականին Ա. եւ Գ. դէմքերուն տեղ, քանի որ հրամայականը միայն Բ. դէմք ունի. *ելլեմ րեսնեմ ո՞ր են. Չիւնիկն երթայ իմացնէ մեր գալուտը:*

Ստորադասական անկատարը կը գործածուի իբրև հրամայական անցած ժամանակի համար, քանի որ հրամայականը միայն ներկայ ժամանակ ունի. *երթային րեսնէին. թող շաղկապը «այս դէպքիս մէջ կ'անելցուի»:* Ստորադասականով ձեռացած արգելականը մի՛ չ'առնէր. *չերթա՛ւ, չերթայի՛ր, թող չերթա՛ւ:*

Բուն արգելական բայերուն վրայ *մի* չի դրուիր, այլ պարզապէս՝ *ոչ. Ո՛չ գացէք ոչ ալ գիտցէք:*

Միեւնոյն դէմքով ու թիով բայերէն միայն առաջինը չ կամ մի կ'առնէ. *չեմ երթար րեսներ. Մի՛ խաճնէք կծու խօսքերով ու թունասորէք, այդպէս նաեւ չերթաս րեսնես, չիյնաս մարիս, չըլլայ թէ երթաս:*

Տաճկական ոճ է բային հաստատականն ու բացասականը քով քով բերել. *ըրաւ չըրաւ յաջողցուց. լսեց չլսեց փախաւ. անելի հայերէն է՝ լսեց թէ չէ փախաւ. հազի թէ լսած՝ պոռաց:*

Իրարու յաջորդող բաղադրեալ ժամանակներու էական բայը եւ ապառնիի *պիտի* բառը չեն կրկնուիր՝ *պիտի լսեն ու տական. շար բան խօսած էր ու շար սպաննացած կամ շար բան խօսած եւ շար սպաննացած էր:*

ՅՕԴՈՒԱԾ Գ.

ԴԵՐԲԱՅՆԵՐՈՒ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹԻՒՆԸ

Անուն-բայի (էջ 131-146)

ա.- Աներեւոյթի անուն-բային հասարակօրէն անորոշ առանց յօդի է, բայց սովորաբար յօդով կամ հոլովուած գործածութիւններ ալ ունի. *լուսնոյ վրայ ջուր գարնուիլը շարքերկրայական է. ծովը սաստիկ հով փչելէն կ'ուռէր* (փխկ.՝ հովին փչելէն), *զանգակ զարնելէն յառաջ* (փխկ.՝ *զանգակին զարնուելէն առաջ*):

Միւս դերբայները գրեթէ նոյն կերպով նախընթաց անուն-բայի կ'առնեն. *բերնէն կրակ թափուող մոլեգին վիշապը. արքերը ջուր կոխած մեծարունը*:

Խնդիր

Ած անցեալը եւ լու ապառնին իբրեւ ածական կը գործածուին. *յոզնած մարդ, խմելու ջուր*. կրնան նաեւ խնդիր-սեռի հայցական հոլով առնել, քանի որ ներգործական են. *թոյնս առած մարդ մը, ծեծ կերած տղայ մը, գուլպայ բանելու դերձան*:

Դերբայները համառօտ խօսուածք մը կը կազմեն, թեական կամ մանաւանդ յարաբերական նախադասութեան մը տեղ. *եկող մարդիկ՝ մարդիկ որ կու գան, եկած մարդիկ՝ մարդիկ որ եկան* կամ *եկած են, գալու մարդիկ՝ մարդիկ որ պիտի գան* կամ *պիտի գային*: Դերբայները որ յարաբերական դերանունով եւ *թէ որ, որպէսզի* շաղկապներով դիմաւոր բայի կը վերածուին:

Յարաբերական դերանունին յարաբերեալը միշտ յետադաս է, բայց նախադաս կ'ըլլայ, երբ դերբայով ամփոփուի.

Ուղղական. *տերեւները* թափուող ծառ մը - ծառ մը *որուն տերեւները* կը թափին:

Հայցական. *նսրերը կտրած* ձիթենիդ - ձիթենին *որուն նսրերը* կտրեցիր:

Սեռական. *տանը* մէջէն կրակ ելած դրացին - դրացին *որուն տանը* մէջէն կրակ ելաւ:

Տրական. *ախարհն* դարման չըլլալու հիւանդ - հիւանդ *որուն* *ախարհն* դարման չ'ըլլար:

Բացառական. *մէջէն* դրամ վերցուած արկղ - արկղ *որուն* *մէջէն* դրամ վերցուած է:

Գործիական - *խօսքովը խարուած* նենգաւորդ - նենգաւորը *որուն խօսքով* խարուեցար:

Աննախդիր՝ *ձի* չէր մնացեր վրան հեծնելու - չէր մնացեր *ձի* *որուն* վրայ հեծնուէր:

* Այտընեան, հասկանալի է, որ չի գործածեր դերբայական դարձուածք, նախադասութեան կողմնակի անդամներ, ստորադաս նախադասութիւն, փոխակերպում եզրոյթները, սակայն հանգամանօրէն կը ներկայացնէ ստորադաս նախադասութեան տեսակները, անոնց փոխակերպումը դերբայական դարձուածքի եւ հակառակը, ցոյց տալով դերբայի հոլովական ձեւերու կիրառութիւնը, կողմնակի անդամները եւ անոնց կրած մասնակի փոփոխութիւնները, ինչպէս կողմնակի ենթակային սեռական հոլովով ներկայանալը եւ այլն:

ՅՕԴՈՒԱԾ Ե.

ԱՆՓՈՓՈՒՄ ՄԱՍԱՆՑ-ԲԱՆԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Մակբայ (էջ 146-154)

Ոչ մակբայը աշխարհաբարի մէջ բայի ժխտականի կազմութեան մէջ դեր չունի. ունի հետեւեալ գործածութիւնները.

Իբրեւ պատասխանական բառ ամբողջ նախադասութիւն մը կը ձեւացնէ.

- *Խոսարունդ կարարեցիր:*

- *Ո՛չ:*

Որեւէ խօսքի մասի հետ կը կրկնուի. *ոչ ես եւ ոչ դուք համբերեցիք. ոչ հոս, ոչ ուրիշ տեղ:*

Կրկնուող *ոչ* մակբային բայը հաստատական կը դրուի. *ոչ երեկ կրցայ կարդալ եւ ոչ այսօր*, բայց միշտ բացասական կը մնայ եթէ ոչ-երէն առաջ է. *չունիմ ոչ բարեկամ եւ ոչ թշնամի*:

Առաջին նախադասութեան մէջ բացասական բայ է, իսկ երկրորդին մէջ՝ *ոչ* մակբայով. *այսօր չեն հասնիր՝ եւ ոչ դեռ վաղը*, նոյնպէս է արգելականը՝ *մի՛ լսեր, եւ ոչ խօսէ հետքը*:

Կը դրուի անուններուն սկիզբը հակառակ նշանակութիւն տալու համար. *ազգային եւ ոչ-ազգային սովորութիւններ*. *աղ-քապ, բայց ոչ-կարօք մէկը*:

Տեղական մակբայներէն՝ *ուր, հոս, հոն* եւ այլն *լրեղ* բառին վրայ կը դրուին իբրեւ ածական. *հոս լրեղս, հոն լրեղ, ուր լրեղ, փոխանակ՝ այս լրեղ, այն լրեղ*:

Ուր, ուստի, երբ մակբայները իբրեւ յարաբերական կը գործածուին:

Նախադրութիւն

Մինչեւ (ինչուան) եւ *դէպի* նախադրութիւններու խնդիրը, եթէ դերանուն է, տրական հոլովով կը դրուի, իսկ եթէ գոյական անուն կամ աներեւոյթ է՝ կը դրուի աննախդիր տրականով՝ հայցական ձեւով:

Մինչեւ եւ *դէպի* նախադրութիւնները կրնան մակբայ խնդիր ալ առնել. *մինչեւ ո՛ր պիտի ձգտին ձեր նենգաւոր ծուղակները. դէպի ո՛ր է մեր ճամբան. մինչեւ ե՛րբ համբերեմ, դէպի ներս արշաւեցին*:

Մինչեւ նախադրութիւնը դիմաւոր բայէ առաջ շաղկապ է, եւ կը նշանակէ՝ *այնչափ որ, այնպէս որ*. օր.՝ *օրերով անզգայ մնաց մինչեւ շարերը կը մտածէին թէ փանին թաղէն*:

Գոյականէ կամ տեղական մակբայէ կազմուած նախադրութիւնները՝ սեռական խնդիր մը կ'ուզեն. երբ սեռական խնդիրը որոշեալ յօդ ունի կամ դերանուն է՝ նախադրութիւն ալ յօդ կ'առնէ. *վկայի առջեւ՝ վկային առջեւը*, բայց կրնայ եւ չառնել՝ *ծառին փակ, մեր վրայ, ձեր առջեւ*: «Ընտիր գրուածոց մէջ» յաճախ անյօդ է:

Շաղկապ

Ոչ, թե՛, կամ, եւ շաղկապները կրնան կրկնութեամբ գործածուիլ. թե՛ վիշտ, թե՛ նեղութիւն, թե՛ վայելք, թե՛ ուրախութիւն ախարատր սիրտը կ'այլայլեն:

Եւ, ու շաղկապները նոյնանիշ են եւ նախադաս՝ թե՛ բառ բառի հետ, թե՛ խօսք խօսքի հետ կապելու ատեն:

Զգուշանալու է ձայնատրներէ ետք եւ առաջ ու շաղկապը գործածելէ. խմելու ու ուրելու համար. այսպիսի պարագաներուն գործածել եւ-ը:

Եւ շաղկապը բայց եւ, այլ եւ շաղկապներէն միշտ յետադաս է. օր.՝ բայց եւ ինքն ալ վրանագի մէջ էր. ոչ նախարարները միայն, այլեւ նոյն իսկ թագաւորները:

Կրկնուած շաղկապներու վերջինին վրայ եւ մըն ալ կ'անելցուի. օր.՝ կամ մ'իրաւացի խօսելու է եւ կամ ի սպառ լռելու. թե՛ տեսած կ'ըլլաս եւ թե՛ խօսած. ոչ ես եւ ոչ դուք:

Եւ շաղկապը կրկնութեամբ կը գործածուի գրաբար ձեռով, փոխանակ թե-ի. է՛ւ տեսանք է՛ւ սրացանք, այսինքն՝ թե՛ տեսանք, թե՛ սրացանք:

Ու շաղկապը բառ բառի հետ կը կապէ՝ հոն ուր նախընթաց եւ մը խօսք խօսքի հետ կապած է. կը հասնի տխուր ձմեռ մը եւ լեռ ու ձոր սգոյ զգեստով կը ծածկուի:

Ու շաղկապը միեւնոյն բայի կրկնութեան կը ծառայէ. խմեց ու խմեց, թողէք՝ խօսի ու խօսի:

Թէ եւ որ շաղկապները նոյնանիշ են շատ անգամ՝ ըսաւ թէ պատրաստ է - ըսաւ որ պատրաստ է:

Կամ, գուցէ, հագիւ, այսինքն բառերէն ետք՝ իբրեւ զարդ կ'անելցուի թէ շաղկապը. գուցէ թէ յոյսերնիս ի դերեւ ելլէ:

Որ միջանկեալ շաղկապը եթէ շաղկապի եւ երբ մակրայի նշանակութիւնները ունի. ծառն որ ծուռ բուսնի, հոգչէ, կ'ուղղուի. սա որ եղաւ՝ ամէնքը ներս դիմեցին:

Որ շաղկապը կը գործածուի հարցական կամ բացասական նախադասութեան մը յաջորդ խօսքին հետ պատշաճութիւնը կամ կարելիութիւնը ցուցունելու համար. զինեալ չեն որ վախնամ. ձմեռ է որ մսիս:

Այսպիսի տեղեր *որ* շաղկապն ու յարաբերականը կրնան շփոթուիլ.

Շաղկապ է.- *մարդ չկայ որ գետրինները մշակուին.*

Դերանուն է. *մարդ չկայ որ գետրինները մշակէ:*

Որ շաղկապը կրնայ փոխարինել *երբ, ուր, վասնզի* բառերը:

Որ շաղկապը կրնայ հարցական բառին վրայ աւելցուիլ. *ինչ որ ինդրեցիր չզլացունեցաւ. ով որ լսեց սարսափեցաւ. երբ որ գան պատրաստ կը գորնեն. ինչպէս որ գուշակած էր նոյնպէս ալ կատարուեցաւ. այդպէս նաեւ՝ որն որ կ'ուզես, որը որ կը բաղձաս, ինչու որ (վասնզի):*

Որ շաղկապէն առաջ շատ անգամ էական բայը կը զեղջուի. *ամօթ որ յանկարծ կանգ առիր. մեղք որ յառաջուց չհետացանք վրանգէն. իրաւ որ չէի լսած. աղէկ որ դու ալ եկար:*

Ալ յետադաս շաղկապը կրկնութեամբ ալ կը գործածուի՝ *որեսայ ալ, առի ալ:*

ՅՕԴՈՒԱԾ Զ.

ԲԱՌԵՐՈՒ ԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆԸ (154-157)

Գոյականի կրկնութիւնը յոգնակի գոյականի քով իբրեւ մակբայ. սուրիացիք *ազգ ազգ* են. *հայր հայր* փրցուց, *թերթ թերթ* կարդալ, *դաս դաս* բաժնել:

Գոյականի կրկնութիւնը յոգնակի գոյականի քով իբրեւ ածական. *տեսակ տեսակ* բոյսեր, *կարգ կարգ* աթոռներ, *շարք շարք* մարզրիտներ, *փունջ փունջ* ծաղկունք, *գունդ գունդ* գորքեր:

Կրկնաւոր գոյական մը կրնայ նաեւ եզակի գոյականի վրայ դրուիլ իբրեւ ածական, կամ իբրեւ ուղղական խնդիր-բնութեան. օր.՝ ծերունիին ճակատը *ծալք ծալք*, եւ *ալիք ալիք* եղած էր ձինսափայլ մօրուքը. *թել թել* ելեր կախուեր է:

- **Ածականի** կրկնութիւնը յոգնակի գոյականի վրայ. *ծանր ծանր* խօսքեր, *սուր սուր* փուշեր, *մեծ մեծ* ալիքներ, *կլոր կլոր* հատիկներ:

Շատ անգամ ածական մը կրկնուելով խնդիր-բնութեան կ'ըլլայ բային քով. *պաղ պաղ* խմեց ու գովացաւ. *տաք տաք* բերնէն վար լցուցին:

Բայի կրկնութիւն. *կը նային կը նային* ու չեն կրնար բան տեսնել. *քայլեր քայլեր* հասեր է, *ժողուեր ժողուեր* տունն է կրեր. *սորվիլ սորվիլ* եւ երբեք չգիտնալ:

Մակբայի կրկնութիւն. մակբայ մը կրկնուելով իր նշանակութիւնը կը սաստկացնէ. *հազի հազի* կղզոյն եզերքը կը նշմարուէին. *երթեմն երթեմն* լուծութիւնը կ'ընդհատէր:

* Վերի բոլոր կրկնաւորները հիմա գծիկով կը դրուին՝ *թերթ-թերթ*, բացի բայերէն:

Հազի հազի կրկնաւորը հիմա եղած է *հազի հազ*:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՁԵԻԵՐ (157-165)

Քերականական ձեռնարկով «հասարակօրէն» սովորական ջեղողները կ'իմացուին. չորս տեսակ են՝ *շրջումն, գեղջումն, անլադրութիւն, բակառութիւն*:

Շրջումն կամ *շրջան* կամ *յեղաշրջութիւն* կ'ըսուի «այն քերականական ձեռք որ խօսքին՝ սովորական կարգէն խտտորած շարք մը կու տայ». *տեսայ ես զքեզ այսօր, փխկ.՝ Ես այսօր զքեզ տեսայ*:

Պարզ նախադասութիւնը *անուն-բայի, խնդիր, բայ* յաջորդականութիւնը ունի. խնդիր-սեռի եւ խնդիր-բնութեան իրարու նախադաս կամ յետադաս կ'ըլլան. խնդիր- սեռին, եթէ անորոշ է, խնդիր-բնութենէն ետքը կը դրուի. *հիւրերուն տեղ պարարաստեցէք*:

Այտընեան կու տայ շրջասացութեան բազմաթիւ օրինակներ, բայց կ'առանձնացնէ քանի մը հատը միայն, այսպէս.

- Ուրիշի ուղղակի խօսքէն ետք պատմողի խօսքին մէջ բայը կը նախորդէ անուն-բայիին.- *Ամենայն ինչ ընդունայն է, ըսաւ իմաստունը*:

- Բաղադրեալ ժամանակներուն էական բայը շատ անգամ նախադաս կ'ըլլայ. *գող էր իջեր դաշտերուն. շար էր վշտացեր. ներս էի մտեր*:

- Անուն-բային ու խնդիրը իրենց բայէն, յատկացուցիչը յատկացեալէն կը հեռանան *որ* յարաբերականով. *այն ոստախիտ ծառերուն, որ այնպէս գեղեցիկ հովանի կ'ըլլային, ոչ մէկ ճիւղը տերեւիկ մ'ունի*:

- Ժխտական կամ արգելական բայերուն ժխտական մասը կը բաժնուի բուն բայէն. *չեմ երբեք տեսած այսպիսի մէկը, չեմ ալ ճանչնար. մի՛ շար խօսիք. մի՛ իսկոյն ներս յարձակիք*:

* Վերջին պարագան խորթ է արդի արեւմտահայերէնի համար. միայն *ալ* շաղկապի միջադրութիւնը կը մնայ՝ *չեմ ալ ճանչնար*:

Զեղչումը խօսքին էական մեկ տարրին դուրս դրուիլն է. զեղչուող տարրը «զօրութեամբ կամ լռելեան կ'իմացուի»:
Զեղչման օրինակները կը տրուին խօսքի մասերու համաձայն:

Գոյական անուն զեղչեալ. *Քանիները մարդկան լծոյն պարանոցնին կը խոնարհեցնեն այլ ոչ Աստուծոյ (ոչ Աստուծոյ լծոյն):*

Մասնական անուն զեղչեալ. *Կան որ կը փրփումին՝ կան որ կ'ուրախանան (ոմանք որոնք կամ ոմանք որ):*

Էական բայ զեղչեալ. *դուն քուն, բախող արթուն* (դուն քուն եւ, բախող արթուն է):

Ամբողջ դիմաւոր բայ զեղչեալ. երբեմն կանուխ կը հասնին, *երբեմն՝ ուշ* (երբեմն ուշ կը հասնին):

Բացասական բայերուն միայն էական բայը եւ *մի* արգելականը ամբողջ խօսքի տեղ կը բռնեն՝ *Կը բաղձան հեղու գալ: -Չեմ* (չեմ բաղձար): *Պատմեմ ձեզի մեր արկածները: -Մի՛* (մի՛ պատմեր):

Դերբայ զեղչեալ. *Կրնա՞ք խմել: -Կրնանք* (կրնանք խմել):

Նախադրութիւն զեղչեալ. Դատաւորներո՞ւս դէմ բողոքեմ, թէ *փաստաբաններու* (փաստաբաններուս դէմ):

Սովորաբար կը զեղչուին *թէ, որ, կամ* շաղկապները՝ *կարծեմ ոչ որ իմացաւ* (կարծեմ թէ):

Աւելադրութիւնը «խօսքին էական մասերուն վրայ ավելորդ մաս մը ավելցնելն է»: Աւելադրութիւնը խօսքին «միանգամայն ոյժ եւ զարդ կ'ավելցնէ»:

Այտրնեան ավելադրութիւնները կը բաժնէ քանի մը խումբի ու կու տայ օրինակներ. այսպէս.

Միեւնոյն բառի կրկնութիւն. *Ինչ կրցան ինծի չարասիրտներն ընել՝ ինծի որ ամէնէն փկարն էի. չեմ, չեմ* ցաւիր բախարիս կորստեանը:

Որոշիչ բայի յաւելուած. *այնպիսի բարերարի մը այնչափ աստերախո գործուիլ՝ այդ անհնար է ինծի:*

Նոյնանշան կան նմանաձայն բառեր քովէ քով բերել. *գող ասագակ մէկը. անօթի ծարաւ սպասել. փունս փեղս թողուցի. լոկի մնջիկ նստեր է. սուր ու մուր լուրեր:*

Բակառութիւնը քերականական երկու ձեւերու անհամաձայնութիւն մըն է, բայց որ, ըստ Այտընեանի՝ «խօսողին մտքին համեմատ համաձայնութիւն մ'ունի»:

Բակառութիւն կ'ըլլայ երեք պարագաներու՝ հոլովի, թիւի եւ բայական դէմքի:

Հոլովական բակառութեան օրինակ. *Գուրն որ փորեց բացաւ, ինքն իյնայ մէջը*: Մէկ հոլովի փոխարէն ուրիշ հոլով. *փխկ. գրին մէջը. թզենայ ծառ. փխկ.՝ բացայայտիչը անփոփոխ բերելու՝ թզենի ծառ*:

Թիւի բակառութեան մէջ եզակին ու յոգնակին կը փոխարինեն զիրար. *Մանասէի ձեռքը ոտքը կապեցին. փխկ.՝ ձեռքերն ու ոտքերը կապեցին*:

Դէմքի բակառութիւնը կ'ըլլայ դերանուններու եւ բայերու միջեւ. *ըսաւ թէ դուրս պիտի ելլեմ. փխկ.՝ պիտի ելլէ*:

Անի Ֆիշենկճեան (Ֆչնկջեան)

Տասնապետեան Եղուարդ, «Քերականութիւն», Անթիլիաս, 1990, րպ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան հրատարակութիւն, Գէորգ Մելիքիւնեցի գրական մրցանակ, թիւ 25, 261 էջ:

Տասնապետեանի գիրքը, որ կը կոչուի «Քերականութիւն», սովորական դասագիրք չէ: Ան կը բաղկանայ 261 էջէ: Ունի յառաջաբան, ներածական, երկու գլխաւոր մասեր՝ «Խօսքին բաղադրիչ տարրերը» եւ «Քերականական կարգեր»:

Գիրքի յառաջաբանը գրած է Տոքթ. Արմենակ Եղիայեան: Եղիայեան յառաջաբան խօսքով թուղթին կը յանձնէ իր տպատրութիւններն ու մտածումները: Գործնականէ աւելի տեսական բնոյթ կը կրէ այս աշխատութիւնը: Այդ՝ փորձառութեան, երկարամեայ դասաւանդման, պրպտումներու եւ խորհրդածութեանց արգասիքն է, ինչպէս կը գրէ Եղիայեան, ուր Տասնապետեան համառօտ ակնարկով կ'անդրադառնայ «ընդհանուր հայերէնի ու մասնաւորաբար արեւմտահայերէնի կառոյցին առնչուող հիմնական սկզբունքներուն»:

Այս աշխատութիւնը դարաններու, յօդուածներուն մէջ եւ Տասնապետեանի ուսանողութեան սեւագիրներուն համադրումն է, որոնց շնորհիւ մենք մեր առջեւ կ'ունենանք հայոց լեզուին առնչուող շարք մը հարցերու պատասխաններ, լուսաբանութիւն եւ գիտականօրէն բացատրուած օրէնքներ:

Ներածական բաժինով Տասնապետեան խօսքի կազմութեան, բաղադրիչ տարրերուն կամ քերականական տեսակներուն (Մասունք բանի), բառերու քերականական կարգերուն (ձեւաբանութիւն), բառերուն քերականական պաշտօններուն եւ յարաբերութեանց մասին կ'անդրադառնայ (շարահիւսութիւն):

Տասնապետեանի համաձայն լեզուի ուսուցումը երկու ճիւղ ունի: Առաջինը անոր նիւթական կալուածը՝ բառակազմութիւն, հնչիւններու առանձնայատկութիւն, բառերու թերմումներուն

նիթական ձեերը եայյն: Իսկ երկրորդը՝ լեզուի իմացական կալուածը «վերը յիշուած բաժիններով»: Տասնապետեանի համար «քերականութիւնը ուսում է, որ իր մէջ կ'ընդգրկէ լեզուին բովանդակ իմացական կալուածը» իր երեք բաժիններով: Ան կը շեշտէ, որ լեզուաբաններն ու քերականագէտները տարակարծիք են **Քերականութիւն** սահմանումին շուրջ: Ոմանց համար «լեզուական բոլոր երեւոյթներու վրայ տարածուող» ուսում է, այլոց համար «տարողութիւնը կը սահմանափակուի ձեաքանութեամբ», իսկ ուրիշներուն համար ալ «շարահիստութիւնն իսկ է՝ ներառեալ ձեաքանութիւնը» (էջ 9): Իր տեսակէտը օրինակներով պարզելէ ետք, կ'եզրակացնէ, որ «Քերականութիւնը բառերը իրարմէ կը զատորոշէ նայելով անոնց տարբեր առանձնայատկութիւններուն, եւ տեսակներու բաժնելով կը դասակարգէ զանոնք՝ համաձայն այս վերջիններուն հասարակաց առանձնայատկութիւններուն»: Կը նշէ, որ այսպիսով մենք կ'ունենանք՝ անուններու, բայերու, մակդիրներու դասեր եայյն:

Տասնապետեան հետեւեալ պատկերացումով կը ներկայացնէ Խօսքի բաղադրիչ տարրերը:

<p align="center">Խօսքի բաղադրիչ տարրերը կամ Բառերուն քերականական տեսակները</p>			
Ա.-	Հիմնական տեսակներ	1. Անուն-դերանուն 2. Բայ	Փոփոխական
Բ.-	Մակդիրներ	1.Մականուններ *(անունի մակդիր) - (ածականի փոխարէն) 2. Մակբայներ	

Գ.-	Կապակցական տեսակներ	1. Առընթերադիր 2. Շաղկապ	Անփոփոխ
Դ.-	Ուրոյն տեսակներ	1. Չայնարկութիւն 2. Եղանակաւորիչներ	

Տասնապետեան այս ցուցակով նպատակ ունի քերականական տեսակները զուգադրուած ներկայացնել «իրենց առանձնայատկութիւններուն, խնամութեան կամ նմանութեան» համաձայն եւ ոչ թէ հիմնովի անոնց ձեռի ներդաշնակութեան համար կատարուած կամայական դասակարգումին (էջ 17-19): Քերականագէտներու տարբեր կարծիքներուն եւ ըմբռնումներուն մասին կը խօսի եւ կու տայ իր հիմնաւորուած բացատրութիւնը այդ բոլորին վերաբերեալ:

Հետաքրքիր է *«Առընթերադիր»* բառի կապակցաբար իր մեկնաբանութիւնը: Տասնապետեան կ'ըսէ՝ խօսքի բաղադրիչ տարրերու քերականական այս տեսակը գրաբարի մէջ նախադաս է իր խնդրին եւ կը կոչուի «նախադրութիւն»: Այսինքն՝ նախադաս գործածութիւն ունի: Իսկ «աշխարհաբարի մէջ շարադասական դիրքին անհամապատասխանօրէն մնացած է նոյնը՝ «նախադրութիւն», մինչ, Տասնապետեան կ'ըսէ, եզրերուն շրջումը պիտի պահանջէր «յետադրութիւն» անուանել:

«ԿԱՊ» խօսքի մասի կապակցաբար կ'ըսէ. «կապ է նաեւ շաղկապը. կապ են ստորոգչական վերադիրը ստորոգուող անունին վերադրող ձեական բայերը (ըլլալ, դառնալ, թուիլ, երեւիլ եայլն), որոնք կը կոչուին «կապ»ին հոմանիշ հանգոյց բառով (էջ 19): Եւ այս խնդիրին վերաբերեալ տարբերակումներ կատարելէ ետք, հաստատ կը մնայ կապ խօսքի մասը կոչել առընթերադիր, այսինքն՝ քովը դրուած:

Խօսք խորագիրը կրող բաժինով կ'անդրադառնայ խօսք հասկացութեան, համադրական խօսք, պարբերութիւն հասկացութիւններուն տալով անհրաժեշտ օրինակներ, որովհետեւ խօսքը «մտածումի լեզուական տարագն է, որ կրնայ ըլլալ

բանաւոր եւ գրաւոր» կ'ըսէ հայագէտը. եւ լեզուի մը քերականական կարգերը կը ծագին նոյն լեզուն խօսող ժողովուրդին իրերն ու երեւոյթները դիտելու կերպէն: Սակայն պէտք է նկատի ունենայ, որ ժողովուրդի մը աշխարհայեացքը մնայուն չէ միշտ, եւ փոփոխուող վիճակի հետ նաեւ կ'անհետանայ համապատասխան կարգը (էջ 12):

Ա. ՄԱՍ- ԽՕՍՔԻՆ ԲԱՂԱԳՐԻՉ ՏԱՐՐԵՐԸ

Խօսքի հիմնական տեսակներ կը համարէ՝ անունը (գոյակը)-դերանունը եւ բայը (եղելութիւնը): Անունը եւ բայը կ'անուանէ հիմնական տեսակները, որովհետեւ առաջինը կը համապատասխանէ արտաքին աշխարհի գոյակին, իսկ երկրորդը՝ եղելութեան, որոնցմով հիմը կը դրուի խօսքի շէնքին:

1.-Անուն (կամ գոյական) - Քերականական լեզուով կ'անուանուի առարկայ, ունին առարկայի գաղափար եւ իբրեւ այդպիսին կը նշէ այն բոլոր քերականական յատկանիշները, որոնք յատուկ են գոյականին: Կը խօսի նիւթական, վերացական, հասարակ, յատուկ եւ յատուկ անուններուն առնչուող գլխազիրի գործածութեան պարագաներու մասին՝ տալով համապատասխան օրինակներ:

Դերանունը «անունը փոխարինող»ն է: Բայց աւելցնելով կ'ըսէ, թէ միայն անունը չէ որ կը փոխարինէ, դերանունը, այլեւ մականունն ու մակբայը: Օրինակ՝ փոխան անունի **ան** դերանունը, փոխան մականունի՝ **այսպիսի** դերանունը (կը կոչէ մականունական դերանուններ կամ դերանունական մականուններ) եւ փոխան մակբայի՝ **այսպէս** դերանունը (մակբայական դերանուններ կամ դերանունական մակբայներ) եւայլն: Առաւել, մանրամասն կը պարզէ դերանունին ունեցած յատկանիշները եւ կը յանգի այն եզրակացութեան, որ դերանունը հանրարժէք տարր մըն է, որ իր նիւթական նշանակութիւնը կը ստանայ խօսքին մէջ իր փոխարինած եզրով (եզրոյթով): Փոխանուններ կ'անուանէ անունը փոխարինողները (մանաւանդ անձնական). եւ խօսքը մասնաւորելով փոխանուններուն, իբրեւ անունը փոխարինող դերանուններ կը նշէ, որ դերա-

նունները թիով հինգ են՝ անձնական, ստացական, ցուցական, անորոշ և յարաբերական: Համապատասխան օրինակներով ընդհանրություններ կը կատարե, կը խօսի իրաքանչիւր դերանունի առանձնայատկութեան մասին (թիւ, դէմք, հոլով եթէ ունի): Անձնական դերանունի երրորդ դէմքը ունի երկու ձեւ (անհիք): Տասնապետեան կ'առանձնացնէ անոնց գործածութիւնը հետեւեալ բացատրութեամբ. կը մէջբերեմ. «**Ինք** կը դրուի գլխաւոր խօսքի ենթակային անունին տեղ, իսկ **Ան** ուրիշի մը անունին տեղ». այսպէս՝ Տիգրանը կը պարծենար Արամին թէ ինք (Տիգրանը) լաւ նշանառու է, մինչդեռ ան (Արամը) հրացան բռնել անգամ չի գիտեր: Նոյն տարբերութեամբ կը գործածուին այս դերանունին հոլովական ձեւերը. կը նշէ հեղինակը:

Ստացական դերանուն ենթավերնագիրով՝ կը նշէ անոնց կազմութիւնը (անձնական դերանունին սեռական հոլովածեւերը ստանալով համապատասխան յօդ, որ կը կոչուի ստացական դիմորոշ յօդ՝ եզակիի մէջ, իսկ յոգնակիի մէջ անորոշ յօդ՝ ը-ն): Տասնապետեանի համաձայն ստացական դերանուններու կազմութեան օրինակով կը կազմուին դերանունէ դերանուններ. օրինակ՝ քու ձիդ տոհմիկ չէ, Զարեհինը արաբական ընտիր նժոյգ է. եւ այլ օրինակներ:

Ցուցական դերանուն ենթավերնագիրով՝ համակարգուած կը թուէ ցուցական դերանունները եւ անոնց գործածութիւնն ու առանձնայատկութիւնը: Կը նշէ ցուցական դերանուններուն բարբառային տեսակները եւ կ'առանձնացնէ **սա** դերանունը, որ յաճախադէպ գործածութիւն ունի գրական լեզուին մէջ: Կը թուէ ասի, ատի, անի- սուի, դուի, նուի- սուիկա, դուիկա, նուիկա բարբառային դերանունները, որոնց մէկ մասը (եթէ ոչ ամբողջութիւնը) արդի քերականութեան դասագիրքերուն էջերէն դուրս մնացած է, իսկ բանաւոր խօսքի մէջ ոչ բոլորը կը կիրառուին:

Անորոշ դերանունները օրինակներով կը թուէ, կը տարբերէ անորոշ դերանուններու եւ անորոշ մականուններու գործածութիւնը: Այստեղ հետաքրքիրը այն է, որ անորոշ դերանունի անունին տակ կը յիշատակէ հարցական, որոշեալ, ցուցական դերանուններէն մաս մը միատեղ (որեւէ, որեւիցէ, սոյն, ուրիշ,

ո՛վ, մեկը, ոմանք, ամենը եւ ամէն ոք, ամէն ինչ, ամէնուն) եւ անոնց դերանունական հոլովումը: Բաղադրեալ անորոշ դերանուն կը համարէ **Ո՛ր** կցորդով կազմուած դերանունները (ո՛վ որ, ո՛րը որ, ի՛նչ որ), որոնք յարաբերական դերանունի զօրութիւն ունին կ'ըսէ ան: **Ո՛չ** կցորդով (ոչ մեկը, ոչ ոք, ոչինչ) ձեւաւորուած ժխտական դերանուններուն բայերը հաստատական ձեւով պէտք է հանդէս գան (նախադասութիւնը ժխտական իմաստ կ'արտայայտէ):

Իսկ յարաբերական դերանունը, հեղինակին համաձայն, երկու նախադասութիւններու քերականական միութիւնն է: Յարաբերական դերանունի ամէնէն տիպարային օրինակը եւ ընթացիկ գործածութիւն ունեցողը ՈՐ դերանունը կը համարէ: Իբրեւ յարաբերական դերանուն ընթացիկ գործածութիւն ունի ՈՒՐ (որուն մէջ), ԵՐԲ (որու միջոցով) դերանունները:

Էջ 41-էն սկսեալ կը խօսի Բայի առանձնայատկութիւններուն մասին: Տասնապետեանի համաձայն բայը, «իր լիակատար առումով, եղելութիւնը (գործողութիւն, կացութիւն, դրութիւն) ցոյց կու տայ ո՛չ թէ անոր առարկայացած գոյաձեւով, այլ իրագործման ընթացքին վրայ՝ տեւողային մէկ պահուն»: Այլ խօսքով կ'ակնարկէ բայակերպի մասին:

Բային յատուկ քերականական կարգերն են՝ դէմքի, թիւի, եղանակի եւ ժամանակի ձեւերը: Եւ ըստ այդպիսին, փոփոխութեան կ'ենթարկուի. այդ փոփոխաձեւերը կը կոչուին խոնարհում: Դերբայներու տեսակի մասին կը խօսի. կը նշէ, որ անորոշ դերբայը բային սկզբնական ձեւն է (ունի ել, իլ, ալ վերջաւորութիւնը): Տասնապետեան կ'աւելցնէ՝ արեւտահայերէնը ունի նաեւ «ուլ լծորդով քանի մը բայեր՝ թողուլ, զբօսնուլ, երդնուլ, հեղուլ, որոնցմէ միայն առաջինը ունի ամբողջական խոնարհման ձեւ»:

«Ծանօթ» բաժինով հեղինակը կ'անդրադառնայ արեւելահայերէնի բայական լծորդութեան վերաբերեալ հարցերուն. կ'ըսէ. «Իլ բայական լծորդը վերածուած է ել-ի (խօսիլ-խօսել,

նստիլ-նստել, փախչիլ-փախչել»։ Շարունակելով.. «Ուլ լծորդը եւս արեւելահայերէնի մէջ վերածուած է ել-ի» (էջ 48):

2.Քային եղանակի ու ժամանակին մասին

«Բայը քերականական այն տեսակն է, որ եղելութիւնը (գործողութիւն կամ կացութիւն) ցոյց կու տայ իր ընթացքին վրայ՝ տուեալ պահու մը մէջ» կ'ըսէ Տասնապետեան: Կը պարզէ եղելութիւն հասկացութիւնը եւ կը նշէ, որ «բայով նշուած եղելութիւնը անխուսափելիօրէն պիտի արտայայտուի ժամանակի երեք կալուածներէն մէկուն կամ միւսին մէջ», այսինքն՝ անցեալ, ներկայ եւ կամ ապառնի ժամանակներով: Քերականութեան գիրքերը առհասարակ բային այլազան եղանակներէն քանի մը գլխաւորները միայն նկատի կ'առնեն խոնարհման ընդհանուր պատկերին մէջ կ'ըսէ հեղինակը: Այսպէս, ընդհանրապէս, Հայր Արսէն Այտընեանին հետեւելով դիմաւոր բայերուն համար երեք եղանակներ միայն կը նշանակէ՝ սահմանական, հրամայական, ստորադասական (ըզձական), դերբայական ձեւերն ալ խմբելով անորոշ եղանակ անունին տակ (էջ 48):

Էջ (49) բայական ժամանակները ըստ կազմութեան երկու տեսակ են, պարզ եւ բաղադրեալ: «Տասնապետեան կ'ըսէ մեր դասագիրքերը բայերու խոնարհման ընդհանուր պատկերը կու տան պարզ ժամանակներով միայն՝ անկէ առանձնացնելով բոլոր բաղադրեալ ժամանակները՝ եղանակային-ժամանակային խառն անուններու տակ: Այսպէս կ'ունենանք հետեւեալ պատկերը.

1-Սահմանական եղանակ՝ հինգ ժամանակ (պարզ ժամանակ)՝ ներկայ, անկատար անցեալ, կատարեալ անցեալ, բացարձակ ապառնի (անցեալ), անկատար ապառնի: Իսկ յարակատարը եւ վաղակատարը (ներկայ եւ անցեալ օժանդակ բայով՝ եմ-էի) կը համարէ սահմանականի բաղադրեալ ժամանակները: Տասնապետեան կ'ըսէ, որ եմ-ի փոխարէն յարակատար ժամանակներու կազմութեան կը ծառայէ ունիմ բայը. «Ասանկ բան տեսած ունիմք»:

2 - Հրամայական եղանակ

3 - Ըղծական- ստորադասական եղանակ- ունի երկու ժամանակեր՝ ներկայ եւ անկատար անուններով:

Տասնապետեան կը նշէ, որ Յովհաննէս Գագանճեան իր գիրքին մէջ ըղծական եղանակ կը համարէ ստորադասական եղանակի ձեւերուն եւ թող կցորդին կապակցութիւնը. թող խաղան տայլն: Տասնապետեան թերի կը համարէ այսպէս տրուած գործածական բայաձեւերու պատկերը եւ ոչ բնորոշ՝ եղանակային ու ժամանակային բայաձեւերէն ոմանց տրուած անուանումները անուանուածներու վերաբերմամբ, եւ հարկ կը համարէ խոնարհման ընդհանուր պատկերը լրացնել բաղադրեալ ժամանակաձեւերու գէթ ընթացիկ գործածութիւն ունեցող ձեւերով:

Սահմանական եղանակի վրայ հարկ է աւելցնել վաղակատար եւ յարակատար ժամանակները նաեւ՝ հարկադրական եղանակի երկու շատ գործածական ձեւերը՝ ներկայ եւ անցեալ:

«Թող» կցորդով ըղծական եղանակի մը կազմութիւնը ընդունելի չի համարեր, որովհետեւ ստորադասական ձեւերը առանց այդ կցորդին ըղծական են արդէն (էջ 50):

«Թող» կցորդով կազմուած կապակցութիւնը, ըղծականէն աւելի, թոյլատրական, յօժարական նշանակութիւն ունի. կ'ըսէ Տասնապետեան: Եւ վերջապէս՝ հարկադրական եղանակը եւս ունի երկու ժամանակ. հարկադրական ներկայ-ապառնի՝ կատարելու ենք, անցեալ ապառնի՝ կատարելու էիք:

Եղանակներու եւ ժամանակներու մասին խօսելու ատեն կը նշէ, որ կան այլ բաղադրեալ ժամանակաձեւեր, որոնք այսօր դուրս մնացած են գործածութենէ:

Կ'անդրադառնայ անկանոն բայ հասկացութեան եւ կարգ մը բայերու պարագային՝ արմատի կազմութեան, կը խօսի պակասատր բայերու մասին. «... Ասոնցմէ ոմանք աներեւոյթի խումբին ժամանակները միայն ունին», «... Որոնց պակասած ժամանակներէն այս կամ այն ի հարկին կը լրացուին մերձանիշ բայերով»: Օրինակ եմ-ը՝ ըլլալով, ունիմ-ը՝ ունենալով, գիտեմ-ը՝ գիտնալով, երեւիմ-ը՝ երեւնալով տայլն:

Տասնապետեան անկանոն համարուած կարգ մը բայերու մասին ակնարկելով կը նշէ, որ ուտեմ- կերայ, երթամ-գնացի բայերը, որոնք «չունենալով ամբողջական խոնարհումի բոլոր ձեւերը՝ հոմանիշ բայէ մը փոխառութեամբ կը լրացնեն պակասած ժամանակները»:

3.Բային Սեռը

Ինչպէս գիտենք, բայը ունի նաեւ սեռ՝ ներգործական, կրատրական եւ չէզոք: Տասնապետեան կը բացատրէ տալով համապատասխան օրինակներ: Կ'եզրակացնէ՝ «կերայ, ժամանակ, եղանակ եւ սեռ բային առանձնայատուկ կարգերն են»: Կ'ակնարկէ դիմատր եւ անդէմ բայերուն:

Բային սեռը բաժինի մէջ կը նշէ, որ «Բայը երեք գլխաւոր սեռեր ունի հայերէնի մէջ. չէզոք, ներգործական եւ կրատրական»: Կը բացատրէ իւրաքանչիւրը առանձին առանձին: Կը խօսի կրատրական սեռի բայերու կազմութեան եւ անոնց առանձնայատկութեան մասին, կը շեշտէ այն, որ ոչ բոլոր ուիլ վերջաւորութիւն ունեցող բայերը կրատրական սեռին են: Օրինակ կու տայ.

Լոյսը պիտի բացուի:

Դրամապանակս կորսուեցաւ:

Տասնապետեան կը բացատրէ, որ վերոնշեալ նախադասութիւններուն մէջ «բացուի եւ կորսուեցաւ» բայերը կրատրական չեն, որովհետեւ իրենց ենթակաները ուրիշ առարկայէ մը (ներգործող խնդիր) չեն ներգործուիր, «կրող ենթակայ չեն»: Տասնապետեան կը նշէ նաեւ, որ քերականութեան դասագիրքերը, առանց հեղինակի անունները նշելու, երեք բայի սեռի կողքին կը յիշատակեն՝ պատճառական, անդրադարձ եւ փոխադարձ:

Պատճառական սեռի բայերը արեւմտահայ քերականութեան դասագիրքերուն մէջ կը կոչուին անցողական, եւ տալով անոր սահմանումը. կ'ըսէ. «այս անուանումը չի կրնար իւրայատուկ ըլլալ խնդրոյ առարկայ բային, քանի որ անցողական են բոլոր այն բառերը, որոնց ենթակային գործողու-

թիւնը կ'անցնի առարկայի մը վրայ»։ Սակայն, Տասնապետեանի համար ներգործական բայերը եւս անցողական բայեր են, բայց այս գատորոշումը քերականական էական տարբերութեան վրայ չի հիմնուիր, կ'ըսէ հեղինակը։ «Պատճառական բայերը ներգործական բայերու շարահիւսական առանձնայատկութենէն տարբեր առանձնայատկութիւն մը երեւան չեն բերեր եւ հետեւաբար առանձին սեռ չեն կազմեր» (էջ 57)։ Ուստի կը կատարէ այն հաստատումը, որ պատճառական սեռի բայերը ներգործականներէն կը կազմուին՝ աւելցնելով **ցնել** վերջաւորութիւնը եւ կամ անորոշ դերբային ընկերացնելով **տալ** օժանդակ բայը։

Բացի ներգործականէն, չէզոքներէն նաեւ կը կազմուին պատճառականներ. անոնք «ունին իրենց սեռին յատուկ հայցական խնդիրը միայն, որոնք ըստ ձեռի պատճառական են, իսկ ըստ էութեան՝ ներգործական» եւ կու տայ օրինակներ։ Կ'անդրադառնայ անդրադարձ բայերուն (լուացուիլ, սանտրուիլ, նետուիլ եւայլն), զորս կը կոչէ կրատրակերպ չէզոք, այսինքն՝ ձեռով կրատրական, իսկ էութեամբ՝ չէզոք բայեր են։

Փոխադարձ բայերը եւս կը յիշատակէ Տասնապետեան (հաշտուիլ, ծեծկուիլ եւայլն)։ Այստեղ նոյնպէս կը շեշտէ, որ անդրադարձն ու փոխադարձը առանձին սեռ չեն կազմեր եւ չէզոք սեռի բայերէն կը տարբերին բառական նշանակութեամբ։

Բ. ՄԱՍ-ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԵՐ

1- Բային Կարգերը

2- Անունին Կարգերը

Բային կարգերը մասով Տասնապետեան տեսականօրէն ուսումնասիրութեան առարկայ կը դարձնէ հայերէնի բայի քերականական կարգերը։ Խօսքը յատկացնելով միայն հայերէն լեզուին բայերու խոնարհման համակարգի հետ առնչուող եղանակի, ժամանակի, թիւի, դէմքի, բայի սեռի եւ այլ երեւոյթներու հետ. կը յանգի այն եզրակացութեան, որ «Հայերէն բայերու խոնարհման մէջ հիմնական ձեւը վերջադաս

կցումն է: Հայերէնի մէջ բային թեքեալ ձեւը լոկ իր վերջաւորութեամբ կրնայ արտայայտել լեզուին ընդունուած բոլոր կարգերը»: Կու տայ համապատասխան օրինակներ (էջ 176): Տասնապետեան, սակայն, կը շեշտէ որ բայերու ձեւերու կազմութեամբ պէտք է գրադի ոչ թէ շարահիստութիւնը, այլ՝ ձեւաբանութիւնը:

Կ'ուսումնասիրէ բայական կարգերը առանձնապէս եւ կը շեշտէ, թէ թիւն ու դէմքը սկզբնապէս բային յատուկ կարգերը չեն, այլ՝ ստորոգիչ բայը իր թիւի ու դէմքի ձեւերը կը ստանայ ենթակայ անունին պատշաճելով եւ ասկէ սկիզբ կ'առնէ նախադասութեան երկու հիմնական անդամներուն համաձայնութիւնը (177): Անկասկած, կը կարեւորէ թիւի ու դէմքի դերը թեքուող բայի համակարգին մէջ:

Հետաքրքիր է այն, որ բայերու մասին խօսելու պահուն, կ'անդրադառնայ նաեւ միադէմ բայերուն: Հեղինակին համաձայն բուն միադէմ բայերը կրաւորակերպ բայերն են, այլ խօսքով՝ այն բայերը, որոնք «չէզոքներէ կամ իբրեւ չէզոք առնուած ներգործականներէ կազմուած կրաւորական ձեւի բայեր են, որոնք կը կազմուին Գ. դէմքով»: Օրինակ՝ մթնցաւ, լուսցաւ, կ'որոտայ, կ'անձրեւէ, պիտի ձիւնէ, պիտի ցրտէ բայերը, որոնք բնական եղելութիւններ նշող բայեր են գ. դէմքով, կը համարէ միադիմիւններու կարգին:

Միադիմի կը համարէ.

- Դիմական զօրութիւն ունեցող զանազան բայեր, խօսքի մասնաւոր ձեւերու մէջ, գործածել իբրեւ միադէմ առանց որոշ ենթակայի մը ընկերակցութեան: Օր. կ'ըսեն թէ խաղաղութիւն պիտի ըլլայ:

- Առաձային ընդհանուր իմաստ ունեցող խօսքերը. օր. Երկաթը տաք-տաք կը ծեծեն: Ճուտերը աշնան կը համբեն: Կաղ էշով կարաւանին չեն խառնուիր եւայլն:

- Հարկադրական եղանակ գ. դէմքով. օր. Ատոր համար լալն է:

- Սահմանականի եւ հրամայականի եզակի բ. դէմք, որ լոկ խօսքի քերականական ձեւակերպումին կը ծառայէ, առանց մասնաւորելու համապատասխան դերանուն-ենթակայով: Օր. (Դուրեան) կ'ըսես հիմա կը մարի:

-Միադէմ կը համարուի՝ **պէտք է, հարկ է, ամօթ է, մեղք է, վայել է, կ'արժէ, կ'իյնայ** եւ այլ բայեր, երբ գ. դէմքի ենթակայ կ'անունն աներեւոյթ մը. օր. Ամօթ է լռել այս պարագային. կամ շաղկապական նախադասութիւն մը. կ'արժէ որ անգամ մը այցելենք:

Եւ աւարտին կը բացատրէ միադէմի բայերուն շարահիւսական սկզբունքները: Իսկ ծանօթ բաժինին մէջ կը նշուի, թէ անդէմ կամ դիմագուրկ բայերը պէտք չէ համարել միադէմի բայ:

Կը բացատրէ բային թիւի եւ անոր կիրառութեան, այլ խօսքով ենթակայ անունին եւ ստորոգիչ բային համաձայնութիւնը՝ ընդգրկելով գործածութիւնը դերանուններուն եւ այլ խօսքի մասերուն հետ:

Տասնապետեան քերականական մասնակի կապակցութիւններու շարադասական ձեւերուն անդրադատնալէ տոք, կը խօսի ամբողջական նախադասութեան մը շարադասական կազմին մասին: Եւ այս թեման քննելէ, անոր շուրջ որոշ բացատրութիւններ տալէ տոք, մեզի կը ներկայացնէ քանի մը կէտերէ բաղկացած սկզբունքներ, որոնցմով կարելի է առաջնորդուիլ:

Ընդունուած շարադասական օրինակներուն համաձայն, Տասնապետեան կը գրէ, որ սովորաբար հայերէնի նախադասութեան ենթական նախադաս է, բայը՝ յետադաս. կու տայ օրինակներ: Աւելցնելով կ'ըսէ, որ «յետադաս ենթակայի օրինակներ ալ չեն պակսիր». տանք օրինակներ՝

Նախադաս ենթակայ- Փոթորիկը դադրեցաւ, ամպերը կը ցրուին եւայլն:

Յետադաս ենթակայի մասին խօսելով կը նշէ հետեւեալ պարագաները՝

ա-Եթէ ենթական, անուն կամ դերբայ, լրացումներ ունի, այս վերջինները նախադաս կ'ըլլան գլխաւոր եզրին:

Օրինակ՝ Ահռելի փոթորիկը դադրեցաւ: Չափէն ատելի ուտելը կը վնասէ:

ք-Եթէ բայը իբրեւ լրացուցիչ ունի բուն մակբայ մը կամ մակբայի բնոյթ ունեցող պարագայական անուն մը, ասոնք կրնան դրուիլ բային նախադաս կամ յետադաս դիրքով մը:

Օրինակ՝ Ահռելի փոթորիկը վերջապէս դադրեցաւ. կամ՝ դադրեցաւ վերջապէս:

գ-Իսկ եթէ այս երկու լրացուցիչները միանգամայն պիտի ներկայանան նախադասութեան մէջ, ըստ սովորականին պատշաճ է կամ երկուքը միասին նախադաս ընել կամ մէկը նախադաս, միւրը յետադաս:

Օրինակ՝ Ահռելի փոթորիկը, այսօր, վերջապէս դադրեցաւ. կամ՝ այսօր դադրեցաւ վերջապէս:

դ-Բային խնդիրները երբ հաւասարաշեշտ են, այսինքն՝ երբ անոնցմէ մէկը կամ միւրը չէ շեշտուած մեր մտածման մէջ իր առած մասնաւոր շահեկանութեամբ, ընդհանրապէս կ'իյնան երկու գլխաւոր եզրերուն միջեւ՝ կամ քերականական պատշաճութեամբ կարգաւորուելով կամ մեր մտածման անմիջապէս ընթացքին համաձայն:

Օրինակ՝ Տիգրանը այսօր հօրմէն նամակ մը ստացաւ: կամ Այսօր Տիգրանը նամակ մը ստացաւ հօրմէն:

Տասնապետեան կ'ըսէ. «առանց բռնազբօսութեան այս կամ այն խնդիրը կրնայ դրուիլ նաեւ ենթակայէն առաջ կամ ստորոգիչ բայէն վերջ»: Ան կը նշէ, որ «խնդիրներու լրացումները, սովորական շարադասութեամբ, նախադաս կ'ըլլան իրենց գլխաւոր եզրերուն, բացի առընթերադաս բացայայտիչէն, որ միշտ յետադաս է:

Օրինակ՝ Լեոնային քարքարոտ կածաններէ իջանք դալարագեղ հովիտ մը:

Տասնապետեան սովորական շարադասութեան վերոնշեալ քանի մը պայմաններէն խտտորումը կը կոչէ Շրջում: Մանրամասնելով գայն, հետեւեալ ձեւով կը բնութագրէ. «Շրջումը ըսելու այն ձեւն է, որ խօսքի մը անդամներու

սովորական կարգը կը փոխէ, ըստ պատշաճի փոխելով նաեւ խօսքին արտայայտական եղանակը առանց խանգարելու բառերու քերականական յարաբերութիւնները», այսինքն՝ խօսքին իմաստը, եւ օրինակով կը պարզաբանէ ըսածը:

Փոթորիկը դադրեցաւ:	Դադրեցա՞ն փոթորիկը:
<p>Անոնք մեր ազատագրական պայքարին յառաջապահները եղան:</p>	<p>-Անոնք եղան յառաջապահները մեր ազատագրական պայքարին:</p> <p>-կամ՝ Անոնք յառաջապահները եղան մեր ազատագրական պայքարին:</p> <p>-կամ՝ Մեր ազատագրական պայքարին՝ յառաջապահները եղան անոնք:</p>

Շարադասութիւն- Շարադասութիւնը, որ մեր խօսքի տրամաբանական լեզուամտածողութիւնն է, Տասնապետեան հանգամանակից եւ գիտականօրէն կը քննէ շրջում նախադասութեան մասին իր տեսակէտները, օրինակներով կը ներկայացնէ այն պայմանները, զորս պէտք է նկատի առնենք խօսքը կազմելու ժամանակ եւ առաւել շեշտը կը դնէ այն իրողութեան վրայ, որ «**շրջումի հիմնական ազդակը խօսքի գլխատըր շեշտն է (տրամաբանական շեշտ), որով նախադասութեան այս կամ այն անդամը իր սովորական դիրքէն առաջ կ'անցնի, ընդհանրապէս, ետեւէն քաշելով ստորոգիչ բայը (անշուշտ եթէ շեշտուած եզրը այս վերջինը չէ) եւ այսպէսով ազդելով ընդհանուր շարադասութեան վրայ**»:

Օրինակով կը պարզաբանէ հետեւեալը:

Ես տետրակները Տիգրանին յանձնեցի: (Շրջուած շարադասութեամբ).

ա-Ես Տիգրանին յանձնեցի տետրակները. կամ Տետրակները Տիգրանին յանձնեցի ես:

բ-Ես տետրակները յանձնեցի Տիգրանին: կամ Տետրակները յանձնեցի ես Տիգրանին:

գ-Տետրակները են յանձնեցի Տիգրանին: կամ Տիգրանին են յանձնեցի տետրակները:

Այս թեմայի առնչութեամբ Տասնապետեան կը հաստատէ, որ պատշաճօրէն կատարուած շրջումը, այսինքն՝ առանց իմաստի մթոյթին կամ շփոթութիւն առաջ բերելու, խօսքին կու տայ տպաւորական ուժ եւ վայելչութիւն:

Արդ, Տասնապետեանի այս աշխատութիւնը ուսացանող է, մանաւանդ անոնց, որոնք կը զբաղին հայոց լեզուի ուսումնասիրութեամբ, դասագիրքերու հեղինակներուն եւ հայագիտական բաժանմունքի ուսանողներուն: Դասագիրք մը կամ դասախօսութիւններու շարան մը ըլլալէ աւելի իր մէջ կը կրէ գրկանագիտական, գեղագիտական եւ տրամաբանական խօսքի շարադրման ու զարգացման ցուցանիշներ: Չենք կրնար ըսել որ այս տողերով արժեւորած կ'ըլլանք Տասնապետեանի գործը կամ մանկավարժական հայեացքները հայերէն լեզուին կապակցաբար, այլ՝ ակնարկ մը, խայծ մը տալ ընթերցողին ճանչնալու Տասնապետեան մանկավարժը եւ իմանալու անոր գիտական-հիմնատր բացատրութիւնները լեզուի ճիւղերու եւ մանաւանդ արեւմտահայերէնի առնչութեամբ, որովհետեւ Տասնապետեան չէր կրնար ձեռնածալ մնար այն ժամանակ, երբ նահանջ կ'արձանագրէր խօսակցական լեզուն սփիւոքի մէջ եւ դասագիրքերը հեռու էին նորարարութենէ: Ան իր դասախօսութիւններով, իր միտքի թռիչքով պատրաստեց մտաւորական փաղանգ մը: Իր սաները ուսուցչապետէն առած աւանդը անաղարտ պահեցին եւ լուսաւորեցին յետագայ սերունդի ուսման ճանապարհը:

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ

1-Շանթ Լեւոն, «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», առաջին պրակ, դպրոցական առաջին փարուան համար, կազմեց Լեւոն Շանթ, Կոստ. Համազգային ընկերութեան, Պէյրութ, 1949, 92 էջ:

2-Շանթ Լեւոն, «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», երկրորդ պրակ, դպրոցական վեցերորդ փարուան համար, կազմեց Լեւոն Շանթ, Կոստ. Համազգային ընկերութեան, Պէյրութ, 1950, 87 էջ:

3-Շանթ Լեւոն, «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», երրորդ պրակ, դպրոցական եօթներորդ փարուան համար, կազմեց Լեւոն Շանթ, Կոստ. Համազգային ընկերութեան, Պէյրութ, 1950, 87 էջ:

4-Շանթ Լեւոն, «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», չորրորդ պրակ, դպրոցական ութերորդ փարուան համար, կազմեց Լեւոն Շանթ, Կոստ. Համազգային ընկերութեան, Պէյրութ, 1950, 79 էջ:

5-Շանթ Լեւոն, «Հայերէնի Գրատր Դասեր», Ա. սարիճան, Փարիզ, 1927:

6- Շանթ Լեւոն, «Հայերէնի Գրատր Դասեր», Գ. փարի, Պէյրութ, 1945:

**ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹ
ԵՒ
«ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԵՐԷՆԻ»**

Լեւոն Շանթ ինչպէս գրական-ստեղծագործական, այնպէս ալ մանկավարժական մեծ վաստակ ունեցած է յատկապէս մեր սփիւոքեան իրականութեան մէջ: Նիկոլ Աղբալեանի հետ Պէյրութի Հայ Ճեմարանի հիմնադրութենէն ետք, վարչական պաշտօններու կողքին անմիջապէս կը նուիրուի մանկավարժական աշխատանքի նաեւ: Աւելի մօտէն կը ծանօթանայ աշակերտութեան հոգեբանութեան, սփիւոքեան մանկավարժական պահանջքներուն եւ կը նուիրուի դասագիրքերու պատրաստութեան¹: Մէկ տասնեակէ աւելի Շանթի հեղինակութեամբ լոյս տեսած դասագիրքերով (քերականական օրէնքներու եւ ընթերցանութեան) կը պատրաստուին վաղուան մանկավարժը, մտաւորականը, հրապարակախօսը, խմբագիրը, լրագրողը, հայեցի դաստիարակութեամբ կը թրծուի հայ աշակերտը՝ հայ մարդ դառնալու տեսլականով:

Սոյն ձեռնարկը ծաղկաքաղ մը կամ համառօտ ակնարկ մըն է Լեւոն Շանթի գրիչին պատկանող Արեւմտահայերէնի քերականութեան նուիրուած դասագիրքերուն սո՛սկ: Դժբախտաբար, մենք մեր տրամադրութեան տակ չունենալով Շանթի ամբողջական հաւաքածոն մեր շարադրանքը հիւսած ենք մեծաւ մասամբ իր «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի»

1 -Շանթ Լեւոն, «Հայերէնի Գրատըր Դասեր», Ա. Աստիճան, Փարիզ, 1927; Շանթ Լեւոն, «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», Հոլովում եւ խոնարհում, 5-րդ եւ 6-րդ տարրուան համար, Ա. հատոր, Պէյրութ, 1932; «Գործնական Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», Նախադասութիւններու ուսումը, Բ. հատոր, 6-րդ տարրուան համար, Պէյրութ, 1939; «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», առաջին պրակ, դպրոցական հինգերորդ տարրուան համար, Պէյրութ, 1949; «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», երկրորդ պրակ, դպրոցական վեցերորդ տարրուան համար, Պէյրութ, 1950; «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», երրորդ պրակ, դպրոցական եօթներորդ տարրուան համար, Պէյրութ, 1950; «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի», չորրորդ պրակ, դպրոցական ութերորդ տարրուան համար, Պէյրութ, 1950; եւ այլն:

չորս պրակներու հիման վրայ, որոնք բազմաբովանդակ են եւ կը հետապնդեն երկու հիմնական ուղղութիւններ.

ա) տեսական

բ)մեթոտաբանական (մանկավարժական իւրայատուկ եղանակներ դասը մատուցելու):

ա) տեսական. Շանթ ամէնօրեայ շփում ունէր սփիւքահայ աշակերտի հետ եւ այդ հնարաւորութիւն կու տայ, որ արեւմտահայերէնը ուսումնասիրէ ամէնօրեայ գործառնութեան հիման վրայ: Այդ իսկ պատճառով կը նկատենք որ մեծ մտաւորականը հայերէնի քերականութեան վերաբերեալ ունի ասանդականէն որոշակիօրէն տարբերող մօտեցումներ:

Դպրոցական հինգերորդ տարուան համար նախատեսուած «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի» դասագիրքին մէջ, որ բաղկացած է 92 էջէ, կ'անդրադառնայ Բառերուն կազմութեան եւ թեքումին, կը բացատրէ հնչիւն, տառ, վանկ, արմատ ու մասնիկ հասկացութիւնները: Հայերէնի տառերը կը համախմբէ հետեւեալ կերպ.

ա-Ձայնաւոր տառեր

-Միարժէք ձայնաւորներ - ա, ը, է, ի, օ

-Երկարժէք ձայնաւորներ - ո, ե, (եւ)

-Չոյլ ձայնաւորներ - ու, ոյ, իւ, եա, եօ

բ- Հոսուն բաղաձայն տառեր

-Միաշար հոսուններ - մ, ն, լ, հ, յ (-երը)

-երկշար հոսուններ -

*Շնչեղ - ս, շ, ո, խ, ֆ

*Հնչեղ - գ, ժ, բ, դ, վ (վ-ու)

գ-Պայթուցիկ բաղաձայն տառեր

*Շնչեղ - փ, թ, ց, չ, ք

*Միջին - բ, դ, ձ, ջ, գ

*Հնչեղ - պ, տ, ծ, ճ, կ

Շանթ այն կարծիքին է, որ պայթուցիկ բաղաձայն տառերու միջին շարքի հինգ տառերը, ընդհանրապես կորսուած են արեւմտեան հայերէնի մէջ եւ նոյնացած են համապատասխան հնչեղին եւ կամ շնչեղին. այլ խօսքով՝ հնչիւնները կորսուած, բայց տառերը մնացած են եւ ուղղագրական նոր դժուարութիւն մը առաջ եկած է: Թէեւ ոմանք համաձայն չեն վերոնշեալ կարծիքին, սակայն կարելի է վերատեսութեան ենթարկել Շանթի գաղափարը սոսկ յօգուտ արեւմտահայերէնի ուղղագրութեան պահպանման՝ նկատի ունենալով, որ այսօր համակարգչային կամ համացանցի լեզուն եկած է վտանգելու մեր լեզուի երկու ճիւղերն իսկ:

Բառերը ըստ խօսքի մասի պատկանելիութեան դասակարգելով կը գրէ, որ «լեզուի մը բառերը ըստ իրենց արտաքին եւ ներքին կազմին կը բաժնուին երեք տեսակի՝ հոլովոտող բառեր, խոնարհոտող բառեր եւ անփոփոխ բառեր, այսինքն՝ անուններ, բայեր ու անթեք բառեր»:

Անուններ հասկացութեան մէջ ան կը ներառէ գոյականն ու ածականը «անունները կ'ըլլան գոյական կամ ածական»:
«Գոյականը անկախ ու լրիւ գոյութիւն մը կ'ըմբռնրի. Ածականը յատկութիւն մը միայն՝ փակած ուրիշ գոյականի մը: Գոյականը իր ինչ ըլլալը կ'ըսէ, ածականը ուրիշի մը ինչպէս ըլլալը կը բացատրէ»:

Շանթի համաձայն, թերումի ենթակայ բոլոր բառերը կը բաժնուին երկու տեսակի. կամ անուն են, կամ բայ:

Գիրքի **Կանոնաւոր Հոլովում** հատուածին մէջ կը խօսի անունի թիւի (եզակի-յոգնակի), կազմութեան մասին: Միավանկ ենթաբաղադրիչով բարդ բառերու յոգնակի թիւին կազմութիւն բաժինին մէջ մանրամասնօրէն չի յիշեր եր-ներ մասնիկներու գործածութեան պարագան. միայն կը բաւարարուի յիշելով, որ բարդ բառին միավանկ երկրորդ արմատը առանձին ալ կը գործածուի եւ յոգնակիի կազմութեան ժամանակ կը ստա-

նայ (եր): Հետեւաբար «կրնայ ազդեցութիւնը բանեցնէ եւ նոյն յոգնակերտ մասնիկով շարունակենք գործածել»:

Օրինակ՝ ստացագիր-ներ եւ ստացագր-եր, բառգիրք-ներ ու բառգիրք-եր, հացաբոյս-ներ եւ հացաբոյսեր, նորատունկ-ներ ու նորատունկ-եր եւայլն:

Իբրեւ առանձին խօսքի մաս կը ներկայացնէ յատուկ անունը: Անուանական հարացոյցի մէջ կը հետեւի արեւմտահայերէնի բնորոշ չորս հոլովատեսակի (հոլովածեւերու)՝ ուղղական (+հայցական), տրական (+սեռական), բացառական եւ գործիական:

Դպրոցական վեցերորդ տարւոյն դասագիրքը, երկրորդ պրակ, որ կը բաղկանայ 87(88) էջէ, առաւելաբար կը խօսի Շեղումներ հիմնական թեքումէն թեմաներուն շուրջ:

Առաջին հատուածով կ'առանձնացնէ հոլովական շեղումները.

ա-Շեղումներ միայն եզակի տրականի մէջ

Այս բաժինին մէջ կը նշէ, որ «կան բաւական թիով բառեր, որոնք մէկ, երկու կամ բոլոր հոլովներուն մէջ կը շեղին հոլովման ընդհանուր ձեւէն (բոլոր լծորդութիւններու անորոշ դերբայները, խումբ մը բառեր՝ ձի, ծով, հով, շահ, դար, ժամ, մահ եւայլն):

***ում մասնիկով** վերջացող բառեր (ուսում-ուսման նաեւ կայ ուսումի, խաւարում-խաւարման-խաւարումի).

***գրաբարեան ն-ը մասնիկ ունեցող** եւ աշխարհաբարի մէջ կորսնցուցած (ձուկ-ձկան, մուկ-մկան, լեռ-լեռան, դռան (Շանթ այսպէս կը գրէ), իսկ ներկայիս՝ դրան, լերան եւայլն:

***խումբ մը բառեր** (մանուկ-մանկան, տուն-տան, աշուն-աշնան, կին-կնկան եւայլն):

***Գրաբարէն** աշխարհաբարի մէջ մուտք գործած՝ կայսր-կայսեր, ժողովուրդ-ժողովրդեան, արին-արեան (առկայ է նաեւ ժողովուրդի, արինի, ծնունդի եւայլն): Սէր-սիրոյ. կը յիշէ նաեւ սիրո ձեւը «Աստծո սիրուն»:

բ-Շեղումներ տրականի ու բացառականի մէջ. կ'ակնարկէ ժամանակ ցոյց տուող բառերու մեծագոյն մասին, որ ունին տրականի մէջ (ուան) վերջաւորութիւնը եւ բացառականի մէջ (ւընէ) ձեւերը եւայլն:

-Շեղումներ երեք հոլովներուն մէջն ալ.- Արիւնակցութիւն ցոյց տուող բառերը (խօսքը՝ օ, ոջ հոլովներու մասին է: Նաեւ **ուօին** հոլովման պատկանող բառերուն):

Եւ վերջապէս շեղումներ յոգնակի հոլովման մէջ:

Շանթ դերանունը, թուականը կը տարրալուծէ նախադասութեան մակդիր անդամներուն մէջ: «Անուններու տեսակները» կը բաժնէ՝ «ածականը կը կոչէ որակական մակդիր, թուականը՝ քանակական, իսկ ձայնարկը նախադասութեան անհարազատ հիւրն է»: «Բոլոր ձայնարկները անխտիր ստորակէտներով կը գատուին նախադասութեան միւս անդամներէն, իբրեւ ոչ անմիջապէս հիստուած բուն նախադասութեան, աւելի կամ նուազ հարազատ հիւրերն են նախադասութեան»:

Ինչպէս նշեցինք, դերանունը կը տեղադրէ անուն խօսքի մասերու մէջ եւ կ'առանձնացնէ բաղդատական (այսքան, ասպիսի), տեղական (հոս, ասդին), անջատողական (մէկը, միւսը), հաւաքական տեսակները:

Երկրորդ պարկի 8-23 էջերու վրայ կը բնութագրէ դերանունը, իբրեւ անուններու մէկ խումբ, կու տայ առանձնայատկութիւնները (դէմք, դիմորոշ յօդ, բայական ժամանակներուն նման իրարմէ քիչ մը տարբեր երեք ձեւեր՝ նայելով թէ խօսողին, լսողին, թէ՛ երրորդի մը փոխարէն գրուած են):

Բ. դէմքին բնորոշ հնչիւնն է (դ), կ'ըսէ Շանթ, շատ մը տեղեր աւելի հնչեղ արտասանուելուն պատճառով կը գրուի (տ). դուն-այդ, ատիկա-հոտ (հոդ), ատանկ եւայլն:

Շանթ երեք դիմաձեռն ունեցող դերանունները կ'անուանեն դիմական դերանուններ: Դիմական դերանունները կը բաժնեն հինգ խումբի. **անձնական, ցուցական, ստացական, բաղդատական, տեղական:**

Անձնական դերանունի այլ տեսակի մասին կ'ակնարկեն. «Տեսակ մը անձնական դերանուն **կ'ըստացուի** (կը սրբացուի Ս. Ֆ.) նաեւ դիմորոշ յօդերու յաւելումովը **ինք** դերանունին վրայ».

Օրինակ՝ ինք-ս, ինք-ներ-ս, ինք-դ, ինք-ներ-դ, ինք-ը, ինք-ներ-ը:

Իմաստը յաճախ աւելի շեշտելու համար կը գործածեն **ես ինքս- մենք ինքներս, դուն ինքդ- դուք ինքներդ, ան ինքը- անոնք ինքները** եւայլն: Այս ձեւերը, ըստ Շանթի միայն ունին ուղղական հոլովի կիրարկութիւն: Այս թեմայի առնչութեամբ Շանթ կու տայ այլ բացատրութիւններ իրենց համապատասխան օրինակներով:

Կը խօսի ցուցական դերանունի մասին, կը թուէ զանոնք, կը նշէ անոնց գոյականական, ածականական կիրարկութիւնները: **Մա-դա, աւ-ատ** ձեւերու մասին կ'ակնարկեն: Կու տայ **ասիկա- ատիկա-անիկա** դերանուններու կրճատ ձեւերը՝ **ասիկ-ատիկ- անիկ կամ ասի, ատի, անի** նոյնպէս **սրիկա, դրիկա** (որոնք այսօր գրական լեզուի գործածութենէն դուրս մնացած են):

Շանթ (**ան)-ը** անձնական դերանուն չի համարեր, այլ՝ ցուցական: Ցուցական դերանունները Շանթի համաձայն մատնանիշ կ'ընեն եւ իրերը, եւ երեւոյթները, այնպէս ալ անձերը: Բայց քանի որ այս դերանունին «մատնանշելու կարողութիւնը շատ տկար է համեմատած աւ-ատ դերանուններուն, ուստի այդ պատճառով ալ (**ան)- (ինք)-(անոնք)-(իրենք)** դերանունները ընդհանրապէս իրար կը փոխարինեն»- կ'ըսէ Շանթ:

Ան եւ **ինք** անձնական դերանունի կիրարկութեան ակնարկելով կ'ըսէ. «երբ պարբերութեան մէջ մէկ հատ երրորդ դէմքով անձ կայ. անխտիր կերպով կը գործածենք **ան** եւ **ինք** դերանունները: Իսկ երբ պարբերութեան մէջ **մէկէ աւելի երրորդ**

դէմքի անձեր կան՝ մեծ գգուշութեամբ միայն կարելի է դերանուն գործածելը, որ միտքի շփոթութիւն չառաջանայ: Այս պարագային **ինքը** դերանունի գործածութիւնը կը վերաբերի հիմնական նախադասութեան ենթակային, իսկ **ան-ը՝** ոչ ենթակային:

Օրինակ՝

«Վաճառականը նայեցաւ յաճախորդին եւ հասկցաւ, որ շահը մնալու էր անոր եւ յոգնութիւնը՝ իրեն: Եւ ըսաւ անոր պարզապէս, թէ ինքը այդ գործը ձեռնտու չէր գտներ իրեն համար, բայց ծառայութիւն մը մատուցած ըլլալու համար կրնար ընդունիլ անոր առաջարկը, եթէ ստացուելիք շահին գոնէ մէկ մասը մնար իրեն»:

Այս պարբերութենէն պարզորոշ կը դառնայ տրամաբանական եւ քերականական խօսքի առկայութիւնը տուեալ խօսքը ճշգրտօրէն հասկնալու:

Ապա կը շարունակէ խօսիլ ստացական դերանունի, անոր ընկալման ու գործածութեան ձեւերուն մասին: Համապատասխան օրինակներով կը բացատրէ անոր գոյականաբար գործածութիւնը, դիմորոշ յօդ ստանալու պարագաները եւայլ:

Շանթ -այսչափ-այդչափ-այնչափ-նոյնչափ,

-այսքան-այդքան-այնքան-նոյնքան-ինչքան,

-այսպիսի, այսպէս, ասանկ, սանկ, սոյն, որպիսի,

ինչպիսի եւ այլ **դերանուններ բաղդատական կը համարէ**, որովհետեւ ըստ Շանթի «չափ, քանակ, ձեւ կը ցուցնեն առանց որոշ չափի մը կամ որոշ առարկայի մը հետ համեմատութեամբ, այլ՝ անորոշ համեմատութեամբ մը կարծես ցոյց տալու համեմատութեան առարկան»: Առանձին-առանձին կ'անդրադառնայ անոնց գործածութեան եւ կը բացատրէ օրինակներով:

Շանթի յիշած **տեղական դերանուններուն** մեծ մասը այսօր հեռու է գործածութենէ եւ չենք հանդիպիր մեր **Արդի** արեւմտահայերէնի քերականութեան դասագիրքերուն մէջ:

Ատոնք են՝

-հոս-հոստեղ-**հուսա**,

-հոտ-հոտտեղ-**հուտա**,

-հոն-հոնտեղ-**հունա**.

-այստեղ-այսկողմ-ասդին,

-այդտեղ-այդկողմ- **չունի**,

եւ այնտեղ, այնկողմ-անդին:

Տեղ եւ **կողմ** գոյական անուններու օգնութեամբ կազմուած տեղական դերանունները կը հոլովէ կանոնաւոր կերպով եզակի մէջ, իսկ յոգնակիի մէջ երկու ձեւով հանդէս կու գան:

Օրինակ՝ **հոս-տեղ-ներ, այս-կողմ-եր եւայլն:**

Ասդին-անդին- եզակի հոլովում ունին, իսկ **հուսա, հուտա, հունա՝ միայն ուղղականով:**

- «**Բայերուն Հիմնական Ձեւերը**»

Այս հատուածով (առաջին պրակ էջ 37) կը խօսի բայի բունի (հիմնական իմաստ պարունակող մասը) եւ վերջաւորութեան (կ'ենթարկուի գանազան փոփոխութիւններու) մասին: Կը բացատրէ անյօդ լծորդութիւն (պարզ բայեր՝ խաղալ, վազել, սորվիլ) եւ յօդաւոր լծորդութիւն (տոսկածանցաւոր բայեր՝ գողնալ, մոռնալ, իմանալ, փախչիլ, թռչիլ եւայլն):

Շանթ **ալ, ել, իլ, նալ** եւ **նել** կը համարէ առանձին լծորդութիւններ. ուրեմն՝ հայերէնի լծորդութիւնները թիով հինգ կը նախատեսէ: Բայական ձեւերը թիւն ու դէմքէն բացի, ունին արտայայտական քանի մը եղանակներ եւ գործողութիւնը կատարուելու ժամանակի ճշդում, որոնք, ըստ Շանթի բազմատեսակ տարբեր ձեւերու կազմութեան ծնունդ կու տան:

Բայի խոնարհումը կ'անուանէ հոլովում, կը գանազանէ աւարտ եւ անաւարտ դերբայները: Բայական հարացոյցի մէջ կ'առանձնացնէ,

ա)մտադիր եղանակ՝ (դեռ կատարուելիք, դեռ ետքէն պիտի կատարուի) ապառնի (սիրեմ) եւ վաղապառնի (սիրէի) ժամանակներով,

բ)անաւարտ եղանակ՝ (գործողութիւնը թէւ սկսուած է, բայց դեռ չէ աւարտած. դեռ կը շարունակուի) ներկայ (կը սիրեմ, սիրելու վրայ եմ), անկատար (սիրելու վրայ էիր) ժամանակներով,

գ)աւարտ եղանակ՝ (գործողութիւնը սկսուած է եւ արդէն աւարտած) կատարեալ (սիրեցի), յարակատար (սիրեր եմ), վաղակատար (սիրած էի, ունէր), բուն ժամանակներով,

դ)հրամայական եղանակ՝ (գործողութեան մը մասին մտածելու եւ արտայայտելու ձեւ) շեղ հրամանով: Յաճախ կարելի է շփոթել հրամայական եւ պայմանական եղանակներու բայաձեւերուն միջեւ: Բայց հմուտ հայագէտն ու մանկավարժը այս պարագային եւս ելք կը գտնէ՝ դիւրացնելու մտադրութեամբ: Ան պայմանական եղանակի բայաձեւը կը կոչէ շեղ հրաման (կը տանին, կ'ըսեն, կը գրեն, կը կարդան), իսկ հրամայական եղանակինը՝ ուղիղ հրաման (գրեցէք, խօսեցէք, ընդունեցէք):

Եզրակացնելով, Շանթ կ'ընդունի գործողութիւն մը կատարելու տեսակէտէն մտածման եւ արտայայտութեան հետեւեալ չորս եղանակները.

ա-Սկսուած գործողութիւն	1) Աւարտած- Աւարտ եղանակ 2) Չաւարտած- Անաւարտ եղանակ
բ-Չսկսուած գործողութիւն	3) Մտածում- Մտադիր եղանակ 4) Հրաման- Հրամայական եղանակ

Եւ վերջապէս եղանակներու եւ ժամանակներու մասին ամփոփելով իր խօսքը. Շանթ կը յանգի, որ ունինք չորս եղանակ իր ինը հիմնական ժամանակներով:

ա- Մտադիր եղանակ	1.Ապառնի ժամանակ 2.Վաղապառնի ժամանակ
բ-Անաւարտ եղանակ	3.Ներկայ ժամանակ 4.Անկատար ժամանակ
գ-Աւարտ եղանակ	5.Կատարեալ ժամանակ 6.Յարակատար ժամանակ 7.Վաղակատար ժամանակ
դ-Հրամայական եղանակ	8.Բուն հրամայական 9.Շեղ հրաման

Չորրորդ հատուածով կը խօսի բայի ժամանակներուն կազմութեան մասին.

Ա. Ապառնի ժամանակ դիմակերտները կու տայ. կը խօսի այս ժամանակի կազմութեան եւ ենթաձեւերու մասին, ըստ որուն ապառնի ժամանակը հինգ ձեւի գործածութիւն ունի (առաջին պրակ էջ 52-57). այսպէս՝

Ա.-Ապառնի ժամանակ

- ա-Ստորադասական ապառնի-մտածեմ
- բ-Սահմանական ապառնի- կը մտածեմ
- գ-Հարկադրական ապառնի-պիտի մտածեմ
- դ-Թոյլադրական ապառնի-թող մտածեմ
- ե-Դերբայական ապառնի-մտածելու եմ

Բ.-Վաղակատար ապառնի

- ա-Ստորադասական վաղապառնի-մտածէի
- բ-Սահմանական վաղապառնի- կը մտածէի
- գ-Հարկադրական վաղապառնի-պիտի մտածէի
- դ-Մեղադրական վաղապառնի-թող մտածէի
- ե-Դերբայական վաղապառնի-մտածելու էի

Գ.- Ներկայ ու անաւարտ ժամանակներ- Անաւարտ եղանակ ա-Մտադիր եղանակէն փոխառութիւն- կը խօսինք, կը խօսէինք.

բ-Կապուած ապառնիին եւ վաղապառնիին հետ: Վերոյիշեալներէն զանազանելու համար (կը) կամ (կոր) յաւելուկները կ'աւելցնէ. (կը խօսիմ կը), (կը խօսիմ կոր): Երրորդ ձեւ մըն ալ ունի. Անորոշ դերբայի տրական հոլովին վրայ կ'աւելցնէ **վրայ** կցորդը եւ կ'ունենանք **անաւարտ ժամանակներ.**

- Դերբայական ապառնի- վազելու եմ
- Դերբայական ներկայ- վազելու վրայ եմ
- Դերբայական վաղապառնի- վազելու էի
- Դերբայական անկատար- վազելու վրայ էի

ԱՆԱԻԱՐՏ ԵՂԱՆԱԿ

- **Ներկայ ժամանակ-**
ա-Բայական ներկայ- կը կարեմ
բ-Դերբայական ներկայ- կարելու վրայ եմ

- Անկատար ժամանակ**
ա-Բայական անկատար-կը կարէի
բ-Դերբայական անկատար-կարելու վրայ էի

Եւ այսպէս.- **կատարեալ ժամանակի, յարակատար եւ վաղակատար, բուն հրաման ու շեղ հրաման ժամանակներու** կազմութեաց մասին մանրամասն կ'անդրադառնայ առաջին պրակի 63-73 էջերու վրայ:

Խոնարհման շեղումները, ըստ Շանթի, սակաւ են: Խոնարհման շեղումները կը խմբէ չորս տեսակի՝

- Մասնակի շեղումներ
- Ուժեղ խոնարհում
- Երկբուն խոնարհում
- Պակասաւոր բայեր

ա-Մասնակի շեղումներ- Ինկած ու փոխուած ձայները երեւան կու գան կատարեալի, հրամայականի, աւարտ ու անաւարտ դերբայներուն մէջ. (**դառնալ- իյնալ**).

- **սկսիլ- փրթիլ- նստիլ- ծնիլ- ելլել** բայերը՝ կատարեալը երբեմն եւ բուն հրամանը, ուրիշ լծորդի կը հետեւին.

-ինքնայատուկ խառն ձեւ ունին կատարեալի ու հրամայականի մէջ հետեւեալ **ուց-ել** վերջաւորութիւն ունեցող քանի մը բայ, կ'ըսէ Շանթ, որոնք կու գան գրաբարի **ուց-անել** ձեւէն (մատուցանել, հատուցանել, զեկուցանել, ապացուցանել):

Ջեկուցել, ապացուցել, հատուցել, մատուցել եւ հարցնել:

բ-Ուժեղ խոնարհում- կատարեալի մէջ կը ստանան **-ի, իր, աւ, ինք, իք, ին** դիմակերտները. իսկ հրամայականի եզակին կ'ըլլայ բային մերկ բունը: Բայերը՝ **բերել- առնել- պագնել- խածնել- թողնել- տեսնել**. իսկ **բանալ- թքնել- լալ- տանիլ- դնել- զարնել- տալ** բայերը ունին նոյն ուժեղ խոնարհումը եւ դուրս կը բերեն կատարեալի, բուն հրամանի, աւարտ դերբայի, երբեմն նաեւ անաւարտ դերբային մէջ իրենց կորսնցուցած մէկ ձայնը. (բանալ-բացի, թքնել- **թուփի**, լալ- լացի, տանիլ- տարի, դնել- դրի, զարնել-զարկի եւայլն):

Ըսել եւ ընել բայերը կատարեալի մէջ ուժեղ խոնարհում ունին, բայց հրամայականի մէջ չեն հետեւիր նախորդներուն:

գ-Շանթ չորս բայեր կը նշէ՝ **գալ- երթալ- ըլլալ- ուտել, որոնք** միայն ունին մտադիր, անաւարտ եւ անորոշ դերբայ. իսկ աւարտ ժամանակները, բուն հրամանը, ինչպէս եւ անաւարտ ու աւարտ դերբայները կը լրացնեն ուրիշ բունէ մը կազմուած բայով մը, որ փոխադարձաբար գուրկ է մտադիր, անաւարտ ժամանակներէ եւ անորոշ դերբայէ. **եկել- գնացել- եղել ու կերել** բայեր գոյութիւն չունին:

դ-Պակասաւոր բայեր կը համարէ միայն՝ **եմ- կամ- ունիմ եւ գիտեմ**.

Ե-Իսկ կը-ի շեղումներուն մասին խօսելու ժամանակ կ'առանձնացնէ չորս գլխաւոր բաժիններ.

1- Գալ-տալ-լալ միավանկ բայերուն առջեւ կը-ի փոխարէն՝ կու:

2-Եմ-կամ-ունիմ-գիտեմ պակասատր բայերը միշտ **առանց կը** յաւելուկի կը գործածուին:

3-Կրնալ բայը կը յաւելուկը **չ’առներ մտադիր ու անաւարտ ժամանակներուն մէջ:**

4-Կարծել կանոնատր բայը ընդհանրապէս կը կ’առնէ եւ մակբայօրէն գործածուող ձեւերուն մէջ յաւելուկը կը նետէ:

Բացասական խոնարհումի մասին խօսելու ժամանակ կը կատարէ հետեւեալ բաժանումը.

-Բան մը հաստատող բայերը կ’անուանէ դրական բայեր (**զարմանալ- խմել- առնել- ստանալ** եւայլն): Ժխտող բայերը՝ բացասական բայեր (**չզարմանալ, չխմել, չառնել, չստանալ** եւայլն): Կը բացատրէ դրական խոնարհման ենթաձեւերն ու բացասական բայերու խոնարհման ձեւերը: Կ’անդրադառնայ նաեւ պակասատր օժանդակ բայերու խոնարհման եւ շեղում-ներու մասին:

Այս դասագիրքերուն մէջ կը հանդիպի՞նք ապաթարցի գործածութեան մեր իմացածէն տարբեր ձեւեր: Օրինակ- Արդի Արեւմտահայերէնի դասագիրքերու մէջ (՝) -ի մասին կը բացատրուի, թէ հարկ է գործածել սահմանական եղանակի ներկայ եւ անկատար անցեալի ժամանակաձեւերուն, եթէ բայը ձայնաւորով սկսի: Սակայն Շանթ (ս-շ-զ) բաղաձայնով սկսող բայերու տուեալ ժամանակներու խոնարհման ընթացքին կը գործածէ ապաթարցը. Օր.՝ **կ’ըսկսի- կ’ըշտապէր** եւայլն:

«Նախադասութիւններու ուսումը» թեման նոյնպէս կը մատուցուի գրաւիչ շարադրանքով եւ պատկերատր օրինակներով: Կը ներկայացուին նախադասութեան անդամներու տեղն ու շեշտադրութիւնը, կապակցումի եղանակները՝ զանազանելով հաւասարադաս, համընթաց եւ հակընթաց համադա-

սութիւն, ապա կ'անցնի նախադասութիւններու ստորադաս կապակցման ձեւերուն՝ տարբերակելով յարաբերական, պայմանական, բացատրական ստորադասութեան տեսակներ: Առանձին ենթագլուխով կը խօսուի նախադասութիւններու ձուլման մասին:

Չորրորդ պրակը, որ նախատեսուած է դպրոցական ութերորդ դասարանի համար, ընդգծուած է «Լրացում Բառահիւսութեան» գլխաւոր խորագիրով, ուր Շանթ վեց հատուածներով, 75 էջերու վրայ տարածուած մանրամասն ուսումնասիրութեան առարկայ կը դարձնէ նախորդ երեք պրակներու մէջ տեղ գտած խօսքի մասերու (Մասունք Բանի)ի տեղը, այլ խօսքով արեւմտեան հայերէնի կառուցուածքը, լեզուի յօրինուածքը (Շանթի բառերով): Այս պրակի վեց հատուածներու մէջ տեսամեթոտաբանական սկզբունքով կ'ուսումնասիրէ՝

ա-Անուններուն ներքին բաժանումները

բ-Նախադասութեան անդամներուն տեղն ու շեշտը

գ-Նախադասութեան հաւասարադաս կապակցումը (կանոնները)

դ-Նախադասութեան ստորադաս կապակցումը

ե-Նախադասութեան ձուլումը

զ-Կէտադրութիւն

ա- Անուններուն ներքին բաժանումները մասով կը խօսի նիւթական, վերացական գոյականներու մասին տալով անհրաժեշտ բացատրութիւններ, ուր ընթերցողը կը ծանօթանայ անուններու ներքին բաժանումներուն եւ ըստ իմաստի՝ գործածութեան:

Գործողութեան գոյականներ բառակապակցութեամբ Շանթ կ'ակնարկէ բայ խօսքի մասին եւ կը նշէ, որ բայի մը գործօն ու իրապէս բայական մասը իր վերջաւորութիւնն է. «... վերջաւորութեան առջեւի բայաբունը կազմող մասը կամ մասերը, երբ իրենց վերջաւորութենէն զատենք, այլ եւս բայ չեն, անունն են»: Կը խօսի գործողութեան արդիւնք գոյականներու առաջացման երկու ճանապարհներուն, բայաբունին վրայ աւելցած

վերջածանցներու (վերջնամասնիկներու) մասին, որոնց մէկ մասով կը կազմուին գոյականներ (վերացական) եւ ածականներ: Այսպէս, գոյականակերտ եւ ածականակերտ մասնիկներ (ածանցներ), որոնք իրենց կազմութեան համաձայն կը ստանան նոր իմաստ, կ'ունենան նոր դրսեւորում:

Ածական ենթավերնագիրով բաժինին մէջ ածական անունները կը բաժնէ երկու գլխաւոր ճիւղերու՝ **իրողութեան եւ գործողութեան** ածականներ:

Իրողութեան ածականները իր կարգին կը բաժնէ չորս խումբի.

- **Վիճակային կամ որակական ածականներ** (մարդկային բոլոր մարմնական ու հոգեկան յատկութիւններ)

- **Հաշուական ածականներ** (թուական յարաբերութիւն)

- **Դերանուանական ածականներ** (ցուցական, յարաբերականէն եւ անորոշէն)

- **Վերաբերական ածականներ** (ական- ային- ին- ցի- աջի- եջի- երէն- արէն մասնիկներով կազմուած).

- **Հաւաքական դերանունէն՝** բոլոր- ամէն.

- **Անջատող դերանուններէն՝**

- քանի- քանի մը- մէկ քանի- քանի քանի

- ամէն մէկ- ոչ մէկ- միւս- մէկալ- իւրաքանչիւր բառերը:

- **Յարաբերականէն՝** ինչ- որ ասոնցմով կազմուող անորոշ դերանունները՝ **այսինչ- ինչինչ- ինչոր- որեւ** եւայլն:

Երկրորդ հատուածով կը խօսի նախադասութեան անդամներուն տեղի ու շեշտի մասին՝ բաժնելով զանոնք գլխաւոր երեք ենթաբաժիններու: Դասը կը սկսի հետեւեալ հարցադրումով, թէ՛ նախադասութեան անդամներուն դասաւորութեան մէջ կը գործէ յատուկ կարգ: Շանթ պատասխանելով այս հարցին կ'ըսէ. «**Քարացում չունի հայ լեզուի նախադասութիւնը**»: Սակայն կը կարեւոր է, որ խօսքը ճկուն եւ կենդանութիւն տայ արտայայտութեան, որովհետեւ խօսքը ներքին բնական արտայայտութեան օրէնքներուն կ'ենթարկուի: Այս առնչութեամբ կը համակարգէ հետեւեալ ձեւով,

Ա- Երեք անհրաժեշտ անդամներուն դիրքը,

1-Ենթակայ, խնդիրը, ստորոգիչը: (հանգիստ ու գիտական լուրջ ձևն է: օր՝ «Մարդը տունը մտաւ»:

2-Եթէ ստորոգիչը իր դիրքէն սահի ու դէպի ձախ գայ եւ գրաւէ երկրորդ դիրք, օրինակ՝ «Մարդը մտաւ տունը», «Մարդը ծախեց տունը Գետրգին (Գէորգին-Ա.Ֆ.)»: Այս ձևի արտայայտութիւններուն մէջ Շանթ կ'ըսէ խօսողի մէջ անհանգստութիւն կայ: Իսկ եթէ ստորոգիչը սահի եւս ձախ եւ գրաւէ ենթակային՝ խօսողին տեղը. այդ պարագային առաւել շեշտուած կերպով կը ներկայանայ մեզի խօսողին հոգեկանը: Տալով օրինակներ կը յանգի հետեւեալ եզրակացութեան, որ «երեք անհրաժեշտ անդամներու դասաւորութեան հարցը կապուած է խօսողին հոգեկան մասնակցութեան չափին հետ: Եւ այդ մասնակցութեան չափը ցոյց տուող սլաքը ստորոգիչն է»: (պրակ 4, էջ 30): Այսպիսով, Շանթ, ըստ խօսքի արտայայտութեան ձևերուն, կը համակարգէ ու կ'անուանէ հետեւեալ ձեով.

ա-հանգիստ դասաւորութիւն, երբ ստորոգիչը երրորդ տեղն է՝ ենթակայ+ լրացուցիչ+ ստորոգիչ:

բ-խլրտուն դասաւորութիւն, երբ ստորոգիչը երկրորդ տեղն է՝ ենթակայ+ ստորոգիչ+ լրացուցիչ:

գ-յուզուած արտայայտութիւն, երբ ստորոգիչը առաջին տեղն է՝ ստորոգիչ+ ենթակայ+ լրացուցիչ եւայն:

Բ- Այս մասը վերնագրած է՝ **«Վերադիր անդամներուն դիրքը նախադասութեան մէջ»:**

Շանթ վերադիր անդամներ կը համարէ՝ մակբայները, մակդիրները, շաղկապներն ու ձայնարկները: Մակբայներն ու մակդիրները կը դասէ խօսքի երկրորդական անդամներ, իսկ շաղկապներն ու ձայնարկները «շատ աւելի շեշտուած կերպով երկրորդական կարեւորութիւն ունին»: Իսկ անոնց կիրարկութեան մասին կու տայ անհրաժեշտ բացատրութիւն:

1-Մակբայը-նախադասութեան սկիզբը (շտապ, մտահոգութիւն, այսինքն՝ յուզական տարրեր): Մէջը՝ (սովորաբար կը տեղադրուի երկրորդ տեղը, կը ստանայ հանգիստ դիրք. իսկ եթէ նախադասութեան մէջ կան շաղկապ եւ ձայնարկ այդ պարագային մակբայը հանգիստ դիրք չստանալով կը դրուի բայէն առաջ եւ կամ վերջ) (պրակ 4, էջ 33):

2-Մակդիրներուն (ածական խօսքի մաս) մասին խօսելով կ'ըսէ. «Մակդիրներուն բնական ու սովորական տեղը մակդիրուած բառին առջեւն է»: Բացի օրինական ձեւէն Լեւոն Շանթ կը բացատրէ նաեւ պարագաներ: Տանք կաղապարները՝ **ա-ստացական+ցուցական+թուականներ+որական մակդիրներ.** օրինակ՝ **Քու այդ երկու յիմար առաջարկներդ: ք-դերբայական մակդիրներ+դերանունական մակդիրներ+ թուական եւ որական մակդիրներ.**

օրինակ՝ **Անցած շաբթու քեզմէ ստացած երկու երկար ու համով նամակները քանի մը անգամ կարդացի մեծ հաճոյքով:**

Շանթ նաեւ օրինակներով կը բացատրէ այլ պարագաներ, որոնց կրնանք հանդիպիլ եւ գրաւոր, եւ բանաւոր խօսքին մէջ:

3-Շաղկապներ- Այստեղ կը բացատրէ շաղկապներու սովորական տեղը նախադասութեան սկիզբը՝ բոլոր անհրաժեշտ անդամներէն առաջ. բայց երկրորդ տեղն ալ կրնան գրաւել մակբայներու հետեւողութեամբ: Օրինակներ՝
-«Լուրերը **սակայն** քիչ մը ետք հերքուեցան»: «Դրանը քանի որ դեռ չէ վճարած՝ կրնաս յարմարցնել» եւայլն (էջ 34):

Շանթը նախադասութեան երկրորդական անդամներ կը համարէ շաղկապները եւ ձայնարկները (ձայնարկութիւնները): Շանթի համաձայն շաղկապները երեք տեսակ են.

ա) համադասական- համադասականներու շարքին կը դասէ՝

1-պարզ յաւելում տուող շաղկապներ- (եւ, ու, այլ, եւս, այլ եւ, նաեւ, ասկէ գատ, բացի այդ),

2-ընդգծուած յաւելում մը տուող շաղկապներ,

Յ-ձայնարկները- Անոնք ըլլան թէ՛ բացականչութիւն, թէ՛ դիմառնութիւն, սովորաբար կը դրուին նախադասութեան սկիզբը: Իսկ եթէ անունով կը սկսի նախադասութիւնը՝ երկրորդ տեղը. շաղկապի պարագային՝ ձայնարկէն առաջ կը դրուի շաղկապը. ձայնարկները նաեւ այլ տեղերով կրնան հանդէս գալ:

Այս բոլորով Շանթ կու գայ հետեւեալ եզրակացութեան, որ խօսքի մէջ բառերու դասակարգման յաջորդականութեան օրէնքներէն բացի, «կը գերիշխէ այն, որ «ամե(է)նէն աւելի կարեւոր գաղափարը կամ պատկերը ամե(է)նէն աւելի կենդանի ու գրգռուած կ'ըլլայ մեր ուղեղին մէջ եւ բնական կերպով անոր բառը կու գայ մեր շրթունքին աւելի շուտ»:

Գ.- Նախադասութեան շեշտը.- Նախադասութեան շեշտը ըսելով հրամայականի սովորական շեշտին չ'ակնարկեր, այլ՝ սերտօրէն առնչուող խօսողին մտածողութեան ու դատողութեան հետ: Կը բացատրէ ներքին շեշտի պարագանները, անոնցմէ բխած կանոնները կու տայ օրինակներով, կը կարեւորէ մակդիրներու եւ մակբայներու գործածութիւնն ու անոնց ստեղծած ելեւէջները նախադասութեանց մէջ եւ կը հիմնաւորէ այն, որ անոնք նախադասութեան իմաստը կը հարստացնեն եւ այդ է որ «թէ՛ բանաստեղծները, թէ՛ հռետորները եւ թէ՛ աղուոր խօսիլ սիրողները բոլորն ալ կը գործածեն մակդիրներն ու մակբայները»:

Նախադասութեան հաւասարադաս կապակցումը բաժինով Շանթ կը խօսի նախադասութիւններու կազմութեան, անոնց իմաստի, ներքին կապակցութեանց առանց արտաքին լեզուական որեւէ կապի, կամ ներքին իմաստի կապի ամրացումով արտաքին լեզուական արտայայտութեամբ մը, գոր վերջինս կ'անուանէ զօդուած, իսկ առաջինը՝ անջատ: Օրինակ՝

-«Արդէն կէս օր էր, վերադարձանք տուն, նետուեցանք բազմոցներուն վրայ, յոգնած էին սաստիկ, կը ջանայի քնանամ,

քունս կը փախչէր, դուրսէն կը լսուէր սուր ճոխնչ մը, ականջս կը խայթէր»։ **Անջատ նախադասութիւն է:**

Նոյն օրինակը կը դառնայ զօդուած յաջորդականութիւն, երբ նախադասութիւնը իրարու կը կապենք շաղկապներով կամ շաղկապի դերը խաղացող օղակ բառերով: Օրինակ՝

«Արդէն կէս օր էր, **երբ** վերադարձանք տուն **եւ իսկոյն** նետուեցանք բազմոցներուն վրայ, **որովհետեւ** յոգնած էին սաստիկ, **որչափ** կը ջանայի քնանամ, **այնքան** քունս կը փախչէր, **իսկ** դուրսէն կը լսուէր սուր ճոխնչ մը, **որ** ականջս կը խայթէր»։

Այս ձեւի նախադասութիւնները, երբ իրարու հանդէպ անկախութիւն կը պահեն, կապակցութիւնը կը կոչուի **հաւասարադաս**, որ իր կարգին կը բաժնուի **երկու տեսակի համընթաց եւ հակընթաց հաւասարադասութիւն:**

Շանթ իրաքանչիւր հաւասարադասութեան պարագայ կը բացատրէ տարբեր ենթաբաժիններով, հանգամանալից ու համընդհանուր ձեւով, ուր ընթերցողը իր աչքին առջեւ կ'ունենայ լեզուի կառուցուածքի վերաբերեալ անհրաժեշտ գիտելիքներ:

Այստեղ կարելի է հետեւեալ հաստատումը կատարել, որ արեւմտահայերէնի Արդի քերականութեան դասագիրքերուն մէջ նման եզրոյթներու չենք հանդիպիր, բայց համադաս շաղկապով ձեւաւորուած խօսքը կը կոչեն համադաս նախադասութիւն:

Շանթ կը բացատրէ նախադասութիւններու ստորադաս կապակցումը: Ստորադասական կապակցութիւնը մեզի կը ներկայացնէ չորս տարբեր ենթաբաժիններով.

1-Յարաբերական ստորադասութիւն

2-Պայմանական ստորադասութիւն

3-բացատրական ստորադասութիւն

Կը բացատրէ իւրաքանչիւրը իրեն պատշաճ օրինակներով:
Այլ մասով կը կարեւորէ էական բային դերը մեր լեզուին մէջ: (տե՛ս, պրակ 4, էջ 39):

Բայական անդամի լրացումներէն խնդիրները կը բաժնէ երկու տեսակի: «Կ’անուանենք սեռի խնդիր, եթէ կապուած է բայի սեռին, կ’անուանենք բնութեան խնդիր, եթէ կապուած են բայերու արտայայտած մասնատր իմաստին, այսինքն՝ անոնց ներքին բնութեանը», - կը պարզաբանէ հեղինակը:

Հակադրական Ձայնարկութեան տարատեսակ է **կոչականը**, որուն կու տայ դիմառնութիւն անունը: Ան կը գրէ. «Ձայնարկները, երբ մանաւանդ անձի մը կամ մասնատր երեւոյթի մը ուղղուած ըլլան, նորէն իբրեւ յուզումի արտայայտութիւն, ըլլայ պարզապէս կանչելու կամ ուշադրութիւն գրաւելու համար, կը կոչուին դիմառնութիւն»: Ապա կ’առանձնացնէ դիմառնութեան հինգ տեսակ, որոնցմէ է **կրօնական դիմառնութիւնը**, ինչպէս՝ **Տէր Աստուած, Յիսուս Քրիստոս, Սբ. Կոյս Մարիամ, ո՛վ Տիրամայր, Սուրբ Աստուածածին, Սբ. Խաչ, ո՛վ սուրբ** եւայլն: Թեման կ’ամփոփէ նախադասութեան անդամներու ընդհանուր գծապատկերով, գրատրի համար նախատեսուած հարցաշարով, իսկ վերջը՝ դաստիարակիչ միտքով. «**Ձայնարկներ շատ գործածելը կիրթ խօսուածք չէ**» կ’ըսէ Շանթ:

Ընդհանրապէս խնդրոյ առարկայ դասագիրքերուն մէջ իւրաքանչիւր թեմայի բացատրութեան կը յաջորդէն համապատասխան աղիւսակներ՝ նպատակ ունենալով տեսողական յիշողութեան միջոցով բարձրացնելու ուսումնական գործընթացի արդիւնաւետութիւնը: Իբրեւ օրինակ դիտարկենք բայական հարացոյցը ներկայացնող նման աղիւսակներէն մէկը, ուր մատչելի կերպով կը տրուի բայի եղանակային եւ ժամանակային ամբողջական պատկերը:

«Բայի մը լրի խոնարհումը (անգամ մը ես յիշեցման կարգով կը նշենք)։

ա) մտադիր եղանակ— 1) ապառնի (սիրեմ), 2) վաղապատնի (սիրէի)

բ) անաւարտ եղանակ— 1) ներկայ (կը սիրեմ, սիրելու վրայ եմ), 2) անկատար (սիրելու վրայ էիր)

գ) աւարտ եղանակ - 1) կատարեալ (սիրեցի), 2) յարակատար (սիրեր եմ), 3) վաղակատար (սիրած էի, ունէր)

դ) հրամայական— 1) բուն, 2) շեղ»։

Ուսուցանող նիւթին վերաբերող հարցերը են հետաքրքրօքիր են։ Օրինակ՝

–«Համեմատէ վաղապատնիի եւ կատարեալի սուր դիմակերտները, ուրկէ՞ կ'առաջանայ անոնց սերտ նմանութիւնը, եւ ինչպէ՞ս է, որ մտքի շփոթութիւն չառաջանար»։

–«Ինչո՞ւ համար նախադասութիւնը ընտանիքի կը նմանցընենք։ Ստորոգիչն ու ենթական մարդկային ընտանիքի ո՞ր անդամներուն կը նմանին. ինչո՞ւ»։

Ընդհանրապէս վարժութիւնները ունին հետաքրքրօքիր պահանջներ, կազմուած են համեմատութեան եւ հակադրութեան սկզբունքով եւ կ'օգնեն մտածողութեան զարգացման. օրինակ՝

–«Ներկայ ժամանակն ու անկատար ժամանակը ինչո՞վ նման են ու կապուած իրարու եւ ինչո՞վ տարբեր են ու կը գատուին իրարմէ»։

–«Ինչ ժամանակ կը գոյանայ, երբ ես անցեալի մէջ մտածէի, թէ այս գործողութիւնը պէտք էր որ կատարէի» ։

Շանթի դասագիրքերուն մէջ կը հանդիպինք արեւելահայերէնի քերականութեան մէջ ընդունուած «տերմիներէն տարբերող եզրերու եւ կազմութիւններու»։ օրինակ՝ միարժէք (ա, ը, է, ի օ) եւ երկարժէք (ո, ե) ձայնաւորներ, հնչայլում (հնչ-իւնափոխութիւն), հոլովներու կցորդ (կապ), դիմակերտ (բայական վերջաւորութիւններ), միջնադիր բայեր (անցողակերպ,

կրատրակերպ, կրկնակերպ բայեր), ասութային բայեր (յարադիր), անուանական ասոյթներ, բաղադիր բայեր, անաւարտ եւ ավարտ դերբայներ, պայմանական եւ բացատրական ստորադասութիւն, թերատ (երկխօսութիւններու պարագային կիրառուող) եւ կծկուած նախադասութիւններ (դերբայական դարձուած) եւայլն:

Շանթ կը բնութագրէ կցորդ հասկացութիւնը. «անջատ բառեր են, բայց իրենց գործածութիւնը անջատ չէ. Նախադասութեան միւս անդամներուն նման իրենց անկախ դերը չունին»: Կցորդները, ըստ Շանթի, կցորդաւոր եւ անկցորդ են:

Իրենց կազմութեան համաձայն, կցորդները չորս խումբի կը բաժնէ Շանթ.

ա-Անթեր կցորդներ- առանց- մինչեւ- հանդերձ- բացի- դէպի- իբրեւ -իբր- ի- ըստ:

բ-Թերուող կցորդներ (ինքնուրոյն գործածութիւն ունին).

գ-Դիքք ցոյց տուող գոյական անուններ (մօտ երկու տասնեակ)- տակ- մէջ- քով- մօտ- հետ- այդպէս ալ- դուրս- ներս- շուրջ- վերջ- վեր- վար եւայլն:

դ-Քանի մը բայերու բունէն կազմուած- համեմատ- համաձայն- փոխանակ- փոխարէն- ընդդէմ- մերձ- կից- զուգընթաց- զուգահեռ եւայլն:

Առանձին բաժինով կը բացատրէ կցորդներու (կապերու) իմաստային եւ խնդրառական առանձնայատկութիւնները:

Շանթի խօսքի մասային դասակարգումը, անուանական եւ բայական յարացոյցներու քննութիւնը երբեմն անընդունելի եղած են անհնարական քերականագիրներու կողմէ: Ան ինքնատիպ մօտեցում ունեցած է նաեւ արեւելահայերէնի եւ արեւմտահայերէնի հանդէպ: Արեւմտահայերէնի, արեւելահայերէնի եւ ժողովրդական բարբառներու նրբութիւններուն եւ իւրայատկութիւններուն ծանօթ Շանթ «առաջինէն կը պահէ քերական

նական հիմերը, երկրորդէն փոխ կ'առնէ արտայայտիչ ըսելաձեւեր եւ երրորդէն՝ բնորոշ ոճեր» :

Նիւթի մատուցման՝ մանկավարժական հնարքներ, ցուցումներ եւ օգտակար խորհուրդներ.

Շանթի բոլոր դասագիրքերը շարադրուած են մանկավարժական կարելու սկզբունքներու համաձայն. ուսուցանող նիւթի բաժինները բնական զարգացումով՝ պարզէն բարդ իրարու կը յաջորդեն՝ ապահովելով աշակերտներու աստիճանական զարգացումը եւ արդիւնաւէտ ուսուցումը: Մեջբերուող հատուածները ընտրուած են արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրականութեան լաւագոյն նմուշներէն, որոնք կը զարգացնեն երեխայի ճաշակը: Հաճելի, պարզ բացատրութիւններով, գիտական ոճի խրթին ձեւակերպումներէն զերծ, դպրոցականի համար գրաւիչ եւ հետաքրքիր շարադրանք ունին:

Օրինակ, Շանթ այսպէս կը բացատրէ **բառ** հասկացութիւնը. «Կենդանի արարածը իր զգացումներն ու մտածումները ուրիշներուն հասկըցնել կրնայ ... ձեռքի, դէմքի եւ ընդհանրապէս մարմինի մասերուն զանազան շարժումներովը... պոռալով, ճչալով, բացագանչելով: Ուրեմն բառ կը նշանակէ մարդկային ձայներու որոշ կապակցութիւն մը, որ միտք կ'արտայայտէ»: Երեխաներուն մատուցող օրինակները բնական են, անկաշկանդ, առանց խրթնաբանութիւններու: Օրինակ՝

-«Պզտիկը խելագարի պէս վազ կու տար ածուներուն շուրջը»:

-«Աղջիկը գոգնոցը պատռեր էր, բայց կը քաշուէր մօրը ցոյց տալու»:

-«Մարդը իր տգէտ տեղովը Սուրբ գրքին փիլիսոփայութիւնը մեկնողս ըլլալու եղաւ» եւայլն:

Շանթի բոլոր դասագիրքերը վերջ կը գտնեն դաստիարակչական նշանակութիւն ունեցող տարբեր բնոյթի նիւթերով. «Աշխատանքի ուղեցոյց», «Գրութեան օժանդակ միջոցներ», «Կէտադրութիւն» եւայլն:

Դպրոցական վեցերորդ տարուան համար նախատեսուած «Գործնական Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի» գիրքի «Հարց ու հրահանգ» բաժինը կը բովանդակէ բոլոր թեմաներուն վերաբերող ամփոփիչ հարցադրումներ. օրինակ՝

- «Տրուած բառերէն ընտրել միայն հայերէն բառերը կամ տրուած անիմաստ ձայնական կտորները լրացնել եւ կազմել հայերէն բառեր, ընդգծել յօդ ունեցող բառերը»:

Մանկավարժական ուսանելի փորձի օրինակ է 5-րդ դասարանի համար գրուած «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի» առաջին պրակի վերջը «Աշխատանքի Ուղեցոյց» խորագիրի տակ զետեղուած շարադրանքը, որ կը պարունակէ մանկավարժին ուղղուած շարք մը խորհուրդներ՝ դասաժամը ճիշտ կազմակերպելու համար: Վարժութիւններու պահանջներու արտագրութիւնը կը համարէ յոգնեցուցիչ եւ անելոյդ աշխատանք: Տնային աշխատանքի պահանջը նոյնպէս պէտք չէ գրել, սակայն պատասխանը այնպէս տալ, որ հարցը չիմացողն ալ հասկնայ կատարուած աշխատանքի էութիւնը:

«Պէտք չէ վախնալ ժամանակի կորուստէ եւ երբեք չշտապել, կ'ըսէ Շանթ, կարեւորը աշակերտներուն գիտական հետաքրքրութիւնը արթնցնելն է եւ գիտակից ինքնաշխատութեան, դիտելու ու որոնելու վարժեցնելը», - կը քաջալերէ շտրիաշատ մանկավարժը: Ուսուցիչը երբեմն տետրակները պիտի թերթատէ եւ ծանօթանայ աշակերտներուն գիտելիքներուն, ինչպէս նաեւ բնատրութեան գիծերուն եւայլն:

Հինգերորդ դասարանի աշակերտներուն նախատեսուած քերականութեան գիրքի վերջը Շանթ աշակերտութեան կ'առաջադրէ եօթը կանոն:

«1) տետրակդ ըլլայ մաքուր ու խնամքով պահուած, նոր գնածի պէս:

2) Տետրակիդ մէջ բացի դասիդ պատրաստութիւններէն ուրիշ ոչինչ չգրես, ո՛չ ալ նկար, ո՛չ գիծ, ո՛չ բիծ:

3) Գրէ միշտ առանց շտապելու եւ գեղեցիկ, այսինքն՝ բառը բառէն անջատ եւ տառերուն բոլոր մասերը պահանջուած բարձրութեան ու հեռաւորութեան:

4) Երբ տողին վերջը ստիպուիս բառը կիսելու՝ յարգէ՛ միշտ տողադարձի օրէնքները:

5) Մի՛ մոռնար, որ գլխագիրով պիտի սկսիս.

ա- Վերնագիրի առաջին բառը

բ-Շարադրութեան առաջին բառը

գ-Վերջակէտէն ետքը առաջին բառը

դ-Մարդոց անունն ու ազգանունը

ե-Աշխարհագրական տեղերու յատուկ անուններ» եւ այլ ուսանելի խորհուրդներ:

Եզրակացնելով.

Շանթ իր դասագիրքերուն միջոցով նորովի կը բացայայտէ ու կը մատուցէ հայոց լեզուի հարստութիւնն ու հմայքը: Անոր ուսումնական ձեռնարկները լեցուն են խորհուրդներով ու յորդորներով, նուրբ դիտողութիւններով ու մեթոտական ցուցմունքներով:

Յաւակնութիւն չունինք ըսելու, որ Շանթի «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի» դասագիրքերուն վերաբերող սոյն ուսումնասիրութիւնը ամբողջական է: Տակաւին կարելի է խօսիլ եւ խօսիլ Շանթի դասագիրքերու բովանդակութեան, քերականական մօտեցումներուն, լեզուամտածողութեան, մանկավարժական սկզբունքներուն, դասագիրք պատրաստելու եւ հարցերու մանկավարժական ու հրապուրիչ մատուցման ձեւերու եւ եղանակներու մասին: Շատ քիչեր ծանօթ են Շանթի այս դասագիրքերու բովանդակութեան:

Այնուամենայնիւ, մեր համոզումով, Շանթի դասագիրքերը սկզբնադրիւր կրնան հանդիսանալ Արդի Արեւմտահայերէնի քերականութիւնը ուսումնասիրողին համար: Ուստի, անհրաժեշտ է Շանթի քերականութիւնը խոր գիտական-համեմատական ուսումնասիրութեան ենթարկել, կատարել անհրաժեշտ նշումներ, գալ մէկ յայտարարի եւ գայն ընդունիլ արեւմտահայերէնի գիտական ձեռնարկ:

Շանթէն ետք հրապարակի վրայ հանդէս պիտի գային Զարեհ Մելքոնեանի Քերականութեան դասագիրքերը, որոնք նոյնպէս արժանի են ուսումնասիրութեան: Սակայն գիրքի ծաւալի պատճառով, ցաւով, դուրս կը մնան այս աշխատութենէն:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԳՐԱՃԱՆԱԶՈՒԹԵԱՆ,
ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՈՒ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԴԱՍԱԳԻՐՔԵՐՈՒ ԵՒ ՈՒՂԵՑՈՅՑՆԵՐՈՒ ՑԱՆԿ
Ա. ԼԻԲԱՆԱՆ

Քաղուած՝ Անդրանիկ Տազէտեանի եւ Արմէն Իւրնէշլեանի աշխատասիրած «Լիբանանահայ Գիրքը 1894-2012 – Մասունագիտական Ցանկ» գիրքէն, Պէյրութ, 2013:

Հեղինակի մականունի այբբենական շարքով:

Ահմարանեան Գէորգ, Առաջնորդ Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի, Ընթերցանութեան Վարժութիւն, Պէյրութ, imp. Harmonouche & Cie, 1939, 52 էջ:

Աղուոր Քերական, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, (1938-էն առաջ):

Աճէմեան Թ., Նոր Քերականութիւն - Հայերէն Աշխարհաբար Լեզու, Բ. տիպ, ԺԴ+157 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Տըստըզճեան Աղանի, Դիւրին Հայերէն 1, Բ. տիպ, Պէյրութ, 2008, 192 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Տըստըզճեան Աղանի, Դիւրին Հայերէն 1, Մաս Ա., Բ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ֆոթօկրափիլի Զաւէն, 2006, 127 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Տըստըզճեան Աղանի, Դիւրին Հայերէն 1, Մաս Բ., Բ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ֆոթօկրափիլի Զաւէն, 2007, 128 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Տըստըզճեան Աղանի, Դիւրին Հայերէն 2, Բ. տիպ, բարեկոխուած, Պէյրութ, 2007, 128 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Արդի Հայերէնի Քերականութիւն, Ա. գիրք, Պէյրութ, տպ. khalife Printing est., 1998, 187 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Արդի Հայերէնի Քերականութիւն, Բ. գիրք, Պէյրութ, տպ. khalife Printing est., 1998, 310 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Արդի Հայերէնի Քերականութիւն, Գ. գիրք, Պէյրութ, տպ. khalife Printing est., 1998, 171 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Դիւրին Հայերէն 2, Պէյրութ, տպ. Ֆոթօկրափիւր Զաւէն, 2005, 191 էջ:

Առաքելեան Կարօ, Դիւրին Հայերէն 3, Պէյրութ, տպ. Ֆոթօկրափիւր Զաւէն, 2005, 224 էջ:

Դաւիթեան Գ. Ս. Գիմսէղա, Հայկաբանութիւն, հրտ. Գ., Գրագիտութիւն. Գիտ. Ոճ. Յօրինուածք. Արձակ Եւ Ոտանատր Գրելու Կարեւոր Կանոններ Եւ Տաղաչափութեան Օրէնքը. Յատկուած Հատընտիր Հատուածներու, Ի Պէտս Ազգ. Վարժարաններու Եւ Ինքնընտել Ուսանողներու, Պէյրութ, տպ. Լուսարձակ, 1942, 268 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ծիածան, Ա. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1991, 110 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ծիածան. Բ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1992, 103 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ծիածան. Գ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1993, 127 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ծիածան. Դ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1994, 135 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ծիածան. Ե. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1995, 141 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ուղեցոյց, Ա. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1991, 110 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ուղեցոյց, Բ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1992, 103 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ուղեցոյց, Գ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1993, 127 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ուղեցոյց, Դ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1994, 135 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Ուղեցոյց, Ե. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1995, 141 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Տետրակ, Ա. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1991, 46 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Տետրակ, Բ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1992, 51 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Տետրակ, Գ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1993, 83 էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Տետրակ, Դ. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1994, էջ:

Եղիայեան Արմենակ, Տետրակ, Ե. տարի, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1995, 111 էջ:

Եղիայեան Բիւզանդ, Բառագիտութիւն, Պէյրութ, 1946, 130 էջ:

Եղիայեան Հ. Սրապիոն, Բառագիտութիւն Ա. Հտր., հրտ. Մխիթարեան Վարժարանի, Պէյրութ, տպ. Անահիտ. 1946, 128 էջ:

Եղիայեան Հուրի, Տետրակ, Ա. Տարի, Ա. հրտ., Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային. 1991, 33 էջ:

Էթիմեզեան Գ., Ա. Սուքիասեան, Ն. Տէր Սարգիսեան, Հայ լեզու, Ա. տարի, հրտ. Գէորգ Կոփարեան Հիմնադրամ, Միացեալ Ձեռնարկ՝ Համազգային Հայ Մշակութային Եւ Կրթական Ընկերակցութեան Կեդրոնական Վարչութիւն Եւ Լիբանանի Թեմի Ուսումնական Խորհուրդ, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 104 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան Ե. Գիրք, Զ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1970, 206 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան Զ. գիրք (բարեփոխում), Զ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1971, 236 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Ա. գիրք, Զ. տիպ, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1971, 158 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Բ. գիրք, Ե. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1964, 160 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Բ. գիրք, Է. տիպ, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1968, 158 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Բ. գիրք, Ը. տիպ, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1971, 158 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Գ. գիրք (բարեփոխում), Է. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1965, 175 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Գ. գիրք (բարեփոխում), Թ. տիպ, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1971, 172 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Դ. գիրք, Դ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1962:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Դ. գիրք, Է. տիպ, Պէյրութ, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1969, 208 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Է. եւ Ը. գիրք (բարեփոխում), Ե. տիպ, Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1962, 400 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան - Նախապատրաստական Ընթացք, Ը. տիպ, հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1971, 158 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Դեգերումներ Տիրոջը Այգիին Մէջ, հրտ. Գէորգ Մելիտենեցի գրական մրցանակ, թիւ 8, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան, 1972, 200 էջ:

Թաշեան Բ[ենիամին], Թիւրն Ու Թերին, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 1968, 236 էջ:

Լատոյեան Մարալ, Հանճարիկը, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային. 2010, 173 էջ:

Լատոյեան Մարալ, Օդապարիկ թիւ 1, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, [2006], 44 էջ:

Լատոյեան Մարալ, Օդապարիկ թիւ 2, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, [2008], 48 էջ:

[Լատոյեան Յակոբ], Գիրերու Պարտէզը 1, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 2002:

[Լատոյեան Յակոբ], Գիրերու Պարտէզը 2, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 2003:

[Լատոյեան Յակոբ], Գիրերու Պարտէզը 3, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 2004:

[Լատոյեան Յակոբ], Գիրերու Պարտէզը 4, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 2005:

Խաչերեան Պարոյր, Գեղագիտութեան Տետրակ, Ա. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, [1955 կամ 1956]:

Խաչերեան Պարոյր, Գեղագիտութեան Տետրակ, Բ. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, [1955 կամ 1956]:

Խաչերեան Պարոյր, Գեղագիտութեան Տետրակ, Գ. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, [1955 կամ 1956]:

Խաչերեան Պարոյր, Գեղագիտութեան Տետրակ, Դ. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, [1955 կամ 1956]:

Խաչերեան Պարոյր, Գեղագիտութեան Տետրակ, Ե. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, [1955 կամ 1956]:

Խաչերեան Պարոյր, Գեղագիտութեան Տետրակ, Զ. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրուֆ, տպ. Սեւան, [1955 կամ 1956]:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգ. Պատմութիւն, Ընդհ. Պատմութիւն. Գիտութիւն, Աշխարհագրութիւն, Ե. Դասարան copy A, [հրտ. Հայ Ազգային Սահակեան Լիսէ], [1965էն առաջ]: [Մեքենագիր]:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգ. Պատմութիւն, Ընդհ. Պատմութիւն. Գիտութիւն, Աշխարհագրութիւն, Բարոյագիտութիւն, Զ. Դասարան, հրտ. Copy A, [հրտ. Հայ Ազգային Սահակեան Լիսէ], [1965էն առաջ]: [Մեքնագիր]:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգ. Պատմութիւն, Գ. Դասարան Copy A, հրտ. Հայ Ազգային Սահակեան Լիսէ, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1963, 34+30+22 էջ:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգային Պատմութիւն, Աշխարհագրութիւն, Ա. Դասարան, հրտ. Սահակեան Լիսէ, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1962, 82 էջ:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգային Պատմութիւն, Աշխարհագրութիւն, Ա. Դասարան, հրտ. Սահակեան Լիսէ, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1965, 82 էջ:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգային Պատմութիւն, Բ. Դասարան, հրտ. Սահակեան Լիսէ, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1962, 83 էջ:

Կրօն, Հայերէն Քերականութիւն, Ազգային Պատմութիւն, Դ. Դասարան, հրտ. Հայ Ազգային Սահակեան Լիսէ, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1964, 62 էջ:

Հայ Լեզու, Աշխատանքի տետրակ, Ա. տարի, հրտ. Գէորգ Կոփարեան Հիմնադրամ, Միացեալ Ձեռնարկ Համազգային Կ.Վ.ի եւ Լիբանանի Թեմի Ուսումնական Խորհուրդ, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1984, 80 էջ:

Հայ Քերականութիւն, Ա. դասարանին, հրտ. Հայ Ազգ. Սահակեան Բարձր Վարժ.ի, Պէյրութ. 1956 կամ անելի առաջ, ձեռագիր, քաղմագրուած:

Հայ Քերականութիւն, Բ. դասարանին, հրտ. Հայ Ազգ. Սահակեան Բարձր Վարժ.ի, Պէյրութ, 1956 կամ անելի առաջ, ձեռագիր, քաղմագրուած:

Հայ Քերականութիւն, Գ. դասարանին, հրտ. Հայ Ազգ. Սահակեան Բարձր Վարժ.ի, Պէյրութ. 1956 կամ անելի առաջ, ձեռագիր, քաղմագրուած:

Հայ Քերականություն, Դ. դասարանին, հրտ. Հայ Ազգ. Սահակեան Բարձր Վարժ.ի, Պէյրութ, 1956 կամ ատլի առաջ, ձեռագիր, բազմագրուած:

Հայ Քերականություն, Ե. դասարանին, հրտ. Հայ Ազգ. Սահակեան Բարձր Վարժ.ի, Պէյրութ, 1956 կամ ատլի առաջ, ձեռագիր, բազմագրուած:

Հայ Քերականություն, Զ. դասարանին, հրտ. Հայ Ազգ. Սահակեան Բարձր Վարժ.ի, Պէյրութ. 1956 կամ ատլի առաջ, ձեռագիր, բազմագրուած:

Մալիքեան Լուսին, Արդի Թուարանություն, Կոկոն (Կանաչ) դասարան, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1973, 51 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Գիծ Եւ Գիր, Պետիկն Ու Գայլը (Ա. Տետրակ, Ծաղիկ Դասարան), Պէյրութ, տպ. Համազգային, 72 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Գիծ Եւ Գիր, Փոքրիկ Անին (Ա. Տետրակ, Կոկոն Դասարան), Պէյրութ, տպ. Համազգային, 62 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Գոյն Եւ Ձեւ, Կոկոն (Կանաչ) Դասարաններու Համար. Ողեցոյց ուսուցիչներու, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1973, 43 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Ճիկերեան Անի, Ճինպաշեան Տիգրան, Արդի Թուարանություն, Ծաղիկ (Դեղին) Դասարան, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1973, 76 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Ճիկերեան Անի, Ճինպաշեան Տիգրան, Ձեւ Եւ Թիւ, Ծաղիկ (դեղին) դասարաններու համար, Ողեցոյց ուսուցիչներու, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1973, 43 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Պետիկն Ու Գայլը (երրորդ գիրք), հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1969, 79 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Պետիկն Ու Գայլը, Գ. գիրք, տպ. Համազգային, Պէյրութ, 1971, 72 էջ:

Մալիքեան Լուսին, Փոքրիկ Անին (Ա. գիրք), հրտ. Համազգային, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 32 էջ:

Մալճեան Արշակուհի-Ք., Անսխալ Ուղղագրելու Արուեստը, Պէյրութ, տպ. Հայ տիպ Բօմփիլկրաֆ, 1985, 162 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի. Նախապատրաստական Դասընթացք, Բ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1961, 80 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի. Նախապատրաստական Դասընթացք, Գ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1970, 80 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի, Նախապատրաստական Դասընթացք, Դ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1977, 80 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի, Քերականական Գիտելիքներ, Քերականական Լուծումներ, Շարադրութեան Նիւթեր, Ուղղագրական Կանոններ. Տարրական Դասընթացք, Դ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1977, 128 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականութիւն Հայերէն Լեզուի, Ա. գիրք, Տարրական Դասընթացք, Պէյրութ, 1981, տպ. Ատլաս, 1956, 112 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականութիւն Հայերէն Լեզուի, Բարձրագոյն Դասընթացք, Գ. տիպ, հրտ. Շիրակ, Պէյրութ, 1971, 78 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն Հայերեն Լեզուի, Միջին Դասընթացք, Պէյրուք, տպ. Շիրակ, Պէյրուք, 1966, 45 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն Հայերեն Լեզուի, Միջին Եւ բարձրագոյն դասընթացք, Գ. տիպ, Պէյրուք, տպ. Ատլաս, 1966:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն Հայերեն Լեզուի, Միջին Եւ Բարձրագոյն Դասընթացք, Բ. տիպ, Վերամշակուած, Պէյրուք, տպ. Ատլաս, 1966:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն Հայերեն Լեզուի, Միջին Եւ Բարձրագոյն Դասընթացք, Դ. տիպ, Վերամշակուած, Պէյրուք, տպ. Տօնիկեան, 1973, 224 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն Հայերեն Լեզուի, Միջին Եւ Բարձրագոյն Դասընթացք, Ե. տիպ, Վերամշակուած, Պէյրուք, տպ. Տօնիկեան, 1981, 228 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն, Նախապատրաստական Դասընթացք, Ե. տիպ, Պէյրուք, տպ. Տօնիկեան 1983, 80 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գործնական Քերականություն, Տարական Դասընթացք, Ե. տիպ, Պէյրուք, տպ. Տօնիկեան, 1979, 128 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գրական Գիտելիքներ (Օրինակներով եւ վարժութիւններով), Պէյրուք, տպ. Ատլաս, 1960, 119 էջ:

Մելքոնեան Զարեհ, Գրական Գիտելիքներ, Պէյրուք, 1956, 56 էջ: [Մեքենագիր]

Մելքոնեան Զարեհ, Գրական Գիտելիքներ, Պէյրուք, տպ. Տօնիկեան, 1981, 119 էջ:

Շահինեան Գրիգոր, Հայերէնի Բարելաման Ձեռնարկ, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան, 2006, 63 էջ:

Շանթ Լեոն, Այբբենարան, Մանկական Աշխարհ, Պեյրուֆ, տպ. Մշակ, 1962:

Շանթ Լեոն, Գրատր Դասեր, Ա. Տարի, Պեյրուֆ, [1946-էն առաջ]: [«Հայերէնի Գրատր Դասեր», Ա. աստիճան, Փարիզ, 1927]

Շանթ Լեոն, Գրատր Դասեր, Բ. Տարի, 8-9 Տարեկաններու Համար. Շարադրութեան Եւ Ուղղագրութեան Նախնական Մշակումը, հրտ. Հայ Ճեմարան, Պեյրուֆ, տպ. Յոյս, 1942, 64 էջ:

Շանթ Լեոն, Գրատր Դասեր, Բ. Տարի, 8-9 տարեկաններու համար. Շարադրութեան Եւ Ուղղագրութեան Նախնական Մշակումը, Պեյրուֆ, տպ. Համազգային, 1973, 64 էջ:

Շանթ Լեոն, Գրատր Դասեր, Գ. տարի. Շարադրութիւն, Նախադասութիւն Եւ Բառակազմութիւն, Պեյրուֆ, տպ. Համազգային, 1968, 64 էջ:

Շանթ Լեոն, Գրատր Դասեր, Գ. տարի. Շարադրութիւն, Նախադասութիւն Եւ Բառակազմութիւն, Պեյրուֆ, տպ. Համազգային, 1973, 64 էջ:

Շանթ Լեոն, Գրատր Դասեր, Դ. Տարի, [1946էն առաջ]:

Շանթ Լեոն, Երկեր, Հտր. Է., Ուսում ու Կրթութիւն Դպրոցական, Պեյրուֆ, տպ. Համազգային, 2008, 279 էջ:

Շանթ Լեոն, Հայերէնի Բառակազմութիւնը Եւ Յուզական Զէնքերը Լեզուի, Իբրև Լրացում Քերականութեան, Դպրոցական 9-րդ եւ 10-րդ տարիներու համար, Պեյրուֆ, տպ. Համազգային, 1950, 224 էջ:

Շանթ Լեոն, Հայերէնի Բառակազմութիւնը, Ը. տարի, [1946էն առաջ]:

Շանթ Լեոն, Հայերէնի Գրատր Դասեր, Ա. տարի. Այբբենէն անմիջապէս ետքը, Պեյրուֆ, տպ. Համազգային, 1971, 64 էջ:

Շանթ Լեոն, Հայերէնի Գրատր Դասեր, Բ. տարի, Ութէն Ինը Տարեկաններու Համար. Շարադրութեան եւ Ուղղագրու-

թեան Նախնական Մշակումը, Պէյրութ, տպ. Համազգային 1968, 64 էջ:

Շանթ Լեւոն, Հայերէնի Գրատր Դասեր, Բ. տարի, Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1961:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ոսման հինգերորդ տարուան համար, [1946-էն առաջ]:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան, Ե. տարի, Պէյրութ, տպ. Համազգային:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան, Զ. տարի, Պէյրութ, տպ. Համազգային:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան, Է. տարի, [1946-էն առաջ]

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան, Է. տարի, Պէյրութ, տպ. Համազգային:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան, Ը. տարի, [1946-էն առաջ]

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան, Ը. տարի, Պէյրութ, տպ. Համազգային:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, Բ. գիրք, Դպրոցական վեցերորդ տարուան համար, Դասագիրքերու շարք, թիւ 2, հրտ. Հայ Կրթական Եւ Մշակութային Համազգային Ընկերութիւն, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1932, 160 էջ:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Դ. գիրք, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1973, 152 էջ:

Շանթ Լեւոն, Հայրենի Աշխարհ, Դ. գիրք, Պէյրութ, տպ. Հայ Ճեմարան, 1946, 152 էջ:

Շանթ Լեւոն, Մանկական Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, Գ. տարի, Ութէն ինը տարեկաններու համար, հրտ. Համազգային, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 1971, 112 էջ:

Շանթ Լեւոն, Մանկական Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, Ա. տարի, [1946-էն առաջ]:

Շանթ Լեւոն, Մանկական Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, Բ. տարի, [1946-էն առաջ]:

Շանթ Լեւոն, Մանկական Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, իննէն տասը տարեկաններու համար, հրտ. Հայ Ճեմարան, 1943, 116 էջ:

Շանթ Լեւոն, Մանկական Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, Դ. տարի, [1946-էն առաջ]:

Շանթ Լեւոն, Մանկական Աշխարհ, Ընթերցարան Հայոց Լեզուի, Տասէն տասնըմեկ տարեկաններու համար, հրտ. Հայ Համազգային, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 1968, 144 էջ:

Շանթ Լեւոն, Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, Ա., հրտ., Հոլովում Եւ Խոնարհում. Դպրոցական հինգերորդ տարուան Համար, Պէյրուֆ, տպ. Յոյս, 1932, 283 էջ:

Շանթ Լեւոն, Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, Ա. պրակ, Դպրոցական հինգերորդ տարուան Համար, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 1949, 92 էջ:

Շանթ Լեւոն, Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, Բ. հատոր. Նախադասութիւններու ուսումը վեցերորդ և եօթերորդ տարուան համար, Պէյրուֆ, տպ. Յոյս, 1939, 127 էջ:

Շանթ Լեւոն, Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, Բ. պրակ, Դպրոցական վեցերորդ տարուան Համար, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 1950, 88 էջ:

Շանթ Լեւոն, Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի, Գ. պրակ, Դպրոցական եօթերորդ տարուան Համար, Պէյրուֆ, տպ. Համազգային, 1950, 87 էջ:

Շանթ Լեոն, Քերականություն Արեւմտեան Հայերէնի, Դ. պրակ, Դպրոցական ութերորդ տարուան համար, Պէյրութ, տպ. Համազգային, 1950, 80 էջ:

Պալեան Սարգիս, Ուղղագրական Կանոններ, Պէյրութ, տպ. Մշակ, 1962, 143 էջ:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Ա. տարի, Նախակրթարանի համար, [1961-էն առաջ]:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Բ. տարի, Նախակրթարանի համար, [1961-էն առաջ]:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Գ. գիրք, Դ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1968, 95 էջ:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Գ. գիրք, Նախադասութենէ պարբերություն, Գ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1962, 152 էջ:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Գ. տարի, Նախակրթարանի համար [1961-էն առաջ]:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Դ. գիրք, Պարբերություն Եւ Շարադրություն, Գ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Ատլաս, 1964, 156 էջ:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Դ. տարի, Նախակրթարանի համար [1961-էն առաջ]

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Ե.-Զ. տարի, Նախակրթարանի համար. [1961-էն առաջ]:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Հայ Լեզուն, Դ. գիրք, (Պարբերություն Եւ Շարադրություն), 152 էջ:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Ուրախ-Զուարթ, Ա. տարի, Մանկապարտէզի համար [1961-էն առաջ]:

Պգտիկեան Պօղոս Վրդ., Ուրախ-Զուարթ, Բ. տարի, Մանկապարտէզի համար [1961-ն առաջ]:

Պզտիկեան Պօղոս Վրդ., Ուրախ-Զուարթ, Գ. տարի, Մանկապարտեզի համար [1961-էն առաջ]:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի, Գ. տիպ, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան, 1948, 120 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի, Դ. տիպ, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան, 1952, 120 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի, Ե. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1957, 96 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի [Բարեփոխում] Զ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1960, 96 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի [Բարեփոխում] Է. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1963, 96 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի [Բարեփոխում] Ը. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1971, 96 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ա. տարի [Բարեփոխում] Թ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1973, 96 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Բ. տարի Ե. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1956, 130 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Բ. տարի, Զ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1959, 130 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Բ. տարի, Դ. տիպ, Անթիլիաս, տպ. Կաթողիկոսութեան, 1950, 144 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Բ. տարի, Է. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1963, 130 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Բ. տարի, Ը. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1968, 130 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Բ. տարի, Թ. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1973, 130 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Գ. տարի, Գ. տիպ, Անթիլիաս, տպ. Մ. Մաքսուտեան, 1949, 152 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Գ. տարի, Դ. տիպ, Անթիլիաս, տպ. Սեան, 1956, 144 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Գ. տարի, Ե. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1959, 144 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Գ. տարի, Զ. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1965, 144 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Գ. տարի, Է. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1970, 44 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Դ. տարի, Դ. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1957, 152 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Դ. տարի, Զ. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1970, 152 էջ:

Սարգիսեան Օննիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Դ. տարի, Դ. տիպ, հրտ. Սեան, Պէյրութ, տպ. Սեան [1957-էն առաջ]:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Դ. տարի, Ե. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1961, 152 էջ:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ե. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1955, 142 էջ:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ե. տարի, Բ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1963, 143 էջ:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Ե. տարի, Գ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1971, 143 էջ:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Զ. տարի, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, [1956էն առաջ]:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Զ. տարի, Բ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1965, 130 էջ:

Սարգիսեան Օսնիկ, Սիմոնեան Սիմոն, Արագած, Դասագիրք Հայերէն Լեզուի, Զ. տարի, Գ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1973, 130 էջ:

Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս, Նոր Քերականութիւն, Ա. գիրք, Ա., Բ., Գ. կարգերու համար, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան 1967, 119 էջ:

Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս, Նոր Քերականութիւն, Ա. գիրք, Ա., Բ., Գ. կարգերու համար, Բ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան 1972, 119 էջ:

Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս, Նոր Քերականութիւն, Ա. Գիրք, Ա. Բ. Գ. կարգերու Համար, Գ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան 1980, 119 էջ:

Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս, Նոր Քերականութիւն, Բ. Գիրք, Դ. եւ Ե. կարգերու համար, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1967, 198 էջ:

Սիմոնեան Սիմոն, Պալեան Սարգիս, Նոր Քերականության, Բ. Գիրք, Դ եւ Ե. կարգերու համար, Բ. տիպ, հրտ. Սեւան, Պէյրութ, տպ. Սեւան, 1972, 198 էջ:

Վահունի Հրաչ, Նոր Ուղղագրութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1963, 144 էջ:

Վահունի Հրաչ, Նոր Ուղղագրութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի. Միջին Դասընթացք (Նախակրթարանի բարձր կարգերուն համար). Անհրաժեշտ լրացուցիչ Քերականութեան և Ընթերցանութեան դասագիրքերու, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1963, 109 էջ:

Վահունի Հրաչ, Նոր Ուղղագրութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի. Նախակրթարաններուն եւ բարձրագոյն վարժարաններուն համար. Անհրաժեշտ լրացուցիչ քերականութեան եւ ընթերցանութեան դասագիրքերու, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1955, 165 էջ:

Վահունի Հրաչ, Նոր Ուղղագրութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի. Նախակրթարաններուն եւ բարձրագոյն վարժարաններուն համար. Անհրաժեշտ լրացուցիչ քերականութեան եւ ընթերցանութեան դասագիրքերու, Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1963, 166 էջ:

Վահունի Հրաչ, Նոր Ուղղագրութիւն Արդի Հայերէն Լեզուի. Նախակրթարաններու եւ բարձրագոյն վարժարաններու համար, Բ. տիպ, վերամշակուած, Պէյրութ, 1980, 112 էջ:

Տասնապետեան Եղուարդ, Քերականութիւն, հրտ. Գէորգ Մելիտենեցի գրական մրցանակ, թիւ 25, Անթիլիաս, 1990, 260 էջ:

Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, Հայոց Լեզուի նոր Բարարան, Երկրորդ հոր., Զ-Ֆ, Բ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան 1992, 1206 էջ:

Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, Ուղղագրական Ուղեցոյց, Գ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1988, 115 էջ:

Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, Ուղղագրական Ուղեցոյց,

Նախակրթարաններու եւ երկրորդական վարժարաններու համար, Պէյրութ, տպ. Սեան, 1962, 98 էջ:

Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, Ուղղագրական Ուղեցոյց, Նախակրթարաններու եւ երկրորդական վարժարաններու համար, վերամշակուած եւ ճոխացած, Բ. տիպ, Պէյրութ, տպ. Տօնիկեան, 1970, 114 էջ:

Տէր Մանուէլեան Արմենուհի, Աշակերտական Աշխարհ, (Դասագիրք, Ընթերցարան), Պէյրութ, տպ. Շիրակ, 1973, 265 էջ:

Տատրգճեան Աղանի. Հայրենի Աշխարհ, Բ. տետրակ, Պէյրութ, 2010, 104 էջ:

Տատրգճեան Աղանի, Չորս Եղանակ, Ա. գիրք, Պէյրութ, 2009, 144 էջ:

Տատրգճեան Աղանի, Չորս Եղանակ, Ա. տետրակ, Պէյրութ, 2009, 144 էջ:

Տատրգճեան Աղանի, Չորս Եղանակ, Բ. տետրակ, Պէյրութ, 2009, 88 էջ:

Բ.

ԵԳԻՊՏՈՍ.

Քաղուած՝ Տոքթ. Սուրէն Ն. Պայրամեանի կազմած «Հայ Գիրքը Եգիպտոսի Մէջ, 1888-2011 – Մատենագիտական Յուշակ» գիրքէն, Գահիրէ, 2012:

Ըստ գիրքի հրատարակութեան տարեթիւի:

Գայայեան Յ[ովհաննէս] Թ. (Մխիթար Պոնտացի), Մայրենի Լեզու, Ընթերցարան, Գ. տարի (Բնական գրութեամբ կարդալ-պատմել-գրել), հրատ. Հ. Բ. Ը. Միութիւն, Գահիրէ, տպ. Հ. Բ. Ը. Միութիւն:

Գրանեան Հմայեակ, Միսուան Ընթերցարան, Նախակրթարանի Միջին Դասընթացք, Բ. աստիճան: Հայերէն Լեզուի Դասագիրք Բօր-Մայիտի դպրոցի աշակերտութեան. հրատ. Հ. Բ. Ը. Միութիւն, Գահիրէ, տպ. 1918:

Պոնտացի Մխիթար (Յ. Թ. Գայայեան), Մայրենի Լեզու, ընթերցարան, Գ. տարի (Բնական գրությունը կարդալ-պատմել-գրել):

Նալբանդեան Յ[ակոբ], Մեր Լեզուն (Հայերեն Լեզուի Դասընթացք), Ա. գիրք (Նախակրթարանի Ա. կարգ), Գահիրե, տպ. Փոլ Պատպեյ, 1939:

Նալբանդեան Յ[ակոբ], Մեր Լեզուն (Հայերեն Լեզուի Դասընթացք), Բ. գիրք (Նախակրթարանի Բ. կարգ), Գահիրե, տպ. Փոլ Պատպեյ, 1939:

Նալբանդեան Յ[ակոբ], Մեր Լեզուն (Հայերեն Լեզուի Դասընթացք), Գ. գիրք (Նախակրթարանի Գ. կարգ), Գահիրե, տպ. Նեղոս, 1939:

Նալբանդեան Յ[ակոբ], Մեր Լեզուն (Հայերեն Լեզուի Դասընթացք), Դ. գիրք (Նախակրթարանի Դ. կարգ), Գահիրե, տպ. Փոլ Պարպեյ, 1939:

Նալբանդեան Յ., Մեր Լեզուն (Հայերեն Լեզուի Դասընթացք), Ե. գիրք (նախակրթարանի Ե. կարգ - աւարտական). Գահիրե, տպ. Նեղոս, 1941:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Միջին Ընթացք, Ա. տարի, Հրատ. Արծի Գրատուն, Գահիրե, տպ. Նուպար, 1942:

Նալբանդեան Յ., Մեր Լեզուն (Հայերեն Լեզուի Դասընթացք), Ա. գիրք (նախակրթարանի Ա. կարգ), Գահիրե, տպ. Նեղոս, 1942:

Նալբանդեան Յ., Մեր Լեզուն, Հայերեն Լեզուի Դասընթացք, Գ. գիրք, (Նախակրթարանի Գ. կարգ), Գահիրե, տպ. Նուպար, Բ. տպագր. (Բարեփոխում), 1945:

Ծաղիկ Ընթերցարան, հրատ. Գալուստեան Մանկապարտեզի, Գահիրե, տպ. Նուպար, 1946:

Գալէմքերեան Լ. Պ., Այբբենարան Հ. Մ. Ճեմարանի գործածութեան համար, Գահիրե, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1947:

Զաքարեան Զապէլ, Նոր Մանկապարտեզ (Փոքրիկ մանուկներու առաջին գիրքը), Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ. 1947:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Միջին Ընթացք, Ա. տարի, Գահիրե, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1947:

Աճեմեան Ռ. Է. Լ., Հայ Լեզու, Դասագիրք Ընթերցանութեան, Նախապատրաստականներու համար, հրատ. Հայ Ազգային Հիմնադրամ, Մատենաշար թիւ 10, Գահիրե, տպ. Նուպար, 1949:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, տարրական ընթացք, Ա. գիրք, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1950:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Նախապատրաստական ընթացք, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1950:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Է. Է. Լ. տարի, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1950:

Զաքարեան Զապէլ (Վարիչ մանկապարտիզապանուհի), Նոր մանկապարտէզ, Փոքրիկ մանուկներուն առաջին գիրքը, Գահիրե, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1951:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Դ. գիրք, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1952:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Բ. գիրք, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1953:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Գ. գիրք, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1953:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Նախապատրաստական Ընթացք, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1953:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Է. Է. Լ. տարի, Գահիրե, տպ. Յուսաբեր, 1954:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Դ. գիրք, Գահիրե, տպ. Յուսաբեր, 1955:

Զաքարեան Զապէլ (Վարիչ Մանկապարտիզապանուհի), Նոր Մանկապարտէզ (Փոքրիկ մանուկներուն առաջին գիրքը), Հրատ. Հայ Ազգային Հիմնադրամ, Գահիրէ, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1956:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Ե. գիրք, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1956, Բ. տպագր.:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Է. եւ Ը. գիրք, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1956, Գ. տպագր.:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Բ. գիրք, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1958, Ե. Տպագր.:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Գ. գիրք (Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն), Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1958, Ե. տպագր. (Բարեփոխուած):

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Դ. գիրք, Դ. տպագր. Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1958:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Ե. գիրք, Վաւերացուած Եգիպտահայ Ուսումնական Խորհուրդէն, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1959, Գ տպագր.:(Բարեփոխուած):

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Բ. տարի, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1960, Դ. տպագր.:

Թաշեան Բենիամին, Հայկարան, Ա. գիրք, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1961, Զ. տպագր.:

Թաշեան Բ[ենիամին], Լսարան Հայ Լեզուի, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1962:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Գ. գիրք (նոր Պատկերագրադումով), Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1962, Զ. տպագր.:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Դ. գիրք, Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1962, Ե. տպագր.:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Դ. գիրք, Գահիրե, տպ. Յուսաբեր, 1962, Զ. տպագր.:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Ե. գիրք, Գահիրե, տպ. Նոր Աստղ, 1962:

Թաշեան Բ[ենիամին], Հայկարան, Զ. գիրք, Գահիրե, տպ. Յուսաբեր, 1962, Դ. տպագր.:

Թաշեան Բ[ենիամին], Լեզուական Հարցեր, Գահիրե, տպ. Յուսաբեր, 1963:

Պետիրեան Պետրոս, Զրոյցներ Արեւմտահայերէնի Դաստանդութեան Մասին, Գահիրե, 2006:

Պետրիրեան Պետրոս, Հայաստան Աշխարհ - Ընթերցանութեան օժանդակ ձեռնարկ, Հրատ. Գահիրեի Ազգային Առաջնորդարան, Գահիրե, տպ. Նուպար, 2011:

Աթանասեան Խաչիկ Վ., Արդի Շեղագիր – Հայերէն, [Ալեքսանդրիա]:

Աթանասեան Խաչիկ Վ., Արդի Շեղագիր – Ա. Տետրակ, Հայերէն գրելու կարդալու նոր եւ դիրին եղանակ [Ալեքսանդրիա], Արդի Շեղագիր – Բ. տետրակ

Արդի Շեղագիր – Գ. տետրակ

Արդի Շեղագիր – Դ. տետրակ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Երկու խօսք.....	3
Յակոբ Չոլաքեան.....	5
Ա. Այտընեանի Քերականութիւնը Եւ Ժամանակակից Արեւմտահայերէնը.....	5
Անի Ֆիշենկճեան (Ֆչնկջեան)	
- Տասնապետեան Եղուարդ «Քերականութիւն».....	95
- Շանթ Լեւոն եւ «Քերականութիւն Արեւմտեան Հայերէնի»...111	
Յանգուած	137

ՀՀ ՍՓԻԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Յ. ՉՈԼԱՔԵԱՆ, Ա. ՖԻՇԵՆԿՃԵԱՆ (ՖԶՆԿՋԵԱՆ)

ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՍՈՂԻԿ

Տպագրված է «ԱՍՈՂԻԿ» հրատարակչության տպարանում:

Ք. Երևան, Սայաթ-Նովա 24, (գրասենյակ)

Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)

Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63

Էլ. փոստ՝ info@asghik.am

